
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/ अपूर्ण)	टिकाकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	Lines per page	Letters per line	Condition & age (शके/विक्रम सवंत)	Additional Particulars / Remark
भागवत कथा प्रथमस्कंध	श्रीकृष्ण देव	पुराण	पूर्ण		4/14	525	संस्कृत	कागज	14	60		

M-2986

नः पतिरेक आसीदिति श्रुतेः नेत्याह तेन इति आदिकवये ब्रह्मणेऽपि ब्रह्म वेदं यस्तेने प्रकाशितवान् यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च व्याहरत नाम स्वप्रहिणो ति तं ह स्मान्तं हि देवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये इति श्रुतेः ननु ब्रह्मणोऽन्यतो वेदाध्ययनं प्रसिद्धं सत्यं तत्तु हृदा मनसैव तेने अनेन बुद्धिवृत्तिप्रवर्तकत्वेन गा यत्र्यादर्शितः वक्ष्यति हि प्रचोदिता येन पुरा सरस्वती वितन्वताजस्य सतीं स्मृतिं हृदि स्वलक्षणा प्रादुरभूत्किलास्यतः स मे ऋषीणामृषभः प्रसीदतामिति ननु

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादितरतश्चार्थेष्वभि
ज्ञः स्वराट् तेने ब्रह्म हृदा य आदिकवये मुह्यन्ति यत्सूरयः ॥ ॥

ब्रह्मा स्वयमेव सुप्रबुद्धन्यायेन वेदमुपलभतां नेत्याह यस्मिन् ब्रह्मणि सूरयोऽपि मुह्यन्ति तस्माद् ब्रह्मणोऽपि पराधीनज्ञानत्वात् स्वतः सिद्धज्ञानः परमेश्वर एव ज गत्कारणं अत एव स्वराट् स्वतः सत्ताप्रदत्वाच्च परमार्थसत्यः सर्वं तेनैव न च निरस्तकुहकं तं धीमहीति गायत्र्यारम्भेण च गायत्र्याख्या ब्रह्मविद्या रूपमेतत्पु राणमिति दर्शितं यथोक्तं मत्स्यपुराणे पुराणदान

भा०म०
२

प्रस्तावेयत्राधिकृत्यगायत्रींवर्ण्यतेधर्मविस्तरः वृत्रासुरवधोपेतंतद्भागवतमिष्यते १ लिखित्वातच्चयोदद्याद्धेमसिंहसमन्वितं प्रौष्ठपद्यांपौर्णमास्यांसयातिपर मंपदं २ अष्टादशसहस्राणिपुराणंतत्प्रकीर्तितं पुराणांतरेचग्रंथोष्टादशसाहस्रोद्वादशस्कंधसम्मितः हयग्रीवब्रह्मविद्यायत्रवृत्रवधस्तथा १ गायत्र्या

तेजोवारिमृदांयथाविनिमयोयत्रत्रिसर्गोमृषाधाम्नास्वेनसदानिरस्तकुहकंसत्यंपरंधीमहि १

श्रीकृष्णः १ श्रीकृष्ण०

चसमारंभस्तद्वैभागवतंविदुः अग्निपुराणे अंबरीषंप्रतिगौतमवचनं अंबरीषशुकप्रोक्तंनित्यंभागवतंशृणु पठस्वस्वमुखेनापियदीच्छसिभवक्षयमिति अतएव भागवतंनामान्यदित्यपिनशंकनीयं १

स

राम०
२

द्रिमत्सगुणं

भाग वततात्पर्य स्कंध १ अ० १ प्रायः सत्सु मात्सर्याभावस्तथापि अर्जुनेन सताप्यसूयेत वृत्तमनस्तत्र प्रार्थये यतः सूयसा न हानि फलं कृत्वा तु इति निर्मत्सराणामित्युक्तं ॥ निरस्ता स्विउ दोषं यदा न हेतु भवात्मकं ॥ सर्व द्वापर मे प्रश्न तस्माद्वासनमीर्ष्ये सतां नीत्यस हिता यः ॥ न तत्त्वनिस्समप्रतिहतं ॥ स्कांदे च ॥ वसना दासना दुत्त्व निरूपाधिविहतं यतः ॥ वासनेन इयतस्कन्नमे तस्मत्तुल्यमशाध्यतनुति ॥ वसनाद्वेना यानि हतत्त्व वसनाद्गुणि निस्सत्व ॥ स्थिरसर्थको वसधातुः ॥ अधिकार्यनधिकार्यभिप्रायेण सद्यः स्तत्क्षणपद्योनविरोधः ॥ २ ॥

लं

इदानीं श्रीभव्रवर्णनाय श्रीभागवतस्य कांडत्रयविषयेभ्यः सर्वशास्त्रेभ्यः श्रैष्ठ्यं दर्शयति धर्म इति अत्र श्रीमति सुंदरे भागवते परमो धर्मो निरूप्यते परमत्वे हेतुः प्रकर्षेण उज्झितं कैतवं फलाभिसंधिलक्षणं कपटं यस्मिन्सः प्रशब्देन मोक्षाभिसंधिरपि निरस्तः केवलमीश्वराराधनलक्षणो धर्मो निरूप्यत इत्यर्थः अधिकारितोपि धर्मस्य परमत्वमाह निर्मत्सराणां परोत्कर्षासहनं मत्सरस्तद्रहितानां सतां भूतानुकंपिनामेवं कर्मकांडविषयेभ्यः शास्त्रेभ्यः श्रैष्ठ्यमुक्तं (ज्ञानकांडविषयेभ्योपि श्रैष्ठ्यमुक्तं) ज्ञानकांडविषयेभ्योपि श्रैष्ठ्यमाह वेद्यमिति वास्तवं परमार्थभूतं वस्तु वेद्यं न तु वैशेषिकादिवत् द्रव्यगुणादिरूपं यद्वा वास्तवशब्देन वस्तुनोंऽशो जीवः वस्तुनः शक्तिर्माया

धर्मः प्रोज्झितकैतवोत्र परमो निर्मत्सराणां सतां वेद्यं वास्तवमत्र वस्तु शिवदं तापत्रयोन्मूलनम् श्रीमद्भागवते महामुनिकृते किं वा परैरीश्वरः सद्यो हृद्यवरुध्यतेत्र कृतिभिः शुश्रूषुभिस्तत्क्षणात् २ २ श्रीकृष्णः

वस्तुनः कार्यं जगच्च तत्सर्वं वस्त्वेव न ततः पृथगिति वेद्यमयत्नेनैव ज्ञातुं शक्यमित्यर्थः ततः किमत आह शिवदं परमसुखदं किंच आध्यात्मिकादितापत्रयोन्मूलनं च अनेन ज्ञानकांडविषयेभ्यः श्रैष्ठ्यं दर्शितं उक्तं ॥ महामुनिः श्रीनारायणस्तेन प्रथमं संक्षेपतः कृते देवताकांडगतं श्रैष्ठ्यमाह परैः शास्त्रैस्तदुक्तसाधनैर्वा ईश्वरो हृदि किं वा सद्य एवावरुध्यते स्थिरीक्रियते वाशब्दः कटाक्षे किंतु विलंबेन कथंचिदेव अत्र तु शुश्रूषुभिः श्रोतुमिच्छद्भिरेव तत्क्षणादेवावरुध्यते इदमेव तर्हि किमिति सर्वे न शृण्वंति तत्राह कृतिभिरिति पुण्यैः शुश्रूषा तु पुण्यैर्विना नोत्पद्यत इत्यर्थः तस्मात्कांडत्रयार्थस्यापि यथावत्प्रतिपादनादिदमेव सर्वशास्त्रेभ्यः

कृतेनापि श्रैष्ठ्यमाह ॥

भागवततात्पर्यं॥ गलितमित्यनेनान्यान्यपि भारतादीनि भारतादीनि फलानि गलितानि इति॥ तन्मध्ये रसरूपमिति लौकिकफलं चेतनत्वमुक्तमिति॥

भा०पु०
३

श्रेयं श्रुतौ नित्यमेतदेव श्रोतव्यमिति भावः २ इदानीं तु न केवलं शास्त्रेभ्यः श्रेष्ठत्वादस्य श्रवणं विधीयते अपि तु सर्वशास्त्रफलरूपमिदं अतः परमादरेणास्वाद्यमित्याह निगमेति निगमो वेदः स एव कल्पतरुः सर्वपुरुषार्थोपायत्वात् तस्य फलमिदं भागवतं नाम तत्तु वैकुंठगतं नारदेनानीय मह्यं दत्तं मया च शुकस्य मुखे निहितं च तन्मुखाद्भुवि गलितं शिष्यप्रशिष्यादिरूपपल्लवपरंपरया शनैः अखंडमेवावतीर्णं न तु उच्चनिपातेन स्फुटितमित्यर्थः एतच्च भविष्यदपि भूतवन्निर्दिष्टं अनागतज्ञानेनैवास्य शास्त्रस्य प्रवृत्तेः अत एवाम्रत्वरूपेणोत्प्रेक्षितं लोके हि शुकमुखस्पृष्टं फलममृतमिव स्वादु भवतीति प्रसिद्धं अत्र

त

निगमकल्पतरोर्गलितं फलं शुकमुखादमृतद्रवसंयुतम् ॥ ० श्रीकृष्णः ०

तु शुको मुनिः अमृतं परमानंदः स एव द्रवो रसः रसो वै सः रसं ह्येवायं लब्ध्वानंदी भवतीति श्रुतेः अतः हे रसिकाः हे रसज्ञाः तत्रापि भावुकाः हे रसविशेषभावनाचतुराः अहो भुवि गलितमिति अलभ्यलाभोक्तिः इदं भागवतं नाम फलं मुहुः पिबत ननु त्वगस्थ्यादिकं विहाय फलात् रसः पीयते कथं फलमेव पातव्यं तत्राह रसं रसमयं अतः त्वगस्थ्यादेर्हेयस्याभावात् ॥ ७ ७

राम०
३

॥ अत्रेयं प्रक्रिया ॥ न इस्मात्सुमिन्नदृति सूत्रेण रसादिभ्यश्चेति वचनेन च भेरुपि वक्तायां मतुप् भवति ॥ न च गुणवाचकेभ्यो इत्युक्तेर्भ्यो नहितस्य मतुपो गुणव
चनेभ्यो मतुपो लुगिष्ट इति वचनेन लोपो भवति ॥ एवं प्रकृतेपि रसशब्दस्य फलसामानाधिकरण्येन गुणवचनत्वो भावनास्माद्विहितस्य मतुपः पूर्ववचनेन
लोपस्याप्राप्तस्यास्य अवणेऽप्यपेक्षितेऽपि तादात्म्यविवक्षायाः सत्वात् मतुपूनप्राप्तोतिइति ॥ ५ ॥

फलमेव रसं पिबत अत्र च रसतादात्म्यविवक्षया रसवत्वस्याविवक्षितत्वाद्गुणवचनेभ्यः रसशब्दे मतुपः प्राप्तस्य लोपेन विनैव रसं फलमिति सामानाधिक
रण्यं अत्र फलमित्युक्ते यानासंभवो हेयांशप्रशांतिश्च भवेदिति तन्निवृत्त्यर्थं रसमित्युक्तं रसमित्युक्ते पिबतेति त्वरसस्य पानमशक्यत्वात् फलमित्युक्तमि
ति रसश्च्यं न च भागवतामृतपानं मोक्षेपि त्याज्यमित्याह आलयं लयो मोक्षः अभिविधावाकारः लयमभिव्याप्य न ही दं स्वर्गादिसुखवत्मुक्तो त्यज्यते किं
तु सेव्यत एव वक्ष्यति हि आत्मारामाश्च मुनयो निर्ग्रंथा अप्युरुक्रमे कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिमित्थंभूतगुणो हरिरिति तदेवमनेन श्लोकत्रयेण विशिष्टेष्ट

पिबत भागवतं रसमालयं मुहुरहो रसिका भुवि भावुकाः ३ ओं नैमिषेऽनिमिषक्षेत्रे ऋ
षयः शौनकादयः सत्रं स्वर्गाय लोकाय सहस्रसममासत ४ ४ श्रीरूपः ॥ ७

वताः अनुस्मारण्याः पूर्वकं प्रारिप्सितस्य शास्त्रस्य विषयप्रयोजनादि वैशिष्ट्यं तु पूर्वसिद्धत्वेन वक्ष्यो हनभिमुखी कृत्य शास्त्रमारभते ३ नैमिष इति ऋ
षयः विसृष्टस्य मनोमयस्य नेमिः सीर्यते कुंठी भवति यत्र तन्नैमिशं नैमिशमेव नैमिशं तथा च वायवीये एतन्मनोमयं चक्रं मया सृष्टं विसृज्यते यत्रा
स्य शीर्यते नेमिः स देशस्तपसः शुभ इत्युक्त्वा सूर्य्यसंकाशं चक्रं सृष्टा मनोमयं प्रणिपत्य महादेवं विससर्ज पितामहः ते पि हृष्टं ....
.... तत्र विप्राः महाप्यजग तीमभ्रमयपतस्य चक्रस्य यत्र नेमिर्व्यशीर्यत तद्वनं तेन विख्यातं नैमिशं मुनिपूजितमिति नैमिषमिति पाठे तु

नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेरविसुने: ।।

भा॰ प्र॰
४

एवंकृष्णात्तीतेर्दिवौमुनिर्गीरसुखंतदा उवाचनिमिषेणेदंनिद्रांराजनवबलं अरण्येऽस्मिन्ततस्तितंनैमिषारण्यसंज्ञितम् भविष्यतियथार्थंवैब्राह्मणानां
विशेषकमिति अनिमिषः श्रीविष्णुः अनुग्रहदर्शित्वात् तस्यक्षेत्रे तथाचोक्तंवराहे नकारादिषुचनम् क्षेत्रेऽस्मिन्वैसर्वंवयमितिस्कन्दे मार्गेणापिजड्डतिस्वर्गो
योहरिः सर्ववाक्त्रोभक्तानांनिवासस्थानंतस्मैतस्मैतत्प्राप्तये इत्यर्थः सहस्रंसमाः संवत्सराः अनुष्ठानकालोयस्यतत्सत्रंसत्रसंज्ञकं कर्मोद्दिश्यसत्रा

तस्यकदाचिन्मुनयः प्रातर्हुतहुताग्नयः सत्कृतंसूतमासीनंपप्रच्छुरिदमादरात् ५
श्रीराम॰ ५ श्रीकृष्ण॰

सत्तउपविविशुः यद्वाआसतअकुर्वतेत्यर्थः आलभतनिर्वर्तयति उपपंतादिवत् प्रत्ययोच्चारणमात्रार्थत्वेनआसतधात्वर्थस्याविवक्षितत्वात् ४ प्रातः
कालेहुताः एवहुताअग्नयोयैस्ते अनेनतन्निमित्तनैमित्तिकहोमसाकल्यंदर्शितम् इदंवक्ष्यमाणंआदरात्पप्रच्छुः ५ छ छ छ छ छ छ

राम॰
४

धात्वर्थोगिप्रकृत्यर्थइतिवैयाकरणाःवदंति ।। मीमांसकास्तुप्रत्ययार्थोधात्वर्थइतिवदंति ।। अत्रतुमीमांसकमतेनआसतेत्यत्र
असधात्वर्थस्यांतुरूपप्रत्ययोच्चारणस्यैवतदर्थत्वात् अविवक्षितत्वं ।। वैयाकरणमतेनाप्यविवक्षितएवधात्वर्थइति ।।
डुलभषप्राप्तौइतिसूत्रादालभतेसत्त्यास्यर्थत्वेनमीमांसकमतेदेवतोद्देश्यकपश्चात्‌नरूपालंभनधात्वर्थोविवक्षितत्वं ।।
वेपर्वाजवंतुसतानवैयाकरणाः मीमांसकमतेतुनिर्वापः पुरोडाशसिद्धिः ।। एवमेवसर्वत्रोतियज्ञं ।। उपयंतीत्यत्रइयंग्नेो

विविदिषितानर्थान्पृच्छन्तस्तस्य सर्वशास्त्रज्ञानातिशयमाह त्वयेति त्रिभिः श्लोकैः इतिहासो भारतादिः तत्सहितानि न केवलमधीतानि अपितु आख्याता
न्यपि व्याख्यातानि च उत अपि यानि धर्मशास्त्राणि तान्यपि किंच यानीत्यादि विदां विदुषां मध्ये श्रेष्ठो व्यासो यानि वेद यदा च ते सगुणनिर्गुणब्रह्मणी विंदंतीति त
था ७ वेत्थ जानासि सौम्य हे साधो तेषामनुग्रहात् तत्त्वतो ज्ञाने हेतुमाह ब्रूयुरिति स्निग्धस्य प्रेमवतः उत एव रहस्यमपि ब्रूयुरेव ८ अंजसा यथावदेव नः एकांत
तः श्रेयः अव्यभिचारि श्रेयःसाधनं ९ अन्येऽपि बहुनाकाले न बहुशास्त्रश्रवणादिभिर्विनिश्चिन्वंतु नेत्याह प्रायेणेति हे सभ्य साधो अस्मिन्युगे कलौ अल्पा ५५

ऋषय ऊचुः त्वया खलु पुराणानि सेतिहासानि चानघ आख्यातान्यप्यधीतानि धर्मशास्त्राणि यान्युत ६ यानि
वेदविदां श्रेष्ठो भगवान्बादरायणः अन्ये च मुनयः सूत परावरविदो विदुः ७ वेत्थ त्वं सौम्य तत्सर्वं तत्त्वतस्तदनु
ग्रहात् ब्रूयुः स्निग्धस्य शिष्यस्य गुरवो गुह्यमप्युत ८ तत्र तत्रांजसायुष्मन्भवता यद्विनिश्चितं पुंसामेकान्ततः श्रे
यस्तन्नः शंसितुमर्हसि ९ प्रायेणाल्पायुषः सभ्य कलावस्मिन्युगे जनाः मंदाः सुमंदमतयो मन्दभाग्या ह्युपद्रुताः
१० भूरीणि भूरिकर्माणि श्रोतव्यानि विभागशः अतः साधोऽत्र यत्सारं समुद्धृत्य मनीषया ब्रूहि नः श्रद्दधानानां ये
नात्मा सुप्रसीदति ११

युषो जनाः तत्रापि मंदाः अलसाः तत्रापि सुमंदमतयः तत्रापि मंदभाग्या विघ्नाकुलाः तत्रापि उपद्रुता रोगादिभिः १० न च बहुशास्त्रश्रवणेऽपि तावतैव फलसि
द्धिरित्याह भूरीणीति कर्माणि यज्ञादीनि यानि समुद्धृत्य पृथक्कृत्य येन उद्धृतवचनेन नः आत्मा बुद्धिः सुप्रसीदति सम्यक् प्रशाम्यति ११ अस्मात्तरं तज्जानासीति

येषु तानि
भग महानस्माभ्यं मुनिस्ततद्यानस्पस्यात्नैनपुतं॥ ब्रह्मांडे॥ द्वैपायनेन यद्बुद्धं ब्रह्माद्यैस्तन्न बुध्यते॥ सर्वकुद्वं सर्वैर्वेद ...
नान्यगोचरं ॥१॥

पंचभिः भद्रं त इत्यौत्सुक्येनाशीर्वादः भगवान्निरतिशयैश्वर्यादिगुणः सात्वतां सच्छब्देन सत्त्वमूर्तिर्भगवान् सत्तूप्राप्यते तया विद्यते येषां रतिः सत्त्वं ते भक्ताः
स्वार्थेऽण् राक्षसवायसादिवत् तस्य चात्ववर्णमार्षं तेदेवं सात्वंत इति भवंति तेषां पतिः यादवः यस्यार्थविशेषस्य चिकीर्षया वसुदेवात् वसुदेवस्य भार्यायां

सूत जानासि भद्रं ते भगवान्सात्वतांपतिः देवक्यां वसुदेवस्य जातो यस्य चिकीर्षया १२ तन्नः शुश्रूष
माणानामर्हस्यंगानुवर्णितुम् यस्यावतारो भूतानां क्षेमाय च भवाय च १३ श्रीकृष्ण० ॥ १३

देवक्यां जातः १२ अंग हे सूत तन्नो वर्णयितुमर्हसि सामान्यतस्तावद्यस्यावतारो भूतानां क्षेमाय पालनाय भवाय समृद्धये १३ १३ १३

परवशस्यहरिनामग्रहणानुपपत्तेरतआह ॥ मानसिकवदभ्यासात् ॥ मनसाहरिनामग्रहणान्मुक्तिरित्यर्थः ॥ ब्रह्मवैवर्ते ॥
शारीराद्वाचिकाभ्यासाद्वाचिकान्मानसाभवेत् ॥ मानसान्निर्वशोमुच्यन्नान्यथामुक्तिरिष्यतइति ॥

तत्प्रभावमनुवर्णयंतस्तद्यशःश्रवणोत्सुकतामाविष्कुर्वंति आपन्नइतित्रिभिः संसृतिमापन्नःप्राप्तःविवशोपिततःसंसृतेः अत्रहेतुःयद्यतोनाम्नःभयमपिस्वयंबिभे
ति १४ किंचयस्यपादौसंश्रयोयेषांतएवप्रशमोऽयनंवर्त्मआश्रयोवायेषांतेमुनयः उपस्पृष्टाःसन्निधिमात्रेणाश्रिताःसद्यःपुनंति स्वर्धुनीगंगातस्याआपस्तुअ
त्यादराद्विसृष्टाः ननुतत्रैवतिष्ठंति अतस्तासांबंधेनपुनंत्यापिअनुसेवयापुनंतिनतुसद्यइतिमुनीनामुत्कर्षोक्तिः १५ पुण्यश्लोकैरीड्यानिस्तुत्यानिकर्माणियस्य
यस्तस्ययशःकलिमलापहंसंसारदुःखोपशमनं १६ अस्मांतरंतस्येति उदाराणिमहांतिविश्वसृष्ट्यादीनि सूरिभिर्नारदादिभिः कलाब्रह्मरुद्रादिमूर्तीः १७ अ

आपन्नसंसृतिंघोरांयन्नामविवशोगृणान् ततःसद्योविमुच्येतयद्बिभेतिस्वयंभयं १४ यत्पादसंश्रयाःसूतमुनमुनयः
प्रशमायनाःसद्यःपुनंत्युपस्पृष्टाःस्वर्धुन्यापोनुसेवया १५ कोवाभगवतस्तस्यपुण्यश्लोकेड्यकर्मणः शुद्धिकामो
नशृणुयाद्यशःकलिमलापहं १६ तस्यकर्माण्युदाराणिपरिगीतानिसूरिभिः ब्रूहिनःश्रद्दधानानांलीलयादध
तःकलाः १७ अथाख्याहिहरेर्धीमन्नवतारकथाःशुभाः लीलाविदधतःस्वैरमीश्वरस्यात्ममायया १८

थेतिप्रश्नांतरे अवतारकथाःस्थित्यर्थमेव तानदर्शयिष्यमस्याद्यवताराः यदीयाःकथाः स्वैरंलीलाःकुर्वतः १८ ननुकस्मादवतारप्रयोजनेनैवतच्चरितंप्रष्टव्यं
पिज्ञातएवअन्योस्तुकथं नपुनरपितच्चरितान्यवश्योतुमिच्छंतस्तत्राप्यनतत्प्रभावमावेदयंति एवंपंतितियोगमायादिषुतन्नाः स्पष्टइच्छंतितमीपस्मात्तउत्तमश्लो
याभृतः श्लोकोपशोयस्मात्तस्यविक्रमेनुविशेषेणानतृप्यामः अलमितिनमन्यामहे तत्रहेतुःपदेपदेक्रमशःशृण्वतांयद्वाअन्येतृप्यंतुनामवयंतुनेतितुशब्दस्यान्वयः
अयमर्थः त्रिधाह्यलंबुद्धिर्भवतिउदरादिभरणेनवारसाज्ञानेनवास्वादविशेषाभावाद्वातत्रश्रवणात्मिन्नेनेनश्रोत्रस्याकाशत्वात्भरणासिन्तुकंरसज्ञानमित्य

मायास्वरूपेण ॥ विष्णुसंहितायां ॥ इच्छाज्ञानक्रियाशक्तिर्त्रिनशक्तिरितित्रिधाशक्तिशक्तिमतोभ्यापिनभेदइष्यतइति

इक्षुभक्षणे मधुर[illegible]रसस्येव सततेन आम्लादिरसांतराभावाद्यथा तृप्तिर्भवति तथा अत्र नेति व्यधिकरण दृष्टांतोयं ॥ रसांतरस्यात्र सत्त्वादिति ॥

भा॰प्र॰
६

नेन चाज्ञानतः पशुवत् तृप्तिर्निराकृता इक्षुभक्षणावद्रसांतराभावेन तृप्तिं निराकरोति पदे पदे प्रतिक्षणं स्वादुतोपि स्वादु १९ अतः रामचरित्राणि कथयेत्याशयेनाहुः कृतवानिति अतिमर्त्यानि मर्त्यानतिक्रांतानि गोवर्द्धनोद्धरणादीनि मनुष्येष्वसंभावितानीत्यर्थः २० ननु याजनाध्यापनादिलग्नानां कुतएव श्रवणा

वयं तु न वितृप्याम उत्तमश्लोकविक्रमे यच्छृण्वतां रसज्ञानां स्वादु स्वादु पदे पदे १९ कृतवान्किल कर्माणि सह रामेण केशवः अतिमर्त्यानि भगवान्गूढः कपटमानुषः २० कलिमागतमाज्ञाय क्षेत्रेस्मिन्वैष्णवे वयम् आसीना दीर्घसत्रेण कथायां सक्षणा हरेः २१

वकाशः स्यादत आहुः कलिमिति आगतं ज्ञात्वा तद्भिया विष्णुपदं गंतुकामाः दीर्घसत्रेण निमित्तेन आसीनाः हरेः कथायां सक्षणाः लब्धावसराः २१ २१ २१

राम॰
६

अनुपेतमिति ॥ उपनयनाभावार्थकत्वेनानुपेतस्य प्रव्रजनायोग्यादिति ध्येयं ॥ अतः अनुपेतमित्यस्योपेतेन भवतीत्यर्थमंगीकृत्य देहादिभिरिति शेषपूरणे तु अनुपेतत्वं प्रव्रजनोपयोगीति भावः ॥ देहादिष्वभिमानरहितमित्यर्थः ॥ ननु कृतकृत्य इत्यस्य स्वाधर्म्यत्वं तत आह ॥ अनभिमानादिति मलं ॥ इत्थं च देहादिषु अभिमानराहित्यमित्यर्थः ॥

खल्विं अस्समये त्वद्दर्शनमीश्वरेणैव संपादितमित्यभिनंदति त्वमिति कलिं निस्तर्तुमिच्छतां श्रुण्वतां तितीर्षतां कर्णधारो नाविक इव २१ पुनः प्रश्नांतरमाह ब्रूहीति धर्मवर्मणि कवचवद्रक्षके स्वां काष्ठां स्वमर्यादां स्वरूपमित्यर्थः अतस्तदनंतरं कं संस्थानमुपगते धर्मस्तानादिभिः सहेति प्रश्नः २२ इति प्रथमे प्रथमः १ तदेवं प्रथमेऽध्याये षट् प्रश्नाः मुनिभिः कृताः द्वितीये तु सूतस्तदनुवर्णयामाहेत्यथ १ विप्राणामिति एवंभूतैः सम्यक्प्रश्नैः सम्यक् हृष्टः रोमहर्षणस्य पुत्र उग्रश्रवाः तेषां

त्वन्नः संदर्शितो धात्रा दुस्तरं निस्तितीर्षताम् कलिं सत्वहरं पुंसां कर्णधार इवार्णवं २२ ब्रूहि योगेश्वरे कृष्णे ब्रह्मण्ये धर्मवर्मणि स्वां काष्ठामधुनोपेते धर्मः कं शरणं गतः २३ इति श्रीभागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कंधे नैमिषीयोपाख्याने प्रथमोऽध्यायः १ व्यास उवाच इति संप्रश्नसंहृष्टो विप्राणां रौमहर्षणिः प्रतिपूज्य वचस्तेषां प्रवक्तुमुपचक्रमे १ सूत उवाच यं प्रव्रजंतमनुपेतमपेतकृत्यं द्वैपायनो विरहकातर आजुहाव ॥

श्रीकृष्णः ॥ श्रीकृष्णः

वचः प्रतिपूज्य सत्कृत्य प्रवक्तुमुपचक्रमे उपक्रांतवान् १ प्रवचनस्योपक्रमे गुरुदेवतानमस्कारः कर्तव्य इति तमाह त्रिभिः यमिति तत्र श्रीगुरोः शुकस्यैश्वर्यं तच्चरितेनैव द्योतयन्नाह यं प्रव्रजंतं संन्यासाय गच्छंतं अनुपेतमनुपनयनं यज्ञोपवीतमनुपपन्नं यद्वा केनाप्यनुपेतं अननुगतमेकाकिनमित्यर्थः तत्र हेतुः अपेतकृत्यं कृत्यशून्यं कर्ममार्गे अप्रवर्तमानं नैष्ठिकत्वात् द्वैपायनो व्यासः विरहात्कातरो भीतः सन् हे पुत्र इति आहूतवान् हरा राद्ध

अकातरहति पुरं ॥ कातरवद्देवहर्शयन्नरति ॥ स्कांदे ॥ निस्तत्तः परानंदो बोध्यव्ययः परमेश्वरः स पुत्रार्थं तपस्तेपे व्यासो रुद्रस्य चेश्वरः ॥ ३ ॥ कातर्यं दर्शयामास मियोगलोकिकं हरिः ॥ कुतः कातरतालस्य निस्तानंदमहोदधेरिति ॥ २ ॥ इत्थं च व्यासं ब्रह्मत्वेनाजानतां कातर्यं दृश्यते तज्ज्ञानं तु न तथेति ॥

भा०प्र०
७

नैसर्गिकसंबंधिरार्थः तदा तन्मयतया शुककर्तृकया तरवोऽभिनेदुः प्रत्युत्तरमुक्तवंतः पितुः स्नेहानुबंधपरिहाराय योगबलेन तरवो द्वारेणोक्तवानित्यर्थः तं मुनिमानतो
ऽस्मि तन्मयत्वोपपादनाय विशेषणं सर्वभूतानां हृन्मनः अयं योगबलेन प्रविशतीति सर्वभूतहृदयस्तं २ तत्कृपालुत्वं दर्शयन्नाह य इति अंधं गाढं तमः

पुत्रेतितन्मयतयातरवोभिनेदुस्तंसर्वभूतहृदयंमुनिमानतोस्मि २ यःस्वानुभावमखिलश्रुतिसारमेकम
ध्यात्मदीपमतितीर्षतांतमोंधं संसारिणांकरुणयाहपुराणगुह्यंतंव्याससूनुमुपयामिगुरुंमुनीनां ३
श्रीकृष्णः १ श्रीकृष्णः

संसारपरस्वमतितर्तुमिच्छतां पुराणानां मध्ये गुह्यं गोप्यं तत्र हेतुत्वेन चत्वारि विशेषणानि स्वः निजः असाधारण अनुभावः प्रभावो यस्य तत्स्वानुभावं अ
खिलश्रुतीनां सारं एकमद्वितीयमनुपममित्यर्थः आत्मानं कार्यकारणसंघातमधिकृत्य वर्तमानमात्मन त्वमध्यात्मं तस्य दीपं साक्षात्प्रकाशकं उपयामि
शरणं प्रजामि ३

राम०
७

एवंद्वाभ्यांगुरुंनमस्कृत्यदेवंप्रणामतिजयत्यनेनसंसारमितिजयोग्रंथः तंउदीरयेदितिस्वयंतथोदीरयन्नन्यानपिपौराणिकाननुशास्ति ४ तेषांवचःप्रतिपूज्येतिपदु क्तंतत्कृतिसज्जनंकरोतितिहेमुनयःसाधुयथाभवतितथाहंपृष्टः यतोलोकानांमंगलमेतत् यत्यतःकृष्णविषयःसंप्रश्नःकृतःसर्वशास्त्रार्थसारोद्धारप्रश्नस्यापिकृ ष्णपर्यवसानादेवमुक्तं ५ तत्रयत्प्रथमंपृष्टंसर्वशास्त्रसारमैकांतिकंश्रेयोब्रूहीतितत्रोत्तरं सवैपुंसामिति अयमर्थः धर्मोद्विविधःप्रवृत्तिलक्षणोनिवृत्तिलक्षणश्च तत्रयःस्वर्गाद्यर्थःप्रवृत्तिलक्षणःसोपरःयतुयस्माद्धर्मात्श्रवणादिलक्षणाभक्तिर्भवतिसपरोधर्मःसएवैकांतिकंश्रेयइतिकथंभूताअहैतुकीहेतुःफला

नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् देवींसरस्वतींव्यासंततोजयमुदीरयेत् ४ सूतउवाच मुनयःसाधुपृष्टोहंभ वद्भिर्लोकमङ्गलम् यत्कृतःकृष्णसम्प्रश्नोयेनात्मासुप्रसीदति ५ सवैपुंसांपरोधर्मोयतोभक्तिरधोक्षजे अहैतु क्यप्रतिहतायपात्मासुप्रसीदति ६ वासुदेवेभगवतिभक्तियोगःप्रयोजितः जनयत्याशुवैराग्यंज्ञानञ्चयदहैतु कम् ७ श्रीरामः

नुसंधानरहिताअप्रतिहताविघ्नैरनभिभूता ६ ननुतमेतमात्मानंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंति यज्ञेनदानेनतपसानाशकेनेत्यादिश्रुतिभ्योधर्मस्यज्ञा नांगत्वप्रसिद्धेःकथंततोभक्तिहेतुत्वमुच्यते सत्यंतत्तुभक्तिद्वारेणेत्याहवासुदेवइति अहैतुकंशुष्कतर्काद्यगोचरंऔपनिषदमित्यर्थः ७ व्यतिरेकमाह धर्मइतियो धर्मइतिप्रसिद्धःसयदिविष्वक्सेनस्यकथासुरतिंनोत्पादयेत् तर्हिस्वनुष्ठितोपिसन् श्रमएवतयःननुमोक्षार्थस्यापिधर्मस्यश्रमत्वमस्त्येव अतआह के

भा॰प्र॰
८

वलंनिष्फलश्रमइत्यर्थः नन्वस्तितत्रापिस्वर्गादिफलमित्याशंक्यैवकारेणनिराकरोतिक्षयिष्णुत्वात्तन्नतत्फलमित्यर्थः नन्वक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनः सुकृतंभवतीत्यादिश्रुतेर्नतत्फलस्यक्षयिष्णुत्वमित्याशंक्यहिशब्देनसाधयति तद्यथेहकर्मजितोलोकःक्षीयतएवमेवामुत्रपुण्यजितोलोकःक्षीयत इतितर्कानुगृहीतयाश्रुत्याक्षयिष्णुत्वप्रतिपादनात् तदेवंहरिभक्तिद्वारातद्वितरैवैराग्यात्मज्ञानपर्यंतःयोधर्मइत्युक्तम् ८ अन्येतुमन्यंतेधर्मस्यार्थः

धर्मस्त्वनुष्ठितःपुंसांविष्वक्सेनकथासुयः नोत्पादयेद्यदिरतिंश्रमएवहिकेवलम् ८ धर्मस्यह्या
र्ग्य पवर्ग्यस्यनार्थोर्थायोपकल्पते नार्थस्यधर्मैकांतस्यकामोलाभायहिस्मृतः ९ ९
श्रीरामः ॥ श्रीरामः॰

फलंतस्यचकामःफलंतस्यचेंद्रियप्रीतिःतत्प्रीतेश्चपुनरपिधर्मादिपरंपरेतिप्राहुः धर्मादर्थश्चकामश्चसकिमर्थंनसेव्यतइत्यादिनिराकरोति ध र्मस्येतिद्वाभ्यांआपवर्ग्यस्यउक्तन्यायेनापवर्गपर्यंतस्य अर्थायफलत्वायअर्थोनोपकल्पतेयोग्योनभवतितथाअर्थस्यापिएवंभूतधर्माव्यभिचारिणः कामोलाभायफलत्वायनहिस्मृतोमुनिभिः ९

राम॰
८

कामस्यविषयभोगस्यचेंद्रियप्रीतिर्लाभः फलंनभवति किंतुयावता जीवेततावानेवकामस्यलाभः जीवनपर्याप्तएवकामः सेव्यइत्यर्थः जीवस्यजीवनस्यपुनः कर्मा॰
नुष्ठानद्वाराकर्मभिर्यइहप्रसिद्धः स्वर्गादिः सोर्थोनभवतिकिंतुतत्वजिज्ञासैवेति १० ननुचतत्वजिज्ञासानामधर्मजिज्ञासैवधर्मएवहितत्वमितिकेचित् तत्राह तत्व
विदस्तुतदेवतत्वंवदंति किंतद्यज्ज्ञानंनामाद्वयमितिक्षणिकविज्ञानपक्षंव्यावर्तयति ननुतत्वविदोपिविगीतवचनाएवमेवं तस्यैवतत्वस्यनामांतरैरभि
धानादित्याह औपनिषदैर्ब्रह्मेतिहैरण्यगर्भैः परमात्मेतिसात्वतैर्भगवानित्यभिधीयते ११ तच्चतत्वंसपरिकरयाभक्त्यैवप्राप्यतइत्याह तदितिश्रद्दधानाः ज्ञानवैराग्ययु

कामस्यनेंद्रियप्रीतिर्लाभोजीवेतयावता जीवस्यतत्वजिज्ञासानार्थोयश्चेहकर्मभिः १० वदंतितत्तत्वविदस्तत्वंयज्ज्ञा
नमद्वयम् ब्रह्मेतिपरमात्मेतिभगवानितिशब्द्यते ११ तच्छ्रद्दधानामुनयोज्ञानवैराग्ययुक्तया पश्यंत्यात्मनिचात्मा
नंभक्त्याश्रुतगृहीतया १२ अतः पुंभिर्द्विजश्रेष्ठावर्णाश्रमविभागशः स्वनुष्ठितस्यधर्मस्यसंसिद्धिर्हरितोषणम् १३
तस्मादेकेनमनसाभगवान्सात्वतांपतिः श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्चध्येयः पूज्यश्चनित्यदा १४ यदनुध्यासिनायुक्ताः
कर्मग्रंथिनिबंधनम् छिंदंतिकोविदास्तस्यकोनकुर्यात्कथारतिम् १५ १५ १५ १५ १५ १५

क्तयेत्ययुक्तयेत्यत्रज्ञानेपरोक्षं तच्चतत्वंआत्मनिक्षेत्रज्ञेपश्यंति किंतदात्मानंपरमात्मानंश्रुतेनवेदांतादिश्रवणेनगृहीतयाप्राप्तयेति भक्तेर्दोषमुक्तं १२ धर्मस्य
फलंभक्तिर्नार्थकामादिकमितीममर्थमुपपाद्योपसंहरति अतइति हेद्विजश्रेष्ठाः हरितोषणंहरेराराधनंसंसिद्धिः फलं १३ यस्माच्चभक्तिविहीनोधर्मः केवलंश्र
मएवतस्माद्भक्तिप्रधानएवधर्मोनुष्ठेयइत्याह तस्मादिति एकेनएकाग्रेणमनसा १४ भक्तिरहितोधर्मः केवलश्रमएवेतिप्रपंचितमिदानींतुभक्तेर्मुक्तिफलत्वं
दर्शयति यदिति यस्यानुध्यानमनुध्यानंसेवासिः खड्गस्तेनयुक्ताविवेकिनः ग्रंथिमहंकारंनिबध्नातियत्कर्मतत्तच्छिंदंति तस्यकथायांरतिंकोनकुर्यात् १५

ननुयस्यैवंकर्मनिर्मूलनीहरिकथारतिस्तस्यापितत्स्यांतुविनोत्पद्यतेनकिंकर्मतत्राहशुश्रूषोरिति पुण्यतीर्थनिषेवणाभिर्निष्पापस्यमहत्सेवास्यात्तत
यावत्तद्धर्मश्रद्धाततःश्रवणेच्छाततोरुचिःस्यादित्यर्थः १६ ततश्चशृण्वतामिति पुण्येपुण्येश्रवणकीर्तनेयस्यसःसतांसुहृद्धृदिस्थःकर्णा हृदिस्थान्यभद्रा

शुश्रूषोःश्रद्दधानस्यवासुदेवकथारुचिःस्यान्महत्सेवयाविप्राःपुण्यतीर्थनिषेवणात् १६ शृण्वतांस्व
कथाःकृष्णःपुण्यश्रवणकीर्तनःहृद्यंतःस्थोह्यभद्राणिविधुनोतिसुहृत्सताम् १७ नष्टप्रायेष्वभद्रेषुनि
त्यंभागवतसेवया भगवत्युत्तमश्लोकेभक्तिर्भवतिनैष्ठिकी १८

णिकारी हृदिस्थान्यभद्राणिकामादिवासनास्तानिधुनोति हृद्गतस्यैवंहृदिस्थःसन् १७ ततश्चनष्टप्रायेष्वितिसर्वाभद्रनाशनस्यज्ञानोत्तरकालत्वात्प्रायग्रह
णं भागवतानांभागवतशास्त्रस्यवासेवया नैष्ठिकीनिश्चलाविक्षेपकाभावात् १८ १८ १८ १८ १८ १८ १८ १८

रजस्तमसी ये च तत्प्रभवा भावाः कामादयः एतैरनाभिभूतं प्रसीदति उपशाम्यति १९ भगवद्भक्तियोगतः प्रसन्नमनसः अत एव मुक्तसंगस्य २० ज्ञानफलमाह भिद्यत इ
ति हृदयमेव ग्रंथिश्चिज्जडग्रंथनरूपोहंकारः अतएव सर्वे संशयाः असंभावनादिरूपाः कर्माण्यनारब्धफलानि आत्मनि स्वरूपभूते ईश्वरे दृष्टे एवकारेण ज्ञानानंत
रमेवेति दर्शयति २१ अतस्सदाचारं दर्शयन्नुपसंहरति अत इति आत्मनः प्रसाधिनीं मनःशोधिनीं वासुदेवभक्तिं कुर्वंतीति भजनीयविशेषो दर्शितः २२ तदेवं

तदा रजस्तमोभावाः काम लोभादयश्च ये चेत एतैरनाविद्धं स्थितं सत्वे प्रसीदति १९ एवं प्रसन्नमनसो भगवद्भक्तियो
गतः भगवत्तत्वविज्ञानं मुक्तसंगस्य जायते २० भिद्यते हृदयग्रंथिश्छिद्यंते सर्वसंशयाः क्षीयंते चास्य कर्माणि दृष्ट ए
वात्मनीश्वरे २१ अतो वै कवयो नित्यं भक्तिं परमया मुदा वासुदेवे भगवति कुर्वंत्यात्मप्रसादिनीं २२ सत्वं रज
स्तम इति प्रकृतेर्गुणास्तैर्युक्तः परः पुरुष एक इहास्य धत्ते स्थित्यादये हरिविरिंचिहरेति संज्ञाः श्रेयांसि तत्र खलु
सत्वतनोर्नृणां स्युः २३

यद्यपि ब्रह्मादीनां त्रयाणामेकात्मकत्वेपि वासुदेवस्याधिक्यमाह सत्वमिति इह यद्यप्येक एव परः पुमान् वैशिष्ट्येन फलस्य स्थित्यादये परषि स्थितिप्रव
र्याः संज्ञाः केवलं भिन्ना धत्ते हरिविरिंचिहरा इति वक्तव्ये संधिरार्षः तत्र तेषां मध्ये श्रेयांसि शुभफलानि सत्वतनोर्वासुदेवादेव स्युः २३ उपाधिस्वभाववैशिष्ट्येन दृष्टा न फलवैशिष्ट्यं
न्तमाह पार्थिवादिति दारुणः प्रवृत्तिप्रकाशरहितात् दारुणः काष्ठात् सकाशात् धूमस्तु उत्कृष्टः प्रवृत्तिस्वभावत्वात् ततोपि त्रयीमयो वेदोक्तकर्मप्रचुरः ईदृक्कर्मप्रवर्तकत्वात् तस्मादग्निस्त्रयीमयः साक्षात्

सत्वादीनांप्रासत्वाविशेषेपिसत्वगुणस्योत्तमत्वमित्यत्र दृष्टांतउच्यते ॥ पार्थिवादितिश्लोकेयथ तथेत्यध्याहार्यं ॥ तत्रधूमाद्दग्ने
रुत्तमत्वे त्रयीमयइतिहेतुः ॥ दारुणोधूमस्योत्तमत्वे हेतुर्नीलः अतत्समात्रः ॥ मेघरूपत्वाद्धूमंडलमहति ॥ धूमस्य मेघद्वारोपकार
त्वेनतस्यचरश्मिहीननत्तोकोपकारादितिभाव ॥ एवंरजोसितमसोपिरजयापरोक्षत्वानसुचोत्तुतारतम्यमितिविशेषः ॥
इतिभागवततात्पर्ये ॥ अ० २

कर्मसाधनत्वात् एवंतमसः सकाशाद्रजो ब्रह्मदर्शने ब्रह्मप्रकाशके तु शब्देन लयात्मकात् तमसः सकाशाद्रजसः सोपाधिकज्ञानहेतुत्वेन किंचिद्ब्रह्मदर्शन
सत्त्वास्तीतिमात्रमुक्तम् ननु सर्वथा तत्प्रकाशकत्वविशेषयत्वात् यत्सत्त्वं तत्साक्षात्ब्रह्मदर्शनं अतस्तद्गुणोपाधीनां ब्रह्मादीनामपि यथोत्तरं वैशिष्ट्यमिति
भावः २४ वासुदेवभक्तौ पूर्वाचारसम्मतिमाह भेजिर इति अथ अतो हेतोः अग्रे पुरा विशुद्धं सत्त्वमूर्तिं भगवंतमधोक्षजम् अतो येन्यजन अनुव्रतंतेतेइह

पार्थिवाद्दारुणो धूमस्तस्मादग्निस्त्रयीमयः तमसस्तु रजस्तस्मात्सत्वं यद्ब्रह्मदर्शनं २४ भेजिरे मुनयोथाग्रे
भगवंतमधोक्षजं सत्वं विशुद्धं क्षेमाय कल्पंते येनु तानिह २५ मुमुक्षवो घोररूपान्हित्वा भूतपतीनथ
नारायणकलाः शांताः भजंति ह्यनसूयवः २६ २६ २६ २६ २६ ॥ ७

संसारे क्षेमाय कल्पंते २५ ननु अन्यानपि केचित् भजंतो दृश्यंते मत्यं मुमुक्षवस्तु अन्यान्न भजंति किंतु सकामा एवेत्याह मुमुक्षव इति द्वाभ्याम् भूतपतीनिति पितृ
प्रजेशादीनामुपलक्षणम् अनसूयवो देवतांतराणि निंदकाः संतः २६

अथ पूर्व्यस्यानंतर्यतार्थः किंतु सात्विकतरूपहेत्वर्थकत्वं कुत्सितस्य सात्विकनारायणकलाभजनं न संभवति यतः सत्वस्यैव कयोः
समशीलत्वस्यापेक्षितत्वादिति ॥ इति भागवततात्पर्यं ॥ अ० २

रजस्तमसी प्रकृतिः स्वभावो येषां ते अत एव पितृभूतादिभिः समं शीलं येषां ते श्रिया सह ऐश्वर्यं प्रजाश्चेशंतीति ते तथा ॥ २७ ॥ तत्त्वतो मोक्षप्रदत्वाद्वासुदेवो भजनीय इत्युक्तं सर्वशास्त्रतात्पर्यगोचरत्वादपीत्याह द्वाभ्यां वासुदेवः परस्तात्पर्यगोचरो येषां ते ननु वेदा मखपरा दृश्यंत इत्याशंक्य ते पि तदाराधनार्थत्वात्तत्परा एवेत्युक्तं योगाः योगशास्त्राणि तेषामप्यासनप्राणायामादिक्रियापरत्वमाशंक्य तासामपि तत्प्राप्त्युपायत्वात्तत्परत्वमुक्तं ॥ २८ ॥ ज्ञानं ज्ञानशास्त्रं ननु च तत्र ज्ञानपरमेवेत्याशंक्य ज्ञानस्यापि तत्परत्वमुक्तं तपो ज्ञानं धर्मो धर्मशास्त्रं दानव्रतादिविषयं ननु तत्र स्वर्गपरमित्याशंक्य गम्यत इति गतिः स्वर्गादिफलं सोपि तदानंदांशरूपत्वात्तत्पर एवेत्यु

रजस्तमःप्रकृतयस्समशीला भजंति वै पितृभूतप्रजेशादीन् श्रियैश्वर्यप्रजेप्सवः ॥ २७ ॥ वासुदेवपरा वेदा वासुदेवपरा मखाः
वासुदेवपरा योगा वासुदेवपराः क्रियाः ॥ २८ ॥ वासुदेवपरं ज्ञानं वासुदेवपरं तपः वासुदेवपरो धर्मो वासुदेवपरा गतिः
॥ २९ ॥ स एवेदं ससर्जाग्रे भगवानात्ममायया सदसद्रूपया चासौ गुणमय्यागुणो विभुः ॥ ३० ॥ श्रीकृष्णः ॥ ॥

क्तं यद्वा वेदा वेदा इत्यनेनैव तन्मूलत्वात्सर्वाण्यपि शास्त्राणि वासुदेवपराणीत्युक्तं तत्र ननु तेषां मखयोगक्रियादीनां नानार्थपरत्वात्तात्तदेकपरत्व मित्याशंक्य मखादीनामपि तत्परत्वमुक्तमिति द्रष्टव्यं ॥ २९ ॥ ननु जगत्सर्गप्रवेशनियमनादिलीलायुक्ते वस्तुनि सर्वशास्त्रसमन्वयो दृश्यते कथं वासुदेवपरत्वं सर्वस्य तत्राह स एवेति चतुर्भिः सर्वैरेव श्लोकैस्तस्य कर्माण्युदाहरति अहो निश्चयस्यैतरे सदसद्रूपया कार्यकारणात्मिकया गुणमय्या स्वयं तु अगुणः स्वतो निर्गुणोपि सन्नित्यर्थः ॥ ३० ॥ भगवतो जगत्कारणत्वमुक्तं प्रवेशनियमलक्षणां लीलामाह तयेति विलसितेषु उद्भूतेषु गुणेषु आकाशादिषु अंतः ॥

भा०प्र०
११

प्रविष्टः सन् गुणवानिव मन्दधीनामेवं भाति गुणाद्यभिमानवानिव न तु वस्तुतस्तथा। यतो विज्ञानेन चिच्छक्त्या विजृम्भितः स्फूर्जितः ३१ बहुरूपलीला
माह यथेति स्वयोनिषु स्वाभिव्यंजकेषु अवहितो निहितः विश्वात्मा पुमान् परमेश्वरः भूतेषु प्राणिषु अन्तर्यामितयो निनानात्वेन नानात्वमिवे।

तया विलसितेष्वेषु गुणेषु गुणवानिव अन्तःप्रविष्ट आभाति विज्ञानेन विजृम्भितः ३१ यथा ह्यवहितो वह्नि
र्दारुष्वेकः स्वयोनिषु नानेव भाति विश्वात्मा भूतेषु च तथा पुमान् ३२ असौ गुणमयैर्भावैर्भूतसू
क्ष्मेन्द्रियात्मभिः स्वनिर्मितेषु निर्विष्टो भुंक्ते भूतेषु तद्गुणान् ३३ श्रीकृष्णः ० ७ ॥ ० ७

नवलकिशोरयन्त्रालय ३३

त्यतेक्षेत्रज्ञरूपेण वा ३२ भोगरूपां लीलामाह असाविति असौ हरिः भूतानि सूक्ष्माणीन्द्रियाणि च आत्मा मनः तैः स्वयं निर्मितेषु भूतेषु चतुर्विधेषु भू
तेषु चतुर्विधेषु रतिभोगेत्वातं त्वयोन्यतेन तद्गुणान् नतन्नद्गुरूपान् विषयानिच्छया भुंक्ते भोजयतीति णिजर्थोऽलेपः पालयतीति वा। तदात्मनेपदमार्षं भुजो।

राम०
११

इदानीं जगज्जानादीनि भ्रस्वसोतस्मात् स्वभावयति पालयति एतनु सर्वावतारेषु साधारणं प्रयोजनं विशेषतः लस्यावतारप्रयोजनकं लीलयैव स्यतेसो भावनलोक
कर्मादिदेवादिषु मे लीलावतारास्तेष्वनुरतोऽनुरक्तः ३४ अथेति ३५ एवमिति ३६ अथ मेदिनी ॥२॥ अवतारकथाप्रसंगेनैव नराभिधा पुरुषावतारान्नत्वा नज्ञारि
अवर्णनैः यदुक्तं अथास्यामाति हरेर्द्भुतमन्यवतारकथाः शुभाः इति तदुक्तरत्वेनावतारान् अभिधित्सन् प्रथमं पुरुषावतारमाह जगृहे इति पंचभिः महदादिभिर्महदहंकार
पंचतन्मात्रैः एकादशेंद्रियाणि पंचमहाभूतानि इति षोडशकलात्मकं शरीरमस्मिन्नतत् ननु पद्यपि भगवद्विग्रहो नैवभूतलक्षणापि विराट्जीवानां यो मिंगोभगवतो वि

भावयत्येष सत्वेन लोकान्वै लोकभावनः लीलावतारानुरतो देवतिर्यङ्नरादिषु ३४ अथ कालाग्निरुद्रात्मा भूत्वा ॥
तीव विभीषणः उपसंहरते विश्वं भगवाननुषोत्तमः ३५ एवमेव स विश्वात्मा विश्वरूपधरो हरिः क्रीडत्यात्मेच्छया वि ॥
मात्मत्य संकल्प ईश्वरः ३६ इति श्रीमहापुराणे प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने भगवदनुभावानुवर्णनं द्वितीयोऽध्या
यः २ सूत उवाच जगृहे पौरुषं रूपं भगवान्महदादिभिः संभूतं षोडशकलमादौ लोकसिसृक्षया १ यस्यां
भसि शयानस्य योगनिद्रां वितन्वतः नाभीहृदांबुजादासीद्ब्रह्मा विश्वसृजां पतिः २ यस्यावयवसंस्थानैः कल्पितो

रारूपेणोपासनार्थमेवमुक्तमिति द्रष्टव्यं १ कोसौ भगवानित्यपेक्षायां तं विशिनष्टि यस्यांभसीत्यकार्णवेशयानस्य विश्रांतस्य तत्र च योगसमाधिस्तद्रूपां नि
द्रां विस्तारयतः नाभिरेव ह्रदस्तस्मिन्यदांबुजं तस्मात्प्रकाशाद्ब्रह्मा आसीत् अभूत् यो मे कल्पिये पौरुषं रूपं जगृहे २ कीदृशं रूपं तदाह यस्येति ननु कीदृशो विग्रहस्त
स्य योंभसि शेते तमाह ततस्य भगवतो रूपं तु विशुद्धं रजआद्यसंभिन्नं सत्वोर्जितं निरतिशयं सत्वं ३ एतत् रूपो मिनां नानावताराणां निधानमित्याह पश्यंतीति अदभ्रमनल्पं

भा॰टी॰

पश्यंत्यदोरूपमदभ्रचक्षुषा

भा०प्र०
१२

नात्मकंयच्चक्षुस्तेनसहस्रमपरिमितानिपानिपादादीनितैरद्भुतंसहस्रंमूर्धास्योयस्मिनतत् सहस्रंयानिमौल्यादीनितैरुल्लसत्शोभमानं ४ एत
गुरूरस्यैनत्वेनाविर्भावदाविर्भावनिर्भावनिरोभाववदित्याह एवदित्याह एवदिति एततन्नादिनारायणात्वयंनिधीयंतेऽस्मिन्निति निधानंकार्योवस्था

मूर्जितं।।

गृहेभगवतोरूपंविशुद्धंसत्वमूर्ः नाभीह्रदांबुजादासीद्ब्रह्मा विसहस्रपादोरुभुजाननाद्भुतं सहस्रमूर्द्ध
श्रवणाक्षिनासिकंसहस्रमौल्यंबरकुंडलोल्लसत् ४ एतन्नानावताराणांनिधानंबीजमव्ययंयस्यां
शांशेनसृज्यंतेदेवतिर्यङ्नरादयः ५

वना

नेपवेशस्थानंमित्यर्थः बीजंउद्गमस्थानंबीजत्वेपिनात्पबीजतुल्यंकिंत्वव्ययंनकेवलमवताराणामेववीजंकिंतुसर्वप्राणिनामपीत्याह यस्यांशोब्रह्मा
नस्यांशोमरीच्यादिस्तेन ५

राम०
१२

सनत्कुमारावतारंतच्चरितंचाह सएवेतिकौमारस्यार्षःप्राजापत्योमानवइत्यादीनिसर्गविशेषनामानि यः पौरुषंरूपंजगृहेसएवदेवःकौमारंसर्गमाश्रितः
सन्ब्रह्मब्राह्मणोभूत्वाब्रह्मचर्यंचचार ६ प्रथमद्वितीयादिशब्दोत्रनिर्देशमात्रापेक्षया अस्यविश्वस्यभवायउद्भवायमहीमुद्धरिष्यन्नितिकर्मोक्तिरेवंसर्वत्रगवता
रसत्वन्कर्मवाक्यमित्यनुसंधेयं ७ नारदावतारमाहतृतीयमिति ऋषिसर्गमुपेत्यतत्रचदेवर्षित्वमुपेत्येत्यर्थः सात्वतंवैष्णवंतंत्रंपंचरात्रागममाचष्टउक्तवान् य

सदेवप्रथमंदेवःकौमारंसर्गमाश्रितः चचारदुश्चरंब्रह्माब्रह्मचर्यमखंडितम् ६ द्वितीयंतुभवायास्यरसातलगतांमहीम् उ
द्धरिष्यन्नुपादत्तयज्ञेशःशौकरंवपुः ७ तृतीयमृषिसर्गंवैदेवर्षित्वमुपेत्यसः तंत्रंसात्वतमाचष्टनैष्कर्म्यंकर्मणांयतः
८ तुर्येधर्मकलासर्गेनरनारायणावृषी भूत्वात्मोपशमोपेतमकरोद्दुश्चरंतपः ९ पंचमःकपिलोनामसिद्धेशःका
लविप्लुतं प्रोवाचासुरयेसांख्यंतत्वग्रामविनिर्णयम् १० षष्ठमत्रेरपत्यत्वंवृतःप्राप्तोनसूयया आन्वीक्षिकीमल
र्कायप्रह्लादादिभ्यऊचिवान् ११

२ मोचकत्वं

ततोत्रान्निर्गतंकर्मबंधहेतुत्वंयेभ्यस्तानिनिष्कर्माणितेषांभावोनैष्कर्म्यंकर्मणामेवमोचकत्वंयतोभवतितदाचष्टइत्यर्थः ८ तुर्येपंचतरिधर्मस्यकला
अंशःभागेभार्येत्यर्थः अर्द्धोवाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेः तस्याःसर्गेऋषिभूत्वेत्येकावतारंतांदर्शयति ९ कपिलावतारमाह आसुरयेतन्नाम्नेब्राह्मणाय
तत्वानांग्रामस्यसंघस्यविनिर्णयोयस्मिन्तत्सांख्यं १० दत्तात्रेयावतारमाहषष्ठमिति अत्रेरपत्यत्वंतेनैववृतःसन्प्राप्तः अत्रेरपत्यमभिकांक्षत आहतुष्ट

तिवक्ष्यमाणत्वात्तत्कथं प्राप्तः अनसूयया मत्तुल्यमपत्यमिच्छेणमामेवापत्यं प्राप्तवानिति दीक्ष्यन् ऋषिम कुर्वन् तत्सर्थे आन्वीक्षिकीं आत्मविद्यां प्रह्लादादि
भ्यऊच्च ११ यज्ञावतारमाह सप्तः यामाद्यैः स्वस्यैव पुत्रा यामानामदेवा तदाद्यैः सह स्वायंभुवमन्वंतरं पालितवान् तदा स्वयमिंद्रोभूदित्यर्थः १२ ऋषभा
वतारमाह सर्वाश्रमनमस्कृतमत्याश्रमं पारमहंस्यं वर्त्म धीराणां दर्शयन् नाभेराग्नीध्रपुत्रात् ऋषभो जातः १३ पृथ्व्यवतारमाह पार्थिवं वपुः राजदेहं पृथुरूपपा

ततः सप्तम आकूत्यां रुचेर्यज्ञोभ्यजायत सयामाद्यैः सुरगणैरपात्स्वायंभुवांतरं १२ अष्टमे मेरुदेव्यां तु
नाभेर्जात उरुक्रमः दर्शयन्वर्त्म धीराणां सर्वाश्रमनमस्कृतं १३ ऋषिभिर्याचितो भेजे नवमं पार्थिवं वपुः
दुग्धेमामोषधीर्विप्रास्तेनायं स उशत्तमः १४

टीं गरे इत्योरिदं पार्थिवं औषधीरित्युपलक्षणं इमां पृथिवीं सर्वाणि वस्तूनि दोग्ध अदुग्ध अत एव आभावत्वार्थः हे विप्रास्तेन पृथ्वीदोहनेन सोयमवतार उश
त्तमः कमनीयतमः अवशकांतावित्यस्मात् १४

मत्स्यावतारमाह चाक्षुषमन्वंतरेयउदधिसंप्लवः मत्स्येवस्तस्मिन् यद्यपिमन्वंतरावसानेप्रलयोनास्तितथापिकेनचित्कौतुकेनसत्यव्रतस्यमायांदर्शितवान् यथा
र्कंडेयायेतिद्रष्टव्यं महीमय्यांनावितमेकार्णवायांमह्यामित्यर्थः अपाद्रक्षितवान् वैवस्वतमितिभविनोसंज्ञा १५ कूर्मावतारमाह कमठः कूर्मस्त
द्रूपेणएकादशेवतारेविभुर्दध्रेदधार १६ धन्वंतर्यवतारमाह धान्वंतरंधन्वंतरिरूपंद्वादशमादिमपोगतत्वाद्येः त्रयोदशमरूपंतच्चरितेनसहदर्शयति अपायय

रूपंसजगृहेमात्स्यंचाक्षुषोदधिसंप्लवे नाव्यारोप्यमहीमय्यामपाद्वैवस्वतंमनुं १५ सुरासुराणामुदधिंमथ्नतांमंदराचलं
दध्रेकमठरूपेणपृष्ठएकादशेविभुः १६ धान्वंतरंद्वादशमंत्रयोदशममेवच अपाययत्सुरानन्यान्मोहिन्यामोहय
न्स्त्रिया १७ चतुर्दशंनारसिंहंबिभ्रद्दैत्येंद्रमूर्जितं ददारकरजैर्वक्षस्येरकांकटकृद्यथा १८ पंचदशंवामनकंकृ
त्वागादध्वरंबलेः पदत्रयंयाचमानःप्रत्यादित्सुस्त्रिविष्टपं १९ अवतारेषोडशमेपश्यन्ब्रह्मद्रुहोनृपान् त्रिःस
प्तकृत्वःकुपितोनिःक्षत्रामकरोन्महीम् २० ततःसप्तदशेजातःसत्यवत्यांपराशरात् चक्रेवेदतरोःशाखादृष्ट्वापुं
सोल्पमेधसः २१

दित्यत्रसुधामित्यध्याहारः मोहिन्यास्त्रियारूपेणअन्यानसुरान्मोहयन् धन्वंतरिरूपेणामृतमानीयमोहन्या अपाययदित्यर्थः १७ नृसिंहावतारमाह नारसिं
हंरूपंबिभ्रत् एरकांनिर्ग्रंथितृणं १८ वामनावतारमाह इष्टानांवामंनयतीतिवामनकंरूपंगृहीत्वा प्रत्यादित्सुःप्रत्यादातुमिच्छुः १९ पर
शुरामावतारमाह अवतारेतित्रिभिर्गुणांपर्यायोभवतितथासप्तकृत्वःसप्तवारानेकविंशतिवारानित्यर्थः २० व्यासावतारमाह अल्पमेधसः अल्पप्रज्ञान्पुंसो
दृष्ट्वातदनुग्रहार्थंशाखाश्चक्रे २१

२८

रामावतारमाह नरदेवत्वं राघवत्वं प्राप्तः सन् अत ऊर्ध्वं समुद्रादेः २२ रामकृष्णावतारमाह विंशतितमे इति वक्तव्ये एकारलोपश्छांदसः तेनैकोनविंशे विंशतितमे च रामकृष्णाविति

नरदेवत्वमापन्नः सुरकार्यचिकीर्षया समुद्रनिग्रहादीनि चक्रे वीर्याण्यतः परं २२ एकोनविंशतितमे वृष्णिषु प्राप्य जन्मनी रामकृष्णाविति भुवो भगवानहरद्भरं २३ ततः कलौ संप्रवृत्ते संप्रवृत्ते संमोहाय सुरद्विषाम् बुद्धो नाम्नाजिनसुतः कीकटेषु भविष्यति २४ अथासौ युगसंध्यायां दस्युप्रायेषु राजसु जनिता विष्णुयशसो नाम्ना कल्की जगत्पतिः २५

वंनामनी जन्मनी प्राप्य २३ अजिनसुतः जिनसुत इति यदि जिनः स एव कीकटेषु मध्ये गयाप्रदेशे २४ कल्क्यवतारमाह युगसंध्यायां कलेरंते विष्णुयशसो ब्राह्मणात्सकाशात् जनिता जनिष्यति २५

अनुक्तसर्वसंग्रहार्थमाह अवतारा इति असंख्येयत्वे दृष्टान्तः यथेति अविदासिनः उपक्षयशून्यात् दस्युउपक्षयरहितस्मात्सरसस्सकाशात् कुल्याः क्षुद्रप्रवाहाः २६ विभूतीराह ऋषय इति २७ तत्र विशेषमाह एते चेति पुंसः परमेश्वरस्य केचिदंशाः केचित्कला विभूतयस्तत्र मत्स्यादीनामवतारत्वेन सर्वज्ञत्वसर्वशक्तिमत्त्वेऽपि यथोपयोगमेव ज्ञानक्रियाशक्त्याविष्करणं नारदादिष्वधिकारिकेषु यथोपयोगमंशकलावेशः पृथ्वादिषु शक्त्यावेशः कृष्णस्तु भगवान्साक्षान्नारायण एवाविर्भूतः सर्वश क्तित्वात्तेषां प्रयोजनमाह इंद्रारयो दैत्यास्तैर्व्याकुलमुपद्रुतं लोकं मृडयंति सुखिनं कुर्वंति २८ एतत्कीर्तनफलमाह जन्मेति गुह्यमतिरहस्यं जन्म प्रयतः शुचि

अवतारा ह्यसंख्येया हरेः सत्त्वनिधेर्द्विजाः यथाविदासिनः कुल्याः सरसः स्युः सहस्रशः २६ ऋषयो मनवो देवा मनुपुत्रा महौजसः कलाः सर्वे हरेरेव सप्रजापतयस्तथा २७ एते चांशकलाः पुंसः कृष्णस्तु भगवान्स्वयम इंद्रारिव्याकुलं लोकं मृडयन्ति युगे युगे २८ जन्म गुह्यं भगवतो य एतत्प्रयतो नरः सायं प्रातर्गृणन्भक्त्या दुःखग्रामाद्विमुच्यते २९ ए

तद्रूपं भगवतो ह्यरूपस्य चिदात्मनः

सन् २९ दुःखग्रामात्संसाराद्विमुच्यत इत्युक्तं तत्र कथं देहद्वयसंबंधरहितनिरवद्विमुक्तेरित्याशंक्य देहद्वयसंबंधस्य भगवन्मायोत्थाविद्याविलसितत्वात् एतच्छ्रू वणादिजनितविद्यया निवृत्तिरुपपद्यत इत्याशयेनाह एतदिति पंचभिः अरूपस्य चिदेकरसस्यात्मनो जीवस्य एतत्स्थूलं रूपं शरीरं भगवतो मायोपात्त स्वगुणैर्महदादिरूपैर्विरचितं वस्तुत आत्मनि आत्मा रूपं न शरीरं कृतमित्यर्थः ३० कथमित्यपेक्षायां स्वरूपावरणेन तदध्यास इति सदृष्टान्तमाह यथा वायौ श्रितो मेघौघो नभसि आकाशे अबुद्धिभिर्जनैरारोपितः यथा पार्थिवो रेणुस्तद्धूसरत्वं वायावनिले एवं द्रष्टरि दृश्यत्वादिधर्मकं शरीरमारोपितमित्यर्थः ३१ ३१

भा० प्र०
१५

किंच अतः स्थूलाद्रूपात्परमन्यदपि रूपमारोपितमित्यनुषंगः कथंभूतं तत्परं यदव्यक्तं सूक्ष्मं तत्र हेतुः अव्यक्तगुणबृंहितं अव्यक्तः कारणरागादिपरिणामस्य यथाश्रयरि णामास्तैर्बृंहितं रचितं आकारविशेषरहितत्वादव्यक्तमित्यर्थः एर्थीः एतदेव कुतस्तत्राह अदृष्टाश्रुतवस्तुत्वात् यच्चाकारविशेषवद्वस्तु तद्द्रष्ट दादिभिः दृश्यते श्रूयते श्रूयते वा इंद्रादिवत् इदं तु न तथा तर्हि तस्य सत्त्वे किं प्रमाणं तत्राह स जीवो जीवोपाधिः जीवो जीवेन निर्मुक्तो जीवो जीवं विहाय ग

मायागुणैर्विरचितं महदादिभिरात्मनि ः ३० यथा नभसि मेघौघो रेणुर्वा पार्थिवोऽनिले एवं द्रष्टरि दृश्यत्वमारोपितमबुद्धिभिः ३१ अतः परं यदव्यक्तमव्यक्तगुणबृंहितम् अदृष्टाश्रुतवस्तुत्वात्स जीवो यत्पुनर्भवः ३२ ३२

तश्च्यादौ जीवोपाधौ लिंगदेहे जीवशब्दप्रयोगात् जीवोपाधिना तत्तया कथ्यत इत्यर्थः ननु स्थूलमेव भोगायतनत्वात् जीवस्योपाधिरस्तु किमन्यकल्पन येत्यत आह यद्यस्मात्तस्मात्पुनर्भवः पुनः पुनर्जन्म उत्क्रान्तिगत्यागतीनां तेन विनासंभवादिति भावः ३२ ३२ ३२ ३२ ३२

राम०
१५

तदिदमुपाधिद्वयमुक्तात्तद्द्वयवादेन जीवस्य ब्रह्मतामाह यत्र यदा इमे स्थूलसूक्ष्मरूपे स्वसंविदा स्वरूपसम्यक्ज्ञानेन न भनि षिद्धे भवतः ज्ञानेन प्रतिषेधार्हत्वे नभेवतेजमा
ह अविद्ययात्मनि कृते कल्पिते इति हेतोः तद्ब्रह्म तदा जीवो ब्रह्मैव भवतीत्यर्थः कथंभूतं ब्रह्मदर्शनं ज्ञानैकस्वरूपं ३३ तथापि भगवन्मायायाः संसारिकार
णभूताया विद्यमानत्वात्कथं ब्रह्मतेति तत्राह यदीति असंदेहं संदेहवर्जं यदि वेदाः समाप्नुयुरितिवत् वैशारदी विशारदः सर्वज्ञ ईश्वरस्तदीया देवी स

यत्रेमे सदसद्रूपे प्रतिषिद्धे स्वसंविदा अविद्ययात्मनि कृते इति तद्ब्रह्मदर्शनम् ३३ यद्येषोपरता देवी मा
या वैशारदी मतिः सम्पन्न एवेति विदुर्महिम्नि स्वे महीयते ३४ ३४ ३४ ३४ ३४ ३४

से सा स्वकेन क्रीडती एषा माया यद्युपरता भवति किमित्युपरता भवेत्तत्राह मतिर्विद्या अयंभावः यावदविद्या आत्मन आवरणविक्षेपौ करोति तावन्नो
परमति यदा तु सैव विद्यारूपेण परिणता तदा सदसद्रूपेण जीवोपाधिं दग्ध्वा निरिंधनाग्निवत् स्वयमेवोपरमेदिति तदा संपन्नः ब्रह्मस्वरूपमाप्त एवेति
विदुस्तत्त्वज्ञाः किमतो यद्येवं स्वे महिम्नि परमानन्दस्वरूपे महीयते पूज्यते विराजत इत्यर्थः ३४ यथा जीवस्य जन्मादि मायाकृतमेवमीश्वरस्यापि जन्मकर्मादि

नचास्यकश्चिन्निपुणेनधातुरवैतिजंतुःकुमनीषऊतीः॥ नामानिरूपाणिमनोवचोभिःसंतन्वतोनटचर्या
मिवाज्ञः॥ २७॥

भा॰प्र॰
१६

मायेत्याह एवमिति अकर्तुः कर्माणि अजनस्यजन्मानिहृत्पतेरंतर्यामिनः २५ तर्हिजीवादीश्वरस्यकोविशेषः स्वातंत्र्यमेवविशेषइत्याह सवाइति षाड्गुणिकंऐश्वर्यषट्कं विषयं जिघ्रति आदत्ते गंधवत्स्वरूपेणगृह्णाति नतुसज्जतइत्यर्थः कुतः षड्गुणेशःषडिंद्रियनियंता २६ ननुकिमीश्वरस्यस्वमायादिकर्मभिर्विषयभोगेर्वातत्राह नचेति धातुर्जगत्विधातुरीश्वरस्यऊतीर्जगल्लीलाःकुमनीषःकुबुद्धिःनिपुणेनतर्कादिकौशलेननचवेत्तिनजानाति मन

एवञ्जन्मानिकर्माणिह्यकर्तुरजनस्यच वर्णयन्तिस्मकवयोवेदगुह्यानिहृत्पतेः २५ सवाइदम्विश्वममोघलीलस्सृजत्यवत्यत्तिनसज्जतेऽस्मिन् भूतेषुचान्तर्हितआत्मतन्त्रःषाड्वर्गिकञ्जिघ्रतिषड्गुणेशः २६ सवेदधातुः पदवींपरस्यदुरन्तवीर्य्यस्यरथाङ्गपाणेः योमाययासन्ततयानुवृत्त्याभजेततत्पादसरोजगन्धम ः २८
श्रीकृष्णः ॥ श्रीकृष्णः॰

सान्यपाणि वचसान्यपाणि ववसानामानिसंतन्वतःविस्तारयतःवचोभिरितिवहत्वंपुत्त्वभिप्रायेणमणोवचोभिःसहेतिवा २७ भक्तस्तुकथंविजानाति ताह सवेदेति अमायपाअकुटिलभावेनसंततयानिरंतरयाअनुवृत्त्यासेवयाआनुकूल्येनभजेत २८ २८ २८ २८ २८ २८ २८

श्रीम॰
१६

भागवतात्पर्यं अध्याय ३ धर्मः कं शरणं गतः इत्यस्य तमेव व्यासरूपिणं इष्टमिति उत्तरं कथ्यते इदं भागवतमित्यादिनेति मूलं ५ तइपरि
टीका ॥ इदं भागवतमित्यादिः प्रस्तुतेन असंगतिः प्रतीतस्तामाह ॥ धर्मइति ॥ इदं भागवतमित्यादिना व्यासेन भागवतस्य तमिति
उच्यते । तेन कथं प्रश्नस्योत्तरं लब्धमित्यत आह । तमेवेति । वेदव्यासेन धर्मस्थापनार्थं मेन भागवतं रतमिति भावः ॥

भक्तिमार्गे प्रवृत्तानां रुषीनभिनंदति अथेति यतो भक्त एव भगवत्तत्त्वं जानाति अथ अतः भगवतः सर्वज्ञा भवंतो धन्याः कृतार्थाः ज्ञानः यद्यस्मात् इत्थं वासुदेवे आत्म
भावं मनोवृत्तिं कुर्वंति सर्वात्मकं मे कांतिकं यत्र यस्मिन् भावे सति भूयः परिवर्तो जन्ममरणादावर्तो न भवति ३९ एतत्किमेतत्तत् शास्त्रमशेषं कायपसितन्नाह इदमि
ति ब्रह्मसंमितं सर्ववेदतुल्यं उत्तमश्लोकस्य चरितं यस्मिन्न तत्तत्र रुषिर्व्यासः ४० तत्संप्रदायप्रवृत्तिमाह तदिदमिति सुतं शुकं ४१ सर्ववेदेतिहासेति पद्यास्यान्तर्या ४२

अथेह धन्या भगवंत इत्थं यद्वासुदेवे खिललोकनाथे कुर्वंति सर्वात्मकमात्मभावं न यत्र भूयः परिवर्त उग्रः ३९ इदं भा
गवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्मितं उत्तमश्लोकचरितं चकार भगवानृषिः ४० निःश्रेयसाय लोकस्य धन्यं स्वस्त्ययनं महत् त
दिदं ग्राहयामास सुतमात्मवतां वरं ४१ सर्ववेदेतिहासानां सारं सारं समुद्धृतं स तु संश्रावयामास महाराजं परीक्षितम् ४२
प्रायोपविष्टं गंगायां परीतं परमर्षिभिः कृष्णे स्वधामोपगते धर्मज्ञानादिभिः सह ४३ कलौ नष्टदृशामेष पुराणार्को धुनो
दितः तत्र कीर्तयतो विप्रा विप्रर्षेर्भूरितेजसः ४४ अहं चाध्यगमं तत्र निविष्टस्तदनुग्रहात् सोहं वः श्रावयिष्यामि य
थाधीतं यथामतिः ४५

प्रायेण मृत्युपर्यंतं अनाशकेनोपविष्टमिति परमवैराग्योक्तिः ४३ हे विप्राः विप्रर्षेः सकाशादध्यगमं ज्ञातवानस्मि तत्र कीर्तयतः तत्र निविष्ट इति चान्वयभेदात्तत्रपद
वृत्तिर्न दोषः ४४ यथाधीतं न तु स्वमतिविलसितं तत्रतु यथामतिः स्वमत्यनुसारेण संक्षेपतः कथितं विस्तरतः श्रावयिष्यामि ४५ इति प्रथमे तृतीयः ३ तुर्ये भागवता
रंभकारणाविनवार्यते व्यासस्यापरितोषस्तु नयः प्रश्नवचनादिभिः १ इत्येवं प्रस्तुतं श्रावयिष्यामीति ब्रुवाणं मुनीनां मध्ये एकेन वक्ता येयोवृद्धः वेदेष्वपि वृ

ऋषयोबह्वृचःऋग्वेदीतेनवक्तव्यंअतएवंभूतत्वात्शौनकोब्रवीत् १ पुण्यांकथामाह २ कस्मिन्वास्थानेकेनवाहेतुनेतिमहाभारतादिधर्मशास्त्रा

इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेतृतीयोध्यायः ३ व्यासउवाच इतिब्रुवाणंसंस्तूयमुनीनांदीर्घसत्रिणांवृद्धःकुलपतिःसूतंबह्वृचःशौनकोब्रवीत् १ शौनकउवाच सूतसूतमहाभागवदनोवदतांवर कथांभागवतींपुण्यांयदाहभगवाञ्छुकः २ कस्मिन्युगेप्रवृत्तेयंस्थानेवाकेनहेतुना कुतःसंचोदितःकृष्णःकृतवान्संहितांमुनिः ३ श्रीकृष्णः

णिकृतवतःपुनरेतत्संहिताकरणेकिंकारणमित्यर्थः कुतइतिसार्वविभक्तिकस्तसिः केनप्रवर्तितइत्यर्थःकृष्णोव्यासः ३ ३ ३ ३ ३

पठंतं स तु सुतं श्रावयामासेति तत्र शुकस्य व्यासात्मजत्वाद्विवेकाद्यं घटितमिति तस्य पुत्र इत्यादि तस्यात्मजो गोदासीन नामा तस्येति समदृक् समं ब्रह्म पश्यति अतो निर्विक
ल्पकः स्वार्थैकः निरस्तभेदः किंच एकस्मिन्नेवकंगः समाधिर्यस्मात् तथाभूता मतिर्यस्य सः यत उन्निद्रः मायाशयनाद्व्युत्थितः या निशा सर्वभूतानां तस्यां
जाग्रत्ति संयमीति स्मृतेः अत एव गूढः स्वरूपप्रकाशः मूढ इव प्रतीयते ४ निर्विकल्पत्वमेव दर्शयति दृष्ट्वेति आत्मजं शुकं प्रव्रजंतं अनुयांतं अनुगच्छंतं

तस्य पुत्रो महायोगी समदृङ्निर्विकल्पकः एकांतमतिरुन्निद्रो गूढो मूढ इवेयते ४ दृष्ट्वानुयांतमृषिमात्मजमप्य
नग्नं देव्यो ह्रिया परिदधुर्न सुतस्य चित्रम् तद्वीक्ष्य पृच्छति मुनौ जगदुस्तवास्ति स्त्रीपुंभिदा न तु सुतस्य विवि
क्तदृष्टेः ५ कथमालक्षितः पौरैः संप्राप्तः कुरुजांगलान् उन्मत्तमूकजडवद्विचरन्गजसाह्वये ६ कथं
वा पांडवेयस्य राजर्षेर्मुनिना सह संवादः समभूत्तात यत्रैषा सात्वती श्रुतिः ७ स गोदोहनमात्रं हि गृहेषु गृहमेधि
नां अवेक्षते महाभागस्तीर्थीकुर्वंस्तदाश्रमं ८

ऋषिमात्मजमप्यनग्नमपि दृष्ट्वा जलक्रीडासक्ताः देव्यो ह्रिया लज्जया वस्त्रपरिधानं कृतव
त्यः अनग्नमपि तं नैनार्थात्सुतो नग्न इत्युक्तं नग्नस्य पुरतो गच्छतः सुतस्य तु ह्रिया न परिदधुस्तच्चित्रं वीक्ष्य पृच्छति स्त्रीपुंभिदा भेद
स्तवास्ति विविक्तात्मदृष्टेः पुत्रस्य तु नास्ति ५ एवंभूतोसौ कथमालक्षितो ज्ञातः कुरुजांगलाख्यदेशविशेषान् संप्राप्तः अथ मत्तो गजसाह्व
ये विचरन् गजेन सहितं आह्वयो नाम यस्य तस्मिन् हस्तिनापुरे लक्षितो नाम राजनि निर्मितत्वात् ६ एवंभूतेन मुनिना सह यत्र संवादे एषा सात्वती श्रुतिः

संहिता ७ एतद्व्याख्यानं बहुकालावस्थानापेक्ष्यं तस्य त्वेकत्रावस्थानं दुर्लभमित्याह सहति गोदोहनमात्रं कालं प्रतीक्षते तदपि न भिक्षार्थं किं तु ऐषा माश्रमं गृहं तीर्थी कुर्वन्नपवित्रीकुर्वन् तस्मादेवं भूतोत्र वर्त्मन्यां श्चर्यं पश्रीगनुत्तु चरितमतीवाश्चर्यं पृच्छतोऽतः कथयेत्याह अभिमन्युसुतमिति पंचभिः सूरीणां हि कथय ९ सम्राट् चक्रवर्ती चेति

अभिमन्युसुतं सूत प्राहुर्भागवतोत्तमम् तस्य जन्म महाश्चर्यं कर्माणि च गृणीहि नः ९ स सम्राट् कस्य वा हेतोः पांडूनां मानवर्द्धनः प्रायोपविष्टो गंगायामनादृत्याधिराट् श्रियम् १० नमंति यत्पादनिकेतमात्मनः शिवाय हानीय धनानि शत्रवः कथं स वीरः श्रियमंग दुस्त्यजां युवैषतोत्स्रष्टुमहो सहासुभिः ११

तिविति केवलं कस्य वा हेतोः कस्मात्कारणादधिराट् श्रियं संपदमनादृत्य १० यस्य पादनिकेतनं चरणपीठं हस्त्वदंधनान्यानीय शत्रवो नमंति स्वं गृहे रूतउवाततउपाए एवमेतेच्छन्नत्यार्थमात्मनेपदं असुभिः प्राणैः सहत्यक्तः

भागवततात्पर्ये ९ पूर्वयुगस्य पर्यये पर्यवसानं प्राप्ते सति तृतीयं द्वापरं जातं तस्य तथा प्रतीतेर्यावत् । तृतीय इति ।। तेन युगं द्वापरस्य तृतीयावृत्तिवि स्वरूपं द्वापरस्य तेन संबंधो दर्शितः पर्यय द्वापरस्य पर्यये द्वापरस्य पर्यवसानं प्राप्ते द्वापरे तेन नान्वय इति भावेन प्राप्ते सतीत्यभ्युपगच्छति । तेन द्वापरांते व्या सावतार इति सिद्धमिति ज्ञातव्यं ॥

विरक्तस्य किं धनादिभिरिति चेत्तत्राह लोकस्य शिवाय सुखाय भवाय समृद्ध्यै भूतये अभ्युदयाय च ये जीवंति न त्वात्मार्थं एवं सति असौ राजा निर्विद्य विरज्यापि परेषामाश्रयं कलेवरं कुतो हेतोर्मुमोच न हि ये परार्थं जीवनं च येन त्यजंति न मुंचंतीत्यर्थः १२ यत्किंचन पृष्टोसि तत्सर्वं नो स्माभ्यं समाचक्ष्व यद्यस्मात् त्वां विषये रागी वेदार्थे स्नातं पारंगतं त्वां मन्ये छांदसाद्वेदादन्यत्र वैदिकव्यतिरिक्ते राज्ञश्चरित्रे विशेषज्ञत्वात् १३ कस्मिन्युग इत्यादिप्रश्नानां व्यासजन्मकथनं पूर्वकमुत्तरमाह

शिवाय लोकस्य भवाय भूतये य उत्तमश्लोकपरायणा जनाः जीवंति नात्मार्थमसौ पराश्रयं मुमोच निर्विद्य कुतः कलेवरं १२ तत्सर्वं नः समाचक्ष्व पृष्टो यदिह किंचन मन्ये त्वां विषये वाचां स्नातमन्यत्र छांदसात् १३ सूत उवाच द्वापरे समनुप्राप्ते तृतीये युगपर्यये जातः पराशराद्योगी वासव्यां कलया हरेः १४ स कदाचित्सरस्वत्या उपस्पृश्य जलं शुचिः विविक्त एक आसीन उदिते रविमंडले १५ परावरज्ञः स ऋषिः कालेनाव्यक्तरंहसा युगधर्मव्यतिकरं प्राप्तं भुवि युगे युगे १६ भौतिकानां च भावानां शक्तिह्रासं च तत्कृतं अश्रद्दधानान्निःसत्वान्दुर्मेधान्ह्रसितायुषः १७ दुर्भगांश्च जनान्वीक्ष्य मुनिर्दिव्येन चक्षुषा सर्ववर्णाश्रमाणां यद्दध्यौ हितममोघदृक् १८ चातुर्होत्रं कर्म शुद्धं प्रजानां वीक्ष्य वैदिकं व्यदधाद्यज्ञसंतत्यै वेदमेकं चतुर्विधं १९ ऋग्यजुःसामाथर्वाख्या वेदाश्चत्वार उद्धृताः

द्वापरे समनुप्राप्ते अभेदे त्वपेक्षायामाह तृतीये युगस्य पर्यये परिवर्ते वासव्यां उपरिचरस्य वसोर्वीर्याज्जातायां सत्यवत्यां योगी ज्ञानी व्यासो जातः १४ जलमुपस्पृश्य जले स्नानादिकं कृत्वेत्यर्थः आसीनो बभूवेति शेषः विविक्ते देशे इत्यादि विविक्ते कस्यार्थमुक्तं अनेनैव बदरिकाश्रमस्थानं सूचितं १५ तत्र च स ऋषिर्युगधर्म

व्यतिकरंदिक्ंवीक्ष्यसर्ववर्णाश्रमाणांचपश्यन्हितंतद्दध्यौवितितत्तीपिनान्वयःयएवरत अतीतानागतवित्अव्यक्तंरंहोवेगोयस्यतेनकालेनयुगधर्माणांव्यतिकरंसंकरंवीक्ष्य तथाभविष्यगेयुगे १६ भौतिकानांशरीरादीनांतन्होतंकालकृतंनिःसत्वान्धैर्य्यस्वल्पायुष डुर्मेधान्मंदमतीन् १७ अमोघदृक्तत्वेतान्संपन्नः १८ ततश्चातुर्होत्रोपलक्षि

इतिहासपुराणंचपंचमोवेदउच्यते २० तत्रर्ग्वेदधरःपैलःसामगोजैमिनिःकविः वैशंपायनएवैकोनिस्नातोय जुषामुत २१ अथर्वांगिरसामासीत्सुमंतुर्दारुणोमुनिः इतिहासपुराणानांपितामेरोमहर्षणः २२ तएत ऋषयोवेदंस्वंस्वंव्यस्यन्ननेकधाशिष्यैःप्रशिष्यैस्तच्छिष्यैर्वेदास्तेशाखिनोभवन् २३ २३ २३ २३
श्रीकृष्ण २३ श्रीकृष्ण०

ताश्चत्वारःऋत्विजश्चातुर्होत्रंतैरनुष्ठेयंकर्मचातुर्होत्रंशुद्धंशुद्धिंसंस्यतसंततैप्रजानांमाविच्छेदाय १९ चातुर्विध्यमेवाह ऋगित्यादि उद्धृताःपृथक्कृताः २० दारुणःअथ र्वोक्ताभिचारादिप्रवर्तकः २२ अस्यविभक्तवंतः २३

पंक्तिः२ वेदार्थाधिकारिणां कर्मश्रेयसि मूढानां ब्राह्मणादिद्वारा कर्मबोधनीयमिति कृपया भारतं कृतं न तु ब्राह्मणादीनां तत्रानधिकार इति भावः ॥
१ असंतोषे अलंबुद्धिः ॥ सुखाकथां न तुष्यामि हरेरन्यकर्मणि इति मात्रेय ॥ अप्रसादस्त्वस एव ॥ सरेव संतोषएव ॥ कः प्रसन्नो भवद्विष्णोः कथां शृण्वन्
हरेः परां मिति

वेदविभागमयोगमाह त एव वेदा इति स्वर्णमतिमेधादिभिर्धार्यंते त एव २४ किंच स्त्रीशूद्रेति द्विजबंधवस्त्रैवर्णिकेष्वधमास्तेषां कर्मश्रेयसि श्रेयःसाधने एवं भवेत् अनेन प्र
कारेण भवन्तिति अत एव तेषां कृपया भारताख्यानं मुनिना कृतं २५ भूतानां श्रेयसि हिते सर्वात्मकेनापि कर्मणा २६ नातिप्रसीदत् हृदयं यस्य सः चित्तप्रसादहेतुं
वितर्कयन् इदमुवाच तदाह २७ मानिताः पूजिताः २८ दैह्यो देहोद्भवः आत्मा जीवो वस्तुतो विभुः परिपूर्ण एव आत्मना स्वेन रूपेण असंपन्न इत्यस्मदात्मभेदा

पया १ वं

त एव वेदा दुर्मेधैर्धार्यंते पुरुषैर्यथा एवं चकार भगवान्व्यासः कृपणवत्सलः २४ स्त्रीशूद्रद्विजबंधूनां त्रयी न श्रुतिगोचरा क
र्मश्रेयसि मूढानां श्रेय एवं भवेदिह २५ इति भारतमाख्यानं कृपया मुनिना कृतं एवं प्रवृत्तस्य सदा भूतानां श्रेयसि द्विजाः स
र्वात्मकेनापि यदा नातुष्यद्धृदयं ततः २६ नातिप्रसीदद्धृदयः सरस्वत्यास्तटे शुचौ वितर्कयन्विविक्तस्थ इदं चोवाच धर्म
वित् २७ धृतव्रतेन हि मया छंदांसि गुरवोऽग्नयः मानिता निर्व्यलीकेन गृहीतं चानुशासनम् २८ भारतव्यपदे
शेन ह्याम्नायार्थश्च दर्शितः दृश्यते यत्र धर्मादि स्त्रीशूद्रादिभिरप्युत २९ अथापि बत मे दैह्यो ह्यात्मा चैवात्म
ना विभुः असंपन्न इवाभाति ब्रह्मवर्चस्य सत्तमः ३०

मर इवाभाति ब्रह्मवर्चसं वेदश्रवणाध्ययनोत्कर्षजं तेजः तस्य ये साधवो ब्रह्मवर्चस्यास्तेषु सत्तमः अतिश्रेष्ठोपि यद्यात्केवलमसंपन्न इवाभाति मत्पुत्रब्रह्मवर्चस्वी ब्र
ह्मवर्चस्वान्पि असत्तमर इवाभाति पाठांतरे कमनीयतमोपीति ३० असंपत्तौ हेतुं स्वयमेवाशंकते किं वेति प्रायेण भूयस्तेन हि यस्मात् एव धर्मा अच्युतस्य

ब्रह्मवर्चस्युदात्तमः इति प्रियाः ३१

पंक्तिः २ स्वेहो ऽनलं वुधैः ॥ अतुरिरमसादृश्य स्वेदरूपसित्तथैवच । अनलं तं यदंसं लेसर्वे पर्यायवाच कारतिपास्ते ॥ ३ ॥

खिलंस्सतेविद्यतः कृष्णस्यव्यासस्यप्रागदाहृतसरस्वतीतीरस्थं ३२ तंनारदमागतमभिज्ञायसहसाभ्युत्थायविधिवत्पूजयामासेति ३३ इतिप्रथमेचतुर्थः ४ यत्कृमेसवेध मैभ्योहरिकीर्तनगौरवं व्यासचित्तप्रसादायनारदेनोपदर्श्यते १ उपस्पृश्ये व्यासेनं विप्रर्षिर्व्यासः वृहच्छ्रवामहायशाः स्मयनईषत्हसन्निवेत्यनेनमुखस्यप्रसन्नतिं

किंवाभागवताधर्मानप्रायेणनिरूपिताः प्रियाः परमहंसानांतएवह्यच्युतप्रियाः ३१ तस्यैवंखिलमात्मानंमन्य मानस्यखिद्यतः कृष्णस्यनारदोभ्यागादाश्रमंप्रागुदाहृतं ३२ तमभिज्ञायसहसाप्रत्युत्थायागतंमुनिः पूजयामास विधिवन्नारदंसुरपूजितं ३३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेनारदागमनंचतुर्थोध्यायः ४ सूतउवाचअ थतंसुखमासीनमुपासीनंवृहच्छ्रवाः देवर्षिःप्राहविप्रर्षिंवीणापाणिस्स्मयन्निव १ १ १ श्रीकृष्णः० श्रीकृष्ण० १ श्रीकृष्ण०

॥ ४ ॥

र्योत्यंते यद्वाश्वेत्यधिकारार्थे अहोमहानपिमुह्यतीतित्स्मयमानः १ श्री श्री श्री श्री श्री ९ ९ ९ ९ ९ ९ ९ ९ ९ ९

पंक्ति २ भागवततात्पर्य॰ ५ शोचसि मन्यसे। यथा। अजस्रं पतत्रोचिषा॰ ऋचानमितिश्रुतिः। शुच प्रकाशे इति धातोः प्रकाशार्थं कृतं॥

शारीरः शरीराभिमानी आत्मा आत्मना तेन शरीरेण कच्चित्किं परितुष्यति मानसः आत्मनोभिमानी तेन मनसा परितुष्यति कच्चित्किंवेति २ तेजिज्ञासितं ज्ञातुमिष्टं धर्मादि सम्यक् सुसंपन्नं सम्यक् कृत्वा ते अपि शब्दादनुष्ठितं चेत्यर्थः अद्भुतमिति पाठे संबोधनं सुसंपत्तौ हेतुः महदद्भुतमित्यादि सर्वैरर्थैर्धर्मादिभिः परिबृंहितं परिपूरितं ३ किंच यत्सनातनं ब्रह्म तत्परं ब्रह्म जिज्ञासितं विचारितं अधीतं अधिगतं प्राप्तं चेत्यर्थः तथापि शोचसि तत्किमर्थमिति शेषः ४ आत्मा शारीरो मानसश्च तन्मूलं तस्यापरितोषस्य कारणं अव्यक्तं अस्फुटं हे नारद त्वां पृच्छाम आत्मभवो ब्रह्मा तस्य आत्मनो देहादुद्भूतस्त्वमत एवागाधबोधो गंभीरबोधोपि सन्त त्वां ५ अगाधबोधत्वं प्रपंचयन् प्रश्नस्याशयमाह स वा इति द्वाभ्यां स

नारद उवाच पाराशर्य महाभाग भवतः कच्चिदात्मना परितुष्यति शारीर आत्मा मानस एव वा २ जिज्ञासितं सुसंपन्नमपि ते महदद्भुतं कृतवान्भारतं यस्त्वं सर्वार्थपरिबृंहितं ३ जिज्ञासितमधीतं च ब्रह्म यत्तत्सनातनं तथापि शोचस्यात्मानमकृतार्थ इव प्रभो ४ व्यास उवाच अस्त्येव मे सर्वमिदं त्वयोक्तं तथापि नात्मा परितुष्यते मे तन्मूलमव्यक्तमगाधबोधं पृच्छा

स

महे त्वात्मभवात्म ॰भूतं ५ स वै भवान्वेद समस्तगुह्यमुपासितो यत्पुरुषः पुराणः परावरेशो मनसैव विश्वं सृजत्यवत्यत्ति गुणैरसंगः ६ त्वं पर्यटन्नर्क इव त्रिलोकीमंतश्चरो वायुरिवात्मसाक्षी परावरे ब्रह्मणि धर्मतो व्रतैः स्नातस्य मे न्यूनमलं विचक्ष्व ७

वेद गुह्यज्ञाने हेतुः यत्यस्मात्पुराणः पुरुष उपासितस्त्वया कथंभूतः परावरेशः कार्यकारणनियंता मनसैव संकल्पमात्रेण गुणैः कृत्वा विश्वं सृजतीत्यादि ६ किंच त्रिलोकीं पर्यटन्नर्क इव सर्वदर्शी योगबलेन प्राणवायुरिव सर्वप्राणिनामंतश्चरः सन् आत्मसाक्षी बुद्धिवृत्तिज्ञः अतः परे ब्रह्मणि धर्मतः योगेन निष्णातस्य तदुक्तं याज्ञवल्क्येन इज्याचारदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणां अयं तु परमो धर्मो यद्योगेनात्मदर्शनमिति अवरे च ब्रह्मणि वेदाख्ये व्रतैः स्वाध्यायनियमैर्निष्णातस्य मे यल्लभ्यं यद्यपन्यूनं तत्ति वस्त्वितर्कय ७ अनुदितप्रायं भगवद्यशो विमलं विना येनैव धर्मादिज्ञानेन महतो भगवान्न तुष्येत तेदेवदर्शनं ज्ञानं खिलं न्यूनं मन्ये ८ ८ ८ ८ ८

ननुभगवद्यशएवतत्रतत्रानुवर्णितंतत्राह यथेतिचशब्दाद्धर्मादिसाधनानिच तथाधर्मादिवत्प्राधान्येनवासुदेवस्यमहिमानोक्तइत्यर्थः ९ वासुदेवव्यतिरिक्ता न्यविषय ज्ञानवद्वेवान्यविषयंवाक् चातुर्यंचखिलमेवेत्याहनेति चित्रपदमपियद्वचोहरेर्यशोनप्रगृणीततद्वायसंतीर्थंकाकतुल्यानांकामिनांरतिस्थानं

नारदउवाच भवतानुदितप्रायंयशोभगवतोमलं येनैवासौनतुष्येतमन्येतद्दर्शनंखिलं ८ यथाधर्माद
यश्चार्थामुनिवर्यानुकीर्तिताः नतथावासुदेवस्यमहिमाह्यनुवर्णितः ९ नयद्वचश्चित्रपदंहरेर्यशोजगत्प
त्रंप्रगृणीत कर्हिचित् तद्वायसंतीर्थमुशंतिमानसानयत्रहंसानिरमंत्युशिक्क्षयाः १० १०
श्रीकृष्णः १० श्रीकृष्णः०

उशंतिमन्यंतेकुतोमानसाः सत्वप्रधानामनसिवर्तमानावाहंसाःवर्तमानानांहंसानांयत्रननिरमंतिकर्हिचिदपिनितरांनरमंतेउशिक्क्षयाः उशिक्कमनीयंब्रह्मक्ष योनिवासोयेषांतेयथाप्रसिद्धाहंसामानसमहरसिचरंतकमनीयपद्मखंडनिवासाएवंकविचित्रान्नादिउच्छिष्टगर्तेकाककाकक्रीडास्थानेननिरमंतइतिशेषः १०

हंसवत्

का

विनर्णयंचातुर्यंभगवद्यशःप्रधानंवचःपवित्रमित्याह तद्वाग्विसर्गःसच्चासौवाग्विसर्गःसचासौवाग्विसर्गःवाचःप्रयोगःजनानांसमूहोजनतातस्याअघंविप्लावयतिना
शयतितथासःयस्मिन्वाग्विसर्गेअबद्धवत्यपिअपशब्दादियुक्तेपिप्रतिश्लोकमनंतस्ययशोंकितानिनामानिभवंति तत्रहेतुर्यत्तानिनामानिसाधवोमहांतोवक्तरि
सतिशृण्वंतिश्रोतरिसतिगृणंतिअन्यदातुस्वयमेवगायंतिकीर्तयंति ११ भक्तिहीनंकर्मबंधकमेवेतिकैमुत्यन्यायेनदर्शयति नैष्कर्म्यमितिनिष्कर्मब्रह्मतदेकाकारत्वात् नि

कैमुति

सद्वाग्विसर्गोजनताघविप्लवोयस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि नामान्यनंतस्ययशोंकितानियच्छृण्वंतिगायं
तिगृणंतिसाधवः ११ नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितंनशोभतेज्ञानमलंनिरंजनंकुतः पुनःशश्वदभद्रमीश्वरे
नचार्पितंकर्मयदप्यकारणं १२

ष्कर्मतात्द्रूपंनैष्कर्म्यंअज्यतेअनेनेत्यंजनमुपाधिस्तन्निवर्तकंनिरंजनं एवंभूतमपिज्ञानमच्युतेभक्तिरहितंचेत् अलमत्यर्थंनशोभतेसम्यगपरोक्षायनकल्पत
इत्यर्थः तदाशश्वत्साधनकालेफलकालेवाभद्रंदुःखरूपंयत्काम्यंकर्मयदप्यकारणमकाम्यंतच्चेतिचंशब्दान्वयः तदपिकर्मईश्वरेणार्पितंचेत्कुतःपुनःशोभतेवहिर्मु
खत्वेनसत्त्वशोधकत्वाभावात् १२ तदेवंभक्तिशून्यानिज्ञानवाक्चातुर्यकर्मकौशलानिव्यर्थान्येवयतःअतोहरेर्यशएवानुवर्णयेत्याह अतःकारणात् अमोघा

अमोघादृग्धीर्यस्य शुचिविशुद्धंश्रवोयशोयस्य सत्येरतः धृतानिव्रतानियेनस भवानेवंमहागुणत्वात् अतउरुक्रमस्यविविधंचेष्टितंलीलांसमाधिनाचित्तैकाग्र्येणाखिलस्यबंधमुक्तयेत्वमनुस्मरस्मृत्वावर्णयेत्यर्थःएतच्चवाक्यांतरमितिमध्यमपुरुषप्रयोगोनानुपपन्नः १३ विपक्षेदोषांतरमाह ततउरुक्रम

अथोमहाभागभवानमोघदृक्शुचिश्रवाःसत्यरतोधृतव्रतः उरुक्रमस्याखिलबंधमुक्तयेसमाधिनानुस्मरतद्विचेष्टितं १३ ततोन्यथाकिंचनयद्विवक्षतःपृथग्दृशस्तत्कृतरूपनामभिः नकर्हिचित्क्वापिचदुःस्थितामतिर्लभेतवाताहतनौरिवास्पदं १४

विचेष्टितात्पृथक्दृशःअतएवान्यथाप्रज्ञातैरूपनामभिःकिंचिद्वर्णयतःविवक्षितस्तयाविवक्षयाकृतैःस्फुरितैःरूपैर्नामभिश्चवर्णयतस्तेनायस्थितैःदुःस्थितानवस्थितासतीमतिःकदाचित्क्वापिविषयेआस्पदंस्थानंनलभेतवातेनाहताआघूर्णितानौरिव तदुक्तंगीतासुव्यवसायात्मिकाबुद्धिरेकेहकुरुनंदनेइति १४ श्रीकृष्ण०

वतुरगानाघ्नंनाम्नबुद्धोप्यसमाधिनानीति

नद्वेवं हरियशोविनाभारतादिप्रवृत्तं धर्मादिवर्णनमकिंचित्करमेवेत्युक्तं न परन्तु तद्विरुद्धमेव जातमित्याह जगुप्सितमिति नियं काम्यं कर्मादि स्वभावतएव रक्तस्य तत्र रागिणः प्रत्युत धर्मकृते धर्मार्थमनुशासतस्तव महान्व्यतिक्रमः अन्यायः कुत इत्यत आह यस्य वाक्यतो यमेव मुख्यो धर्म इति स्थित इतरः प्राकृतो जनः स काम्यकर्मादि अन्यन तत्त्वतेन क्रियमाणं स्वयमेव वाह्यमाणं यद्वा न कर्मणा न प्रजया न धनेन त्यागेनैकेनामृतत्वमानशुरित्यादिश्रुत्या क्रियमाणं निवारणं यथार्थ मेन दिति न मन्यते किंतु प्रवृत्तिमार्गानधिकृतविषयं तदिति कल्पयंति तदुक्तं मंतातरो यत्यासे भेदैः तंत्रैवं शकं तव केयेषं गवाद्यो नाः रहस्य तत्त्वन शक्य

जगुप्सितं धर्मकृतेऽनुशासतः स्वभावरक्तस्य महान्व्यतिक्रमः यद्वाक्यतो धर्म इतीतरः स्थितो न मन्यते तस्य निवारणं जनः १५ विचक्षणोऽस्यार्हति वेदितुं विभोरनन्तपारस्य निवृत्तितः सुखं प्रवर्तमानस्य गुणैरनात्मनस्ततो भवान्दर्शय चेष्टितं विभोः १६ श्रीधरः

तिचेत्तर्हि नैव सामर्थ्यं विधिः नैष्ठिकब्रह्मचर्यं वा परिव्राजकता यथिवा तेरवश्यं ग्रहीतव्यानेनायावतदुच्यत इत्यादि १५ ननु यद्येवं प्रवृत्तिमार्गे निषिद्धे तर्हि निवृत्तिमार्गेणा सर्वक्रियात्यागे नैव परमेश्वरसुखस्वरूपानुभूतेः किं तद्यशः कथनेनायित्याह विचक्षणो निपुणः कश्चिदेव निवृत्तितः सर्वक्रियानिवृत्त्या अस्य विभोः सुखं निर्विकल्पकसुखात्मकं स्वरूपं वेदितुं ज्ञातुमर्हति न पुनरविचक्षणः प्रवृत्तिस्वभावः विमुक्तिहेतुः नत्रैतस्कालतः पारं च देशतो यस्य विभोश्चेष्टितं ततस्तत्कारणात् हे विभो अनात्मनो देहाद्यभिमानिनः अतएव गुणैः सत्वादिभिः प्रवर्तमानस्य दर्शय भवानिति त्वमित्यर्थः यादान्तरे हे भवान्निति संबोधनं १६

एवंतावत्काम्यकर्मादेरनर्थहेतुत्वात्तद्विहायहरेर्लीलैववर्णनीयेत्युक्ते इदानीं तु नित्यनैमित्तिकस्वकर्म निष्ठामनादृत्यकेवलं हरिभक्तिरेवोपदेष्टव्येत्याशयेना हत्यक्त्वेति ननु स्वधर्मत्यागेन भजन्भक्तिपरिपाकेनपक्वश्चेत्कृतार्थो भवेत् तदा न काचिच्चिंता यदि पुनरपक्व एव म्रियेत ततो भ्रष्टः स्यात्तदा स्वधर्मत्यागनिमित्तो नर्थः स्यादित्याशंक्याह ततो भजनात्कथंचित्पतेत भ्रश्येत् म्रियेत वा तदापि भक्तिरसिकस्य कर्मानधिकारात्तन्नानर्थशंकाऽस्त्रंगीकृत्याप्याह वा शब्दः कटाक्षे र्म

त्यक्त्वा स्वधर्मं चरणाम्बुजं हरेर्भजन्नपक्वोऽथ पतेत्ततो यदि यत्र क्व वाभद्रमभूदमुष्य किं को वार्थ आप्तोऽ
भजतां स्वधर्मतः १७

तत्र क्वापि नीचयोनावपि अमुष्य भक्तिरसिकस्याभद्रमभूत् किं नाभूदेवेत्यर्थः भक्तिवासनासद्भावादिति भावः अभजद्भिस्तु केवलं स्वधर्मतः को वा अर्थ आप्तः प्राप्तं
न कोऽपीत्यर्थः अभजतामिति षष्ठी तु संबंधमात्रविवक्षया १७

ननुस्वधर्ममात्रादपिकर्मणापितृलोकइतिश्रुतेःपितृलोकप्राप्तिःफलमस्त्येवतत्राह तस्यैवहेतोरिति तदर्थंप्रयत्नंकुर्यात्यदुपरिब्रह्मलोकपर्यंतमधःस्थावरपर्यंतंचभ्रम
द्भिर्जीवैर्नलभ्यते यषीतुसर्वैव तत्तुविषयसुखमन्यतएवप्राचीनकर्मणासर्वत्रनरकादावपिलभ्यतेदुःखवत् यथादुःखंप्रयत्नंविनालभ्यतेतद्वत् तदुक्तंम्प्रा
र्थितानिदुःखानियथैवायांतिदेहिनां सुखान्यपितथामन्येदैन्यमात्रातिरिच्यतइति १८ यदुक्तंयत्रक्ववाभद्रमभूत्ततदुपपादयति नवैइति मुकुंदसेवीजनःजा

तस्यैवहेतोःप्रयतेतकोविदोनलभ्यतेयद्भ्रमतामुपर्यधःतल्लभ्यतेदुःखवदन्यतःसुखंकालेनसर्वत्रगभीररंहसा १८
नवैजनोजातुकथंचनाव्रजेन्मुकुंदसेव्यन्यवदंगसंसृतिं स्मरन्मुकुंदांघ्र्युपगूहनंपुनर्विहातुमिच्छेन्नरसग्रहोयतः
१९ इदंहिविश्वंभगवानिवेतरोयतोजगत्स्थाननिरोधसम्भवाः तद्धिस्वयंवेदभवांस्तथापितेप्रादेशमात्रंभवतः
प्रदर्शितं २०

प्रादेशमात्रंपेक
देशमात्रंआचा
येपिदेशमंतरान
आनातिक्रमेद
पिरितित्या

मुकुंदाच्चित्कथंचनअन्योनिर्गतोपिसंसृतिंनाव्रजेन्नाविशेत अंगअहो अन्यवत्केवलकर्मनिष्ठवदितिवैधर्म्येदृष्टांतः कुतःइत्यतआह मुकुंदांघ्र्योःउपगूहनंआ
लिंगनंपुनःस्मरन्विहातुंनेच्छेत् यतोयजनोरसग्रहः रसेनरस्यतेयेनगृह्यतेवशीक्रियते यद्वारसस्येपग्रहःआग्रहोयस्यतदुक्तंभगवता यततेचततोभूयःसं
सिद्धौकुरुनंदन पूर्वाभ्यासेनतेनैवह्रियतेह्यवशोपिसइति १९ नदेवंभगवल्लीलांप्राधान्येनानुवर्णयेत्युक्तं तत्रकोभगवान्कावातस्यलीलाइत्यपेक्षया

माहइदंविश्वंभगवानिवसत् अस्माद्विश्वस्मादितरोस्ति परान्त्र्यंचो नष्टयकृ ईश्वरस्तस्मयंचास्य यानित्पर्थः तत्रहेतुः यतः भगवतः हेतुः यतः भगवतः हेतोर्जगतः स्थित्यादयो भवंति अनेनैनैवलीलाअपिदर्शिताः पद्मा इदंविश्वंभगवानस्मात् इव यः सजीवोपिभगवांश्चेतनाचेतनमपंचरस्ततश्चुनिरेकेणनास्तिसएवैकस्तत्वमित्यर्थः हिशद्देन सर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिश्रमाणंसूचितं तद्विश्वरूपमेवभगवानेवेद मादेशमात्रमेकदेशमात्रं आचार्यचानुतुयोवेदेत्यादिश्रुत्यर्थसंपादनाय प्रदर्शितं २० नचतवाचार्योपेक्षाइत्याह

त्वमात्मनात्मानमवेह्यमोघदृक्परस्यपुंसः परमात्मनःकलाम् अजं [illegible] प्रजातं जगतः शिवायतन्महानुभावाभ्युदयोधिगण्यतां २१ इदंहिपुंसस्तपसःश्रुतस्यवास्विष्टस्यसूक्तस्यचबुद्धिदत्तयोः अविच्युतोर्थःकविभिर्निरूपितोयदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनं २२

यस्मात्तादित्याह त्वमिति हेअमोघदृक् त्वमात्मनात्मानमजमेवसंतंजगतःशिवायप्रजातमवेहि अतःपरस्यपुंसःकलामंशभूतं ततस्मान्महानुभावस्य हरेरभ्युदयःपराक्रमःअधिअधिकंगणयितां निरूप्यतां २१ अनेनैवतपआदिसर्वंतवसफलंस्यादित्याह इदंहीतिश्रुत्यादयोभाविनिष्ठाइदमेवहितपःश्रवणादेरविच्युतोनिमोर्थः फलंकिंतत्उत्तमश्लोकस्यसुगुणगुणानुवर्णनमितियतः २२

सत्संगतो हरिकथाश्रवणादि फलं स्ववृत्तांतेन प्रपंचयति अहं पुरा पूर्वकल्पे अतीते भवे पूर्वजन्मनि वेदवादिनां दास्याः सकाशाद्भवं जातोऽस्मि निरूपितः नियुक्तः योगिनां शुश्रूष
णे प्रावृषि वर्षाकाले चातुर्मास्ये निर्विविक्षतां निवेशमेकत्र वासं कर्तुमिच्छतां २३ अपेतान्यखिलानि चापलानि यस्मात्तस्मिन् दांते नियते अधृते क्रीडनके यस्य

अहं पुरातीतभवेऽभवं मुने दास्यास्तु कस्याश्चन वेदवादिनां निरूपितो बालक एव योगिनां शुश्रूषणे प्रावृषि निर्विविक्षतां।
२३ ते मय्यपेताखिलचापलेऽर्भके दांतेऽधृतक्रीडनकेऽनुवर्तिनि चक्रुः कृपां यद्यपि तुल्यदर्शनाः शुश्रूषमाणे मुनयोऽ
ल्पभाषिणि। २४ उच्छिष्टलेपाननुमोदितो द्विजैः सकृत्स्म भुंजे तदपास्तकिल्बिषः एवं प्रवृत्तस्य विशुद्धचेतसस्त
द्धर्म एवात्मरुचिः प्रजायते २५ तत्रान्वहं कृष्णकथाः प्रगायतामनुग्रहेणाशृणवं मनोहराः ताः श्रद्धया मेऽनुप
दं विशृण्वतः प्रियश्रवस्यंग ममाभवद्रुचिः २६

न केनचित्क्रीडनकं धृतं यस्य अनुवर्तिनि अनुकूले २४ उच्छिष्टलेपान् पात्रलग्नान् द्विजैरनुज्ञातः सन् भुंजे सकृत् तेन भोजनेनापास्तकिल्बिषो जातोऽस्मि तेषां धर्मे परमेश्वरभजने ए
वात्मनो मनसो रुचिः प्रजायते अस्मिन्ननुषंगः २५ अन्वहं प्रत्यहं श्रुतवानस्मि मे श्रद्धया पदं पदं प्रति श्रद्धया नवलालजनितया अतो मे तस्मिन्योगेनत्युक्तं २६ २६

प्रियश्रवः कीर्तिर्यस्य तस्मिन्भगवति लब्धरुचेः ममास्खलितामतिरभवदित्यनुषंगः यया मत्या परे ब्रह्मणि तेन रूपेण मयि सत्स्थूलं सूक्ष्मं च एतच्छरीरं स्वमायया मया स्वाविद्यया कल्पितं न तु वस्तुतोस्तीति तत्क्षणमेव पश्यामि २७ एवं शुद्धे त्वंपदार्थे ज्ञाते देहादिकं न विक्षेपनिवर्तने लं कारणाभूत रजस्तमोनिवर्तिका दृढाभक्तिर्जातेत्याह इत्थमिति हरेर्यशः अनुसवं त्रिकाले २८ तस्यैवेति जातशुद्धत्वंपदार्थस्य दृढभक्तिमश्रितस्य विनीतस्य २९ गुह्यतममिति त

तस्मिंस्तदालब्धरुचेर्महामुनेप्रियश्रवस्यस्खलितामतिर्मम यथाहमेतत्सदसत्स्वमाययापश्येमयिब्रह्मणिकल्पितंपरे २७ इत्थंशरत्प्रावृषिकावृतूहरेर्विशृण्वतोमेनुसवंयशोमलं संकीर्त्यमानंमुनिभिर्महात्मभिर्भक्तिःप्रवृत्तात्मरजस्तमोपहा २८ तस्यैवंमेनुरक्तस्यप्रश्रितस्यहतैनसः श्रद्दधानस्यबालस्यदांतस्यानुचरस्य च २९ ज्ञानंगुह्यतमंयत्तत्साक्षाद्भगवतोदितं अन्ववोचन्गमिष्यंतः कृपयादीनवत्सलाः ३० येनैवाहंभगवतोवासुदेवस्यवेधसः मायानुभावमविदंयेनगच्छंतितत्पदम् ३१

ग

धनभूतधर्मतत्त्वज्ञानंगुह्यंतत्साध्यंविविक्तात्मज्ञानंगुह्यतरंतत्प्राप्यैश्वर्यज्ञानंगुह्यतमं भगवतोदितंभागवतंशास्त्रंअन्ववोचनुपदिष्टवंतः ३० तदेवतत्त्वं नंपूर्वोक्तत्वंपदार्थज्ञानादिविवेकेनदर्शयति येनैवेति अविदंज्ञातवानहं ३१

तस्मात्साधनधर्मरहस्यं च सूचितमित्याह एतदिति तापत्रयस्याध्यात्मिकादेश्चिकित्सितं भेषजं निवर्तकं सत्वशोधकमिति यावत् किं तत् भगवति भावितं समर्पितं यत्कर्म तत् कथंभू
ते भगवति ईश्वरे सर्वनियंतरि एवमपि ब्रह्मणि अप्रच्युतस्वरूपे ३२ ननु संसारहेतोः कर्मणः कथं तापत्रयनिवर्तकत्वं सामग्रीभेदेन घटत इति सदृष्टांतमाह द्वाभ्यां आम
यो रोगः येन घृतादिना जायते तदेव केवलमामयकारणभूतं द्रव्यं तमामयं न पुनाति न निवर्तयति किंतु चिकित्सितं द्रव्यांतरैर्भावितं सत्पुनात्येव यथा ३३ आ
त्मविनाशाय कर्मनिवृत्तये कल्पंते समर्था भवंति परे ईश्वरे कल्पिता अर्पिताः संतः अत्र च प्रथमं महत्सेवा ततस्तत्कृपा ततस्तद्धर्मश्रद्धा ततो भगवत्कथाश्रवणं ततो

एतत्संसूचितं ब्रह्मंस्तापत्रयचिकित्सितं यदीश्वरे भगवति कर्म ब्रह्मणि भावितं ३२ आमयो येन भूतानां जायते यश्च सुव्रत
तदेव ह्यामयं द्रव्यं न पुनाति चिकित्सितं ३३ एवं नृणां क्रियायोगाः सर्वे संसृतिहेतवः त एवात्मविनाशाय कल्पंते कल्पि
ताः परे ३४ यदत्र क्रियते कर्म भगवत्परितोषणं ज्ञानं यत्तदधीनं हि भक्तियोगसमन्वितं ३५ कुर्वाणा यत्र कर्माणि
भगवच्छिक्षयासकृत् गृणंति गुणनामानि कृष्णस्यानुस्मरंति च ३६ नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय धीमहि प्रद्युम्ना
यानिरुद्धाय नमः संकर्षणाय च ३७

भगवति रतिस्ततः यावद्देहद्वयविवेकात्मज्ञानं ततो भगवतत्त्वविज्ञानं ततस्तत्कृपया सर्वज्ञत्वादिभगवद्गुणाविर्भाव इति क्रमो दर्शितः ३४ ननु ज्ञानेनाज्ञाननाशात्कर्मनाशस्त
च ज्ञानं भक्तियोगाद्भवति कथं कर्मणा कर्मनाशः स्यात्तत्राह यदत्रेति ३५ भगवदर्पणेन क्रियमाणं कर्म भक्तियोगं जनयतीति सदाचारेण दर्शयति यत्र यदा भगव
तः शिक्षया कर्माणि कुर्वाणा भवंति तदा कृष्णस्य गुणनामानि गृणंति अनुस्मरंति च कृष्णामित्यर्थः इयं भगवच्छिक्षा यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत्तप
स्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणमिति कीर्तनस्मरणात्मकभक्तिहेतुकं ज्ञानहेतुत्वमाह द्वाभ्यां नम इति नमो धीमहि मनसा नमनं कुर्वीमहि ३७ अमूर्तिकं मंत्रो कं व्यतिरि

न्मूर्तिमूर्त्तं यजते इज्यते स पुमान्सम्यग्दर्शनो भवति ३८ एवं च कृतवन्तमपि हरिः स्वस्य दृशं ज्ञानादिकं दत्तवानित्याह इमं स्वनिगमं स्वोपदेशं मदनु
ष्ठितं अवेत्य ज्ञात्वा भावं प्रीतिं च ३९ अतस्त्वमप्येवं कुर्वित्याह त्वमिति अदभ्रमनल्पं श्रुतं यस्य हे अदभ्रश्रुत विभोर्विश्रुतं यशः प्राख्याहि कथय येन वि

इति मूर्त्यभिधानेन मंत्रमूर्तिममूर्तिकं यजते यज्ञपुरुषं स सम्यग्दर्शनः पुमान् ३८ इमं स्वनिगमं ब्रह्मन्नवेत्य
मदनुष्ठितं अदान्मे ज्ञानमैश्वर्यं स्वस्मिन्भावं च केशवः ३९ त्वमप्यदभ्रश्रुत विश्रुतं विभोः समाप्यते येन विदां
बुभुत्सितं प्राख्याहि दुःखैर्मुहुरर्दितात्मनां संक्लेशनिर्वाणमुशंति नान्यथा ४० ७ ७ ७ ७

श्रुतेन उद्देन विदां विदुषां बुभुत्सितं बोद्धुमिच्छा समाप्यते येन तः दुःखैः पीडितानां क्लेशशांतिं प्रकाशं तं रोगान मन्यंते ४० ४० ४० ४० ४०

मव्रजाकरान् तत्र पुराणि राजधान्यः ग्रामाः भूग्रामो क्ता विप्राश्च विप्रभृत्याश्च यत्रैव वसंति ते सतु ग्राम इति प्रोक्तः शूद्राणां वास एव च ग्रामोक्तलानि आकराः रत्नादु
त्पत्तिस्थानानि तान्खेटाः कर्षकग्रामाः खर्वटाः गिरितटग्रामाः भूग्रामाः वाटकनोपत्तनग्रामो नगरं चैकतः स्थितं मिश्रं तु खर्पटं नाम नदीगिरिसमाश्र
यमिति वाटः ग्रामभूम्यादीनां ताः वनानि स्वतः सिद्धवृक्षाणां समूहाः उपवनानि रोपितवृक्षाणां तानि च ११ चित्रैर्धातुभिः स्वर्णरजतादिभिः विचित्रा नदी

इति श्रीभागवते महापुराणे व्यासनारदसंवादे प्रथमस्कंधे पंचमोध्यायः ५ सूत उवाच एवंनिशम्य भगवान्देवर्षेर्जन्म कर्म च
भूयः पप्रच्छ तं ब्रह्मन्व्यासः सत्यवतीसुतः १ श्रीवेदव्यास उवाच भिक्षुभिर्विप्रवसिते विज्ञानादेष्टृभिस्तव वर्तमानो वयस्
याद्ये ततः किमकरोद्भवान् २ स्वायंभुव कया वृत्त्या वर्तितं ते परं वयः कथं चेदमुदस्राक्षीः काले प्राप्ते कलेवरं ३ प्राक्कल्प
विषयामेतां स्मृतिं ते सुरसत्तम न ह्येष व्यवधात्काल एष सर्वनिराकृतिः ४ नारद उवाच भिक्षुभिर्विप्रवसिते विज्ञानादेष्टृभि
र्मम वर्तमानो वयस्याद्ये तत एतदकारषम् ५ एकात्मजा मे जननी योषिन्मूढा च किंकरी मय्यात्मजेऽनन्यगतौ चक्रे स्ने
हानुबंधनं ६ सास्वतंत्रा न कल्पासीद्योगक्षेमं ममेच्छती ईशस्य हि वशे लोको योषा दारुमयी यथा ७ ७ ७

भूरिभिर्भर्ग्या भुजा शाखा येषां ते द्रुमाः येषु ताः शिवानि भद्राणि जलानि येषां ताः नलिनीः सरसीः चित्राः स्वनाः येषां तैः पतत्रैः पक्षिभिः तत्रादभ्रं बहु इरित्यर्थः
विभ्रमद्भिः भ्रमरैः श्रीः शोभा यासां ताः नलिनीः १२ क्वचित्पातः क्वचित्क्वाप्यगतः सन्महद्विपिनं वनमद्राक्षं कोदृशं नलवेणुशरतृणानां स्तंबैः गुल्मैः कीचकैः गुल्मगह्वरं दुर्गमं तत्र
वेणुजातय एव विपुलांतरालमध्याः कीचकाः घोरं दुःसहं प्रतिभयाकारं भयंकरं स्वरूपं व्यालादीनामजिरं क्रीडास्थानं परिश्रांतानां इंद्रियाणि यस्मात् देहश्च यस्य तृषा
यापीतो व्याप्तः १४

उपलब्धःश्रावांतः १५ पिप्पलोपस्थे अश्वत्थस्य मूले आश्रितः उपविष्टः आत्मना बुद्ध्या आत्मस्थं हृदिस्थमात्मानं परमात्मानं १६ भावेन भक्त्या निर्जितं वशीकृतं यच्चेतस्तेन औत्कंठ्येन अश्रुकलाकुले अक्षिणी यस्य १७ प्रेम्णा अतिभरेण निर्भिन्नपुलकान्यंगानि यस्य आनंदानां संप्लवे महाप्रवाहे परमानंदे अभयमानं

अहं च तद्ब्रह्मकुले ऊषिवांस्तदपेक्षया दिग्देशकालाव्युत्पन्नो बालकः पंचहायनः ८ एकदा निर्गतां गेहाद्दुहंतीं निशि गां पथि सर्पोऽदशत्पदा स्पृष्टः कृपणां कालचोदितः ९ तदा तदहमीशस्य भक्तानां शमभीप्सतः अनुग्रहं मन्यमानः प्रातिष्ठं दिशमुत्तराम् १० स्फीतान्जनपदांस्तत्र पुरग्रामव्रजाकरान् खेटखर्वट वाटीश्च वनान्युपवनानि च ११

यत्र १८ मनसः कांतमभीष्टं शुचा शोकस्तमपहंतीति तथा तत्र उत्तस्थे उत्थितोऽस्मि आनंदानां संप्लवे महाप्रवाहे परमानंदे १९ हृदि मनः प्रणिधाय स्थि
रोऽपि अवितृप्त इव आतुर इव अभवमिति शेषः २० गिरामगोचरः संवेदनस्य विषय ईश्वरः २१

भागवततात्पर्ये अ० ६। मृगयाजीवनं खेटो वाटीपुष्पोपजीवना॥ ग्रामो बहुजनाकीर्णो राजराज्याश्रयं पुरं॥३॥ जलस्थला
पति स्फीतं पत्तनं कीर्तितं बुधैः गिरिस्कंधे॥

इति प्रश्नमेवं च मः ५ व्यासस्य च प्रश्नपर्यायेषु षष्ठेऽध्याये स्वजन्मसंभवं स्वभाग्यं नारदः स्माह कृष्णसेकथनेोद्भवं १ स्वयमपि तथा विक्रीडं गन्तुं प्रदेशानन्तरभावित चरितं षट् तिभि
स्तुभिरिति विप्रवासिनेतरदेशागमनेकृते सति विज्ञानस्यादिष्टभिः २ यदं च पद्गतरमा पुत्रलत्वयाकथं वर्तितं नीतेदमिति दासीपुत्रभूतं कलेवरं उद्दलादाक्षी ः उत्त
स्वानसि एवं वाल्यातलक्षणः कालतेस्मि तिंकथं न व्यवधान्नसंउजिवान अज्ञागम्य भावत्वार्थः हियतः स्वेषसर्वस्यकृतिरपलापो यस्मात्त ४ अकारयं कृतवा

चित्राधातुविचित्राद्रीनिभभग्नभुजद्रुमान् जलाशयाञ्छिवजलान्नलिनीः सुरसेविताः १२ चित्रस्वनैः पत्ररथैर्विभ्रमद्भ्रमर
श्रियः नलवेणुशरस्तंबकुशकीचकगह्वरं १३ एक एवातियातोऽहमद्राक्षं विपिनं महत् घोरं प्रतिभयाकारं व्यालोलूकशि
वाजिरम् १४ परिश्रान्तेन्द्रियात्माहं तृट्परीतो बुभुक्षितः स्नात्वा पीत्वा ह्रदे नद्या उपस्पृष्टो गतश्रमः १५ तस्मिन्निर्मनुजेऽरण्ये
पिप्पलोपस्थ आश्रितः आत्मनात्मानमात्मस्थं यथाश्रुतमचिंतयन् १६ ध्यायतश्चरणांभोजं भावनिर्जितचेतसः औ
त्कंठ्याश्रुकलाक्षस्य हृद्यासीन्मे शनैर्हरिः १७

नेहरेफषकारयोर्विश्लेषः छंदोनुरोधेन ५ तत्र तावत्कंचित्कालं तत्रैव मातृस्नेहपंत्रितोऽन्यवसमित्याह त्रिभिः एक एवाहमात्मजोपस्थाः स्थापोपितव्र्हेति च स्नेहलं
नुवंधेहेतुः एकं कीकृतस्यार्थमपंचयति अस्वतंत्रा सा अनेनानकल्पानसमर्थोऽआसीत् दान्तुमर्यायोवेतिः अतिपारवश्ये दृष्टांतः तदेवं मात्स्नेहं चक्रे ८ अहं च दिग्दि
दिषयनभिज्ञः अतस्तत्रैवन्यवसमित्याह अहं च तस्मिन्वलकालेनत्सा ः मानुस्नेहानुवंधस्याचेक्षया [illegible] विरमेदिति प्रतीक्षमाणोऽन्यर्थेः ऊषि वा तय च हा पनः ये चव

म

वर्षः ८ गेहान्निर्गत्तांगांउदीचींदिशंइतिशेषः अन्ययः दीर्घंनिर्गतामित्यर्थः पदापादेन आस्पृष्टः ईषदाक्रांतः अदृशन् अखादन् ९ तन्मातुर्मरणोशोकत्यागमभीप्सन्
ईशस्यानुग्रहंमन्यमानः मातिस्नेहमस्थितोस्मि १० स्फीतान्जनपदादीनतियातः सन्महद्विपिनमद्राक्षमितिचतुर्थेनान्वयः जनपदादिषु नानागुणादोष

प्रेमातिभरनिर्भिन्नपुलकांगोतिनिर्वृतः आनंदसंप्लवेलीनोनापश्यमुभयंमुने १८ रूपंभगवतोयत्तन्मन
स्कांतंशुचापहं अपश्यन्सहसोत्तस्थौवैक्लव्याद्दुर्मनाइव १९ दिदृक्षुस्तदहंभूयः प्रणिधायमनोहृदि वीक्ष्य
माणोपिनापश्यमवितृप्तइवातुरः २० एवंयतंतंविजनेमामाहागोचरोगिरां गंभीरश्लक्ष्णयावाचाशुचःप्र
शमयन्निव २१

पृक्तेषुसमदृष्टिः सन्गतोहमितितात्पर्यार्थः स्फीतान्समृद्धान्जनपदान्देशान्तत्रतत्रोदीचींदिशिपुरग्याः ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

हंतेति सानुकंपसंबोधनेनाह नेति मां द्रष्टुं नार्हति यतः न विपक्वाः दग्धाः कषायाः मलाः कामादयो येषां तेषां कुयोगिनां अतिष्यत्रयोग्यानां २२ अनस्मात् हि दृष्टो सितत्र
हसकृद्दर्शितं मयेति यदेतत्कामायमय्यनुरागाय यत्तत्कामेन किमित्यत आह मत्कामः उमान् हृच्छयान्कामान् २३ अदीर्घयापि सतां सेवयावद्यं लोके देहम जनतां

हंतास्मिन्जन्मनि भवान्मामाद्द्रष्टुमिहार्हति अविपक्वकषायाणां दुर्दर्शोहं कुयोगिनां २२ सकृद्यद्दर्शितं रूपमेतत्का
मायमेनघ मत्कामः शनकैः साधुः सर्वान्मुंचति हृच्छयान् २३ सत्सेवयादीर्घयापि जाता मयि दृढा मतिः हित्वाव
द्यमिमं लोकं गंता मज्जनतामसि २४ मतिर्मयि निबद्धेयं न विपद्येत कर्हिचित् प्रजासर्गनिरोधेपि स्मृतिश्च मदनु
ग्रहात् २५ एतावदुक्त्वोपरराम तन्महद्भूतं नभोलिंगमलिंगमीश्वरं अहं च तस्मै महतां महीयसे शीर्ष्णावनामं
विदधेनुकंपितः २६

मत्पार्षदतां गंतासि २४ प्रजानां सर्गे सृष्टौ निरोधे संघारेपि प्रजासर्गस्य निरोध इति वा २५ तत्प्रसिद्धं महद्भूतं अस्य महतो भूतस्य निःश्वसितमेतदृग्वेद इत्यादि श्रुतेः
कीदृशमीश्वरं सर्वनियंतारं नभसि लिंगं मूर्तिर्यस्य तत् नभोलिंगं सन्निहितमपि न लिंग्यत इति अलिंगं तस्मै अहं शीर्ष्णा अवनामं प्रणामं विदधे कृतवान् अहं तेनानुकंपि
तः सन् २६

हतत्रयः त्यक्तलज्जः विमत्सरो जातो स्मीति शेषः २७ कालेखावसरे कालः मृत्युः प्राडरभूदाविर्बभूव यक्कस्मात्प्रादुर्भावे हेतुः विद्युद्देवेति सौदामिनीति विशेषणं स्फ
टत्वप्रदर्शनार्थं सुदामा मालात्तत्र भवा सौदामिनी मालाकारेत्यर्थः यद्वा सुदामा पर्वतः तेनैकदिग्गिरस्तेरा स्फटिकादिमयपर्वतप्रान्ते भवति विद्युदति स्फुरा भावति
तद्दहित्यर्थः यद्वा तडिदिति स्येतिक्रत्यर्थः तडिदंतिकवधयोरिति नैतुकस्मरणात् २८ मयुज्यमानइति यमर्थद्विताक्या मिमं लोकं गतामज्ञनतामसीतिपाभा

नामान्यनंतस्य हतत्रयः परत्युह्यानि भद्राणि कृतानि चास्मरन् गोपपेटस्तु यमनागतस्य रुः कालं मतो ह्यन्वि
मदो विमत्सरः २७ एवं कृष्णमतेः क्लेस्तन्नाम कस्यामलात्मनः कालः माड रभूत्कालेन तडित्सौदामिनी यथा
२८ मयुज्यमानिमपितां शुद्धां भागवतीं तनुं आरब्धकर्मनिर्वाणो न्यपतत्पांचभौतिकः २९ २९

गवती भगवत्पार्षद रूपा शुद्धा सत्वपपीतनः प्रतिश्रुतात्तां प्रतिभगवता मपिमयुज्यमाने नीयमाने आरब्धवत्कर्मत त्रिर्वाणः समात्रं यस्य आरब्धकर्मणो निर्वाणमेव नि
र्वाणं यस्य वासः यं च भूतात्मके दिहो न्यपतत् अनेन पार्षदतनूतामकर्मारब्धत्वं नित्यत्वमित्यादि सूचितं भवति २९ २९ २९ २९ २९ २९

इदं त्रैलोक्यमादाय उपसंहृत्य उदन्वतः एकार्णवस्यांभसि शयाने श्रीनारायणे शिशयिषोः शयनं कर्तुमिच्छोर्विभोर्ब्रह्मणः अंतः मध्यमनुप्राणं निश्वासेन सह विविशे प्रविष्टोहं ततो वतीर्य विसृष्टात्मा विश्वप चक्रिणः अवायेवेद्यस्यवीं निद्रामेकीभूयाथ विस्तुनेतिकूर्मोक्तेः स्वापनेंभसीति पाठे स्वापनेंभसि शिशयिषोर्ब्रह्मण इति नारा यणो नामेद विवक्षयोतंगमपितद्यंप्राणेभ्यः इंद्रियेभ्यः अहं मरीचिमिश्राः तन्मुखाश्च ऋषयश्च जज्ञिरे ३१ येकमिति लोकत्रिनं यातिनयजाद्विनेयातितयश्चादिभिः अ

कल्पांत इदमादाय शयानेंभस्युदन्वतः शिशयिषोरनुप्राणं विविशेंतरहं विभोः ३० सहस्रयुगपर्यंते उत्थायेदं सिसृक्षतः मरीचिमिश्रा ऋषयः प्राणेभ्योहं च जज्ञिरे ३१ अंतर्बहिश्च लोकांस्त्रीन्पर्येम्यस्कंदितव्रतः अनुग्रहान्महाविष्णोरविघातगतिः क्वचित् ३२ देवदत्तामिमां वीणां स्वरब्रह्मविभूषितां मूर्छयित्वा हरिकथां गायमानश्चराम्यहं ३३ प्रगायतः स्ववीर्याणि तीर्थपादः प्रियश्रवाः आहूत इव मे शीघ्रं दर्शनं याति चेतसि ३४ एतद्ध्यातुरचित्तानां मात्रास्पर्शेच्छया मुहुः

स्खलितं गताः अंतर्नायां ति अहं तु महाविष्णोरनुग्रहात् अस्कंदितव्रतब्रह्मचर्यव्रतः सन्नंतर्बहिश्च पर्येमि पर्यटामि क्वचिदपि अविघाता अप्रतिहता गतिर्यस्य सः ३२ कि मितिपर्यटसि ईश्वराज्ञया लोकमंगलार्थमित्याह चतुर्भिः देवेन ईश्वरेण दत्तां स्वराः निषादर्षभगांधारषड्जमध्यमधैवतपंचमाः इति सप्त एव ब्रह्म स्वब्रह्माभिव्यंजकात्वा त् तेन विभूषितां स्वतः सिद्धसप्तस्वरामित्यर्थः मूर्छयित्वा मूर्छनालापवतीं कृत्वा ३३ स्वप्रयोजनमाह प्रगायत इति ३४ परप्रयोजनमाह एतद्धीति मात्रा

विषयास्तेषांस्पर्शाभोगास्तेषामिच्छया ध्यानुरागाविनानिषेवांतेषांहरिचर्यानुवर्णनंयत एतदेवभवसिंधोःप्लवःपोतः नकेवलंमुमुक्षूणामेवपरंनकिंत्वव्य
व्यतिरेकाभ्यांदृढयतीत्यर्थः ३५ एतदेवोक्तमवधारणमनुभवेनद्रढयति यमादिस्थानशाम्यति यदनुकुंददसेवयाश्रद्धासाक्षादात्मनःशाम्यतिकथंचिन्मु

भवसिंधुप्लवोदृष्टोहरिचर्यानुवर्णनं ३५ यमादिभिर्योगपथैः कामलोभहतोमुहुः मुकुंदसेवयायद्वत्
तथात्माद्धानशाम्यति ३६ सर्वंतदिदमाख्यातंयत्पृष्टोहंत्वयानघ जन्मकर्मरहस्यंमेभवतश्चात्मतोष
णं ३७ सूतउवाच एवंसंभाष्यभगवान्नारदोवासवीसुतं आमंत्र्यवीणांरणयन्ययौयादृच्छिकोमु
निः ३८ श्रीरामः०

कुंदसेवामात्रेणशाम्यति किंपुनस्तद्गुणवर्णनेनेतिभावः ३६ भवतोमनःपरितोषकं व्याख्यात ३७ आमंत्र्यपृष्ट्वाप्यापादृच्छिकःस्वस्वयोजनंसंकल्पस्तद्रूपः ३८

हरिकथागायकस्याप्यंसाधनं अहो इति मायन्नित्यान् तंत्र्याचोरणया ३९ इतिश्रीभागवतेप्रथमेषष्ठः ६ अथभागवतश्रोतुर्जन्मवक्तुंपरीक्षितः सुमवालवधाद्विरोहेतुः स
न्प्रमउच्यतेतस्यनारदस्याभिप्रेतंश्रुतवान्सन् १ ब्रह्मनद्यांब्रह्मदेवत्यां वेदव्यासस्य सौ रचितायांवा सत्रंकर्मैवदुप्रतीनिनत्था २ तदीयां तटे तेन समन्वितेन मरिति मनः प्रणिद
ध्यौ स्थिरोचकार समाधिना अनुस्मरति नारदोपदिष्टं ध्यानं कृतवानित्यर्थः ३ प्रणिहितं निश्चले चक्रे तु भक्तियोगेनामलं दृष्टं प्रथमं पुरुषं मायां च अपश्यन्नरामिति वा

अहोदेवर्षिर्धन्योयंयत्कीर्तिंशार्ङ्गधन्वनः गायन्माद्यन्निदंतंत्र्यारमयत्यातुरंजगत् ३९ इतिश्रीभागवतेप्रथमस्कंधेषष्ठोध्यायः
६ शौनकउवाच निर्गतेनारदेसूतभगवान्बादरायणः श्रुतवांस्तदभिप्रेतंततःकिमकरोद्विभुः १ सूतउवाच ब्रह्मन
द्यांसरस्वत्यामाश्रमःपश्चिमेतटे शम्याप्रासइतिप्रोक्तऋषीणांसत्रवर्द्धनः २ तस्मिन्स्वआश्रमेव्यासोबदरीखंडमंडिते
आसीनोपउपस्पृश्यप्रणिदध्यौमनःस्वयं ३ भक्तियोगेनमनसिसम्यक्प्रणिहितेमले अपश्यत्पुरुषंपूर्णंमायांचतद
पाश्रयां ४ श्रीकृष्ण

हि

पाटः तदपाश्रयामीत्यपाश्रयांतदधीनांमायांचापश्यत् ४ इशमायाकृतांजीवानांसंसृतिमपश्यदित्याह ययासंमोहितःसन्नहावरोनविक्षिप्तः परेषिगुणत्रयातिमि
रिक्तोपितत्कृतंत्रिगुणात्माभिमानकृतमनर्थंचकर्तृत्वादिकंप्राप्नोति ५ अनर्थमुपशमनयतियोधोक्षजेसाद्भक्तियोगस्तंचापश्यत् एतन्मूलं स्वयं दृष्टा एव
मजानतोलोकस्यार्थेसात्वतसंहितांश्रीभागवताख्यांचक्रे तदनेनश्लोकत्रयेणभागवतार्थः संक्षेपेणदर्शितः एतदुक्तंभवतिविद्याशक्त्यामायानियंतानित्यावि

भा०प्र०
३१

भूतपरमानंदस्वरूपः सर्वज्ञः सर्वशक्तिरीश्वरः तन्माययासंमोहितस्तल्लिंगाभिमानरूपस्तद्विपरीतधर्मा जीवस्तस्य भक्त्या लब्धज्ञानेन मोक्ष इति तदुक्तं स्वा
मिना ह्लादिन्या संविदाश्लिष्टः सच्चिदानंद ईश्वरः स्वाविद्यासंवृतो जीवः संक्लेशनिकराकरस्तथा स ईशो यद्वशे माया स जीवो यस्तयार्दितः स्वाविर्भूतसुदुः

ययासंमोहितोजीवआत्मानंत्रिगुणात्मकं परोपिमनुतेनर्थंतत्कृतंचाभिपद्यते ५ अनर्थोपशमंसाक्षा
द्भक्तियोगमधोक्षजे लोकस्याजानतोविद्वांश्चक्रेसात्वतसंहितां ६ यस्यांवैश्रूयमाणायांकृष्णेपरमपूरुषे
भक्तिरुत्पद्यतेपुंसांशोकमोहभयापहा ७

स्वांशः स्वाद्यज्ञत्वविपर्यासभवं भेदनभीशुचः यन्मायया जुषन्नास्ते तमिमं नृहरिं नमः इत्यादि इदं संहिताया अनर्थोपशमकत्वं दर्शयति यस्यां श्रूयमाणाया
मेव किंपुनः श्रुतायामित्यर्थः ७

राम०
३१

अनुत्रप्यशोधयित्वा ८ कस्य वा हेतोर्महतीमितां ९ निर्ग्रंथाः ग्रंथेभ्यो निर्गताः तदुक्तं गीतासु यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति तदा गंतासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य चेति यद्वा ग्रंथिरेव ग्रंथः निरस्त हृदयग्रंथय इत्यर्थः ननु मुक्तानां किं भक्त्या इत्यादि सर्वाक्षेपपरिहारार्थमाह इत्थंभूतगुणइति १० भक्तिं कुर्वंतु नाम एवं तथा स्वाभ्यासे शुकस्य किं कारणमित्यत आह हरेरिति अध्यगात् विष्णुजनाः प्रिया यस्य नित्यमाख्यानादिप्रसंगेन तत्संगतिकाम इति भावः एतेन तत्स्वप्रेम्णा महायोगोत्था

स संहितां भागवतीं कृत्वानुक्रम्य चात्मजं शुकमध्यापयामास निवृत्तिनिरतं मुनिः ८ शौनक उवाच स वै निवृत्तिनिरतः सर्वत्रोपेक्षको मुनिः कस्य वा बृहतीमेतामात्मारामः समभ्यसत् ९ सूत उवाच आत्मारामाश्च मुनयो निर्ग्रंथा अप्युरुक्रमे कुर्वंत्यहैतुकीं भक्तिमित्थंभूतगुणो हरिः १० हरेर्गुणाक्षिप्तमतिर्भगवान्बादरायणिः अध्यगान्महदाख्यानं नित्यं विष्णुजनप्रियः ११ परीक्षितोऽथ राजर्षेर्जन्मकर्मविलापनं संस्थां च पांडुपुत्राणां वक्ष्ये कृष्णकथोदयं १२ यदा मृधे कौरवसृंजयानां वीरेष्वथो वीरगतिं गतेषु वृकोदराविद्धगदाभिमर्शभग्नोरुदंडे धृतराष्ट्रपुत्रे १२ १३

श्रीकृष्ण० ॥ श्रीकृष्ण०

दिना शुकस्य व्याख्याने प्रवृत्तिः कथमिति यत्पृष्टं तस्योत्तरमुक्तं ११ यदन्मरणं परीक्षितः प्रायोपवेशेन श्रवणं कथमिति तस्य जन्म महाश्चर्यमित्यादिना तस्योत्तरं वक्तुमाह परीक्षित इति विलापनं मुक्तिः मृत्युर्वा संस्थां महाप्रस्थानं श्रीकृष्णकथानामुदयो यथा भवति तथा १२ परीक्षितो जन्म निरूपयिष्यन् प्रादौ तावद्गर्भस्य एवाश्वत्थाम्नो ब्रह्मास्त्रात्तद्रक्षणं रक्षितरतिवक्तुं कथोपक्षेपमिति पदेन्यादिना यदा द्रौणिरश्वत्थामा कृष्णासुतानां द्रौपदीपुत्राणां शिरांस्युपाहरत तदा तन्माता च

उदन्त तांश्च सांत्वयन् किरीटमाली अर्जुनः प्राहेति तत्तीपेनान्वयः किमिति बालानां शिरांस्यानीतवानिस पश्चात्तापमाह मत्येष्वेदे यद्यपि सां त्वा अपि कौ
रवाएव तथापि संजयवंशजो धृष्टद्युम्नः यांउ बानां सेनापतिरिति संजयानामित्युक्तेवीरगतिं स्वर्गं अथोनंतरं च कोदेरणा विज्ञाया क्षिल्यया अभिमंशेनपाते

भर्तुः प्रियं द्रौणिरितिस्मयश्यन् कृष्णासुतानां स्वपतां शिरांसि उपाहरद्विप्रियमेव तस्य जुगुप्सितं कर्म विगर्हयंति १४
माता शिशूनां निधनं सुतानां निशम्य घोरं परितप्यमाना तदारुदद्बाष्पकलाकुलाक्षी तां सांत्वयन् प्राह किरीटमा
ली १५ श्रीकृष्ण०

नभयाद्रूदंडौयस्य तथाभूतेधार्तराष्ट्रदुर्योधनेसति १३ भर्तुर्दुर्योधनस्य प्रीतिविंतर्कैः स्वेवंस्यादिति पश्यन्तस्य तद्विप्रियमेवेति वा क्यांतरं विप्रियत्वे हेतु
जुगुप्सितमिति १४ घोरं दुःसहं यथा भवति बाष्पस्य कलाभिर्विंदुभिराकुले अक्षिणी यस्याः सा किरीटस्यैव किं विधितद्ग्राणेवदुत्वा किरीटमालीत्युक्तः १५

मुचः शीकाश्रुणिप्रमृजामिपरिमार्जयामिपत्र यदा बद्धलवंधो ः बालराणश्य मस्य आततापिन इति अधिदोग रश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः क्षेत्रदारहरश्चैव षडेते आततायिनः
तिस्मरणात् अत्राततायि शस्त्रपाणि लेचैन च पत्रहंतृत्वं लक्ष्यते गांडीवाद्वनुषोमुक्तैर्विशिखैर्वाणैरुपाहरेत्वमस्मी पुमानयामि यच्छिरः आक्रम्य आसनेविधीयदाध
पत्रासती १६ वलावोरस्याविचित्राजल्पाः भाषणानितैः अर्जुनः अच्युतस्य मित्रत्व तस्य पस्यदेशितः वद्धकवचः उपेक्षत्व आपपस्य कपिध्वजेनमानध्वजेयस्यसः गुरोः उ
त्रेरथेन अन्वाद्रवत अन्वधावत् १७ आपतंतमपाधावंतंस्रदोणिः कुमारहीवालघातीउद्विग्न मनाः कंपितहृदयः प्राण परीप्सुः प्राणानल ब्धुमिच्छुः नतुकीर्तिंयावद्रुतु

तदाश्रुचलेप्रमृजामिभद्रेयद्बद्धलवंधोः शिरआततापिनः गांडीवमुक्तैर्विशिखैरुपाहरेत्वाक्रम्य यत्नास्यसिदग्धपुत्रा १६ इतिप्रि
यांवल्गुविचित्रजल्पैस्ससांत्वयित्वाच्युतमित्रसूतः अन्वाद्रवद्दंशितउग्रधन्वाकपिध्वजोगुरुपुत्रंरथेन १७ तमापतंतंसविल
क्ष्यदूरात्कुमारहोद्विग्नमनारथेन पराद्रवत्प्राणपरीप्सुरुर्व्यांयावद्गमंरुद्रभयाद्यथार्कः १८ यदाशरणमात्मानमैक्षतश्रांतवा
जिने अस्त्रंब्रह्मशिरोमेने आत्मत्राणंद्विजात्मजः १९ अथोपस्पृश्यसलिलंसंदधेतत्समाहितः अजानन्नपिसंहारंप्राणक
च्छ्रउपास्थिते २० श्रीकृष्ण०

मशकंताचरन् उर्व्यांपराद्रवत अपलायत कः ब्रह्मा मृगोभूत्वा सुतांजघ्नुमयतः सन् रुद्रस्य भयाद्यथा पलायत तस्य अर्क इति पाठे वामन पुराणोक्त कथास्त्विता तथाहि विद्युन्मा
लीनामकश्चिद्राक्षसोमाहेश्वरः तस्मै रुद्रेणाप्तौ वरौ विमानं दत्तं ततोसावर्कस्य रहतो भ्राम्यन् विमानदीप्त्या रात्रिं विलोपितवान् ततोर्केणातिजातेजो भिद्रावयित्वा तद्विमाने
पातितं तच्छ्रुत्वा कुपितेरुद्रेभवाद्दर्कः पर्याद्रवत् ततो रुद्रस्य कुरु हव्याद्दंदह्यमानो पतन् वाराणस्यां पतितो लोलार्क नाम्ना विख्यातो जातः १८ अशरणं रक्षकरहितं तनु

पलायनमेव रक्षकमस्ति न तस्यापि कुंठितत्वादित्याह अथो तावाजिनोपस्पृश्य तं ब्रह्मशिरोस्त्रं ब्रह्मास्त्रं हि ज्ञात्मज इत्यदीर्घदर्शितामाह १९ तद्ब्रह्मास्त्रं समाहितः कृतध्यानः उपसंहारमजानतोपि संधाने हेतुः प्राणकृच्छ्र इति २० ततः सर्वतो दिशं प्रादुः कृतं प्रकटीभूतं तेजः अभिप्रेक्ष्य तत्प्राणापदं चाभिप्रेक्ष्य २१ मनु

ततः प्रादुरभूत्तेजः प्रचंडं सर्वतो दिशं प्राणापदमभिप्रेक्ष्य विष्णुं जिष्णुरुवाच ह २१ अर्जुन उवाच कृष्ण कृष्ण महाभाग भक्तानामभयंकर त्वमेको दह्यमानानामपवर्गोसि संसृतेः २२ त्वमाद्यः पुरुषः साक्षादीश्वरः प्रकृतेः परः मायां व्युदस्य चिच्छक्त्या कैवल्ये स्थित आत्मनि २३

तं विज्ञापयितुं प्रथमं स्तौति श्रीकृष्णेति चतुर्भिः संसृतेर्हेतोः दह्यमानानां तेनास्यपवर्गोपवर्जयिता नाशकः रक्षार्थः २२ यतस्त्वमीश्वरः साक्षात्कृतः यतः प्रकृतेः परः पुरुषः तत्कृतः यतश्चाद्यः पुरुषः कारणत्वेपि अविकारितामाह मायां व्युदस्य अभिभूय कैवल्यरूपे आत्मन्येवस्थित इति ॥ ॥ ॥

त्रिवर्गदातापित्वमेवेत्याह सइति यस्त्वंमायामभिभूयस्थितः सएव मायाभिभूतस्यजनस्यधर्मादिफलमुपासितः सन्विधत्सेवीर्यसाम्याभावेन २४ तथाचानेनावतारेण तवसाधुपक्षपातोलक्ष्यतइत्याह तथेतिकिंभूभारहरणमस्तिइच्छामात्रेणानभवतितन्नाह स्वानांतानींनांभक्तानामनुध्यानायच तथाचानन्यभावानामेकांतभक्तानांच २५ एवंस्तुत्वाप्रस्तुतंविज्ञापयति किमात्मकमिदंकुतोवाप्याप्यतीतिस्विन्वितर्के २६ इदंद्रोणपुत्रस्यब्राह्मस्त्रंतेनचप्राणबाधमात्मप्रदर्शितेनकेवलनतुतस्यप्रयोगे

एष्वजीवलोकस्यमायामोहितचेतसः विधत्सेस्वेनवीर्येणश्रेयोधर्मादिलक्षणं २४ तथायंचावतारस्तेभुवोभारजिहीर्षया स्वानांचानन्यभावानामनुध्यानायचासकृत् २५ किमिदंस्वित्कुतोवेतिदेवदेवनवेद्म्यहं सर्वतोमुखमायातितेजःपरमदारुणं २६ श्रीभगवानुवाचवेत्थेदंद्रोणपुत्रस्यब्राह्ममस्त्रंप्रदर्शितं नैवासौवेदसंहारंप्राणबाधउपस्थिते २७ नह्यस्यान्यतमंकिंचिदस्त्रंप्रत्यवकर्शनं जह्यस्त्रतेजउन्नद्धमस्त्रज्ञोह्यस्त्रतेजसा २८ सूतउवाच श्रुत्वाभगवताप्रोक्तंफाल्गुनःपरवीरहा स्पृष्ट्वापस्तंपरिक्रम्यब्राह्मंब्राह्मायसंदधे २९ २९ २९ २९ २९ श्रीकृष्ण॰ ॥ ४

ऊशलइत्यर्थः परंत्राणउपसंहारं नवेदएतच्चत्वंवेत्थजानासि २७ प्रत्यवकर्शनंकुशलंकरंनिवर्तकमित्यर्थः यतस्त्वदस्त्रतेजः उन्नद्धमुत्कटंब्रह्मास्त्रतेजसैवजहिया तयत्वमस्त्रज्ञकेवाहंतदुपसंहृत्यस्त्रपरमुपशाम्येत यतस्त्वमस्त्रज्ञोसि २८ येनशत्रवःएकवीरहानहंतीतितथा फाल्गुनोर्जुनःपायंस्पृष्ट्वाचाम्यंतश्रीकृष्णपरिक्रम्यप्रदक्षिणीकृत्यब्राह्मायब्रह्मास्त्रनिवर्तयितुं २९ ततश्चोभयोर्मेलास्त्रयोस्तेजसीशरैःसंवृतेसंवेष्टितेपरस्परंमिलितावचधातेवर्धती किंकुर्वारोदसीद्यां

वा पृथिव्यां रवं तान्तरिक्षं चाप्नुवन्त्यथाप्रलये संकर्षणमुखाग्निः उपस्थितो र्कश्चसंहत्यवर्द्धेते तद्वत् ३० तयोर्द्रौणिफाल्गुनयोर्लीलेन दह्यमानाः सांवर्तकं प्रल
याग्निं यमं सन्तु मेनिरे ३१ लोकानां व्यतिकरे व्यत्यये नाशमित्यर्थः वासुदेवस्य मतं चालक्ष्य ब्रह्मास्त्रद्वयं उपसंहृतवान् ३२ गौतमवंशजायां गौतमी कृपी तस्याः

संहृत्यास्त्रोन्यमुभयोस्तेजसी शरसंवृते आवृत्य रोदसी खं च ववृधाते र्कवन्हिवत् ३० दृष्ट्वास्त्रतेजस्तु तयोस्त्रींल्लो
कान्प्र दहन्महत् दह्यमानाः प्रजास्सर्वास्तावत्कममंसत ३१ प्रजोपप्लवमालक्ष्य लोकव्यतिकरं च तं मतं
च वासुदेवस्य संजहारार्जुनो द्वयम् ३२ ततश्चासाद्य तरसा द्रौणिं गौतमीसुतम् ववंधामर्षताम्राक्षः पशुं र
सनया यथा ३३ शिविराय निनीषंतं रज्वा वद्ध्वा रिपुं वलात् प्राहार्जुनं प्रकुपितो भगवानंवुजेक्षणः
३४ श्रीकृष्ण०

सुतं च अमर्षे एक एव पिनकीं नानत्रि चक्षिशो यस्य सः निष्कृपत्वे दृष्टान्तः पशुपयेति तस्य बंधने धर्म इत्यत्र दृष्टान्तः यथा याजिकः पशुमिति रसनया रज्वा ३३ शोक
रोषादिषु कस्याप्यर्जुनस्य धर्मनिष्ठां ख्यापनाय श्रीकृष्णवाक्यं तदाह षड्भिः शिविराय राजनिवेशनाय नेतुमिच्छं तं प्रकुपित इव ३४ ३४ ३४ ३४ ३४

अनागसः निरपराधान् ३५ रिपोरपि मत्तस्य बालस्य वधो न धर्मः इत्यन्याय्यार्थं दर्शयति मत्तं मद्यादिना प्रमत्तं मनवहितं उन्मत्तं ग्रहवातादिना जडमप्रयमं प्रपन्नं शरणागतं विरथं भयरथं ३६ तद्वधो दंडः खलस्यैव श्रेयः प्रत्युपार्थः यद्यतो दंडप्रायश्चित्तरहितात् दोषात् सप्रमानधो याति इति तथा च स्मरंति राजभिर्धृतदंडास्तु कृत्वा पापानि मा-

मैनं पार्थार्हसि त्रातुं ब्रह्मबंधुमिमं जहि यो सावनागसः सुप्तानवधीन्निशि बालकान् ३५ मत्तं प्रमत्तमुन्मत्तं सुप्तं बालं स्त्रियं जडं प्रपन्नं विरथं भीतं न रिपुं हंति धर्मवित् ३६ स्वप्राणान्यः परप्राणैः प्रपुष्णात्यघृणः खलः तद्वधस्तस्य हि श्रेयो यद्दोषाद्यात्यधः पुमान् ३७ प्रतिश्रुतं च भवता पांचाल्यै शृण्वतो मम आहरिष्ये शिरस्तस्य यस्ते मानिनि पुत्रहा ३८ तदसौ वध्यतां पाप आततायात्मबंधुहा भर्तुश्च विप्रियं वीर कृतवान्कुलपांसनः ३९ एवं परीक्षता धर्मं पार्थः कृष्णेन चोदितः नैच्छद्धंतुं गुरुसुतं यद्यप्यात्महनं महान् ४० अथोपेत्य स्वशिबिरं गोविंदप्रियसारथिः न्यवेदयत्तं प्रियायै शोचंत्या आत्मजान्हतान् ४१ तथाहृतं पशुवत्पाशबद्धमवाङ्मुखं कर्मजुगुप्सितेन निरीक्ष्य कृष्णापकृतं गुरोः सुतं वामस्वभावा कृपया ननाम च ४२ उवाच चासहंत्यस्य बंधनानयनं सती मुच्यतां मुच्यतामेष ब्राह्मणो नितरां गुरुः ४२ छ छ छ छ

नराः विशुद्धकल्मषा यांति स्वर्गं सुकृतिनो यथेति ३७ ३८ ३९ यद्यपि चोदितस्तथापि हंतुं नैच्छत् आत्महनं पुत्रहंतारमपि यतो महान् गोविंदः प्रियसारथिर्यस्य आत्मजान् शोचंत्यै ४१ तथा परिभवेन आहृतमानीतं कर्मणा जुगुप्सितेन नंदेषिणा वाङ्मुखं अपकृतमपकारिणं कृष्णया निरीक्ष्य वामः सौमनः स्वभावो यस्याः सा ननाम ४२

२ तद्वधस्तस्य खलस्य वधस्तस्य हंतुरातः श्रेयः कथं यद्दोषात् यस्य खलस्य दोषात् पुमान् राजा अधो नरकं याति ॥ स्तेनो राजनि किल्बिषमिति वचनात् ॥ २

या

उवाचेति चकाराभ्यां संभ्रमः स्वचित्तः बंधनेनानयनमसहमाना ४२ सरहस्यः गोप्यमंत्रसहितः विसर्गो रवप्रयोगः उपसंयम उपसंहारः ताभ्यां सहितो रस्त्रसमूहश्च ४४ किंच तस्य द्रोणस्यात्मा देहस्तस्यार्द्धं कृपी आस्ते अर्द्धं वेहे तु पत्नी अर्द्धो वा एष आत्मनो यत्पत्नी इति श्रुतेः जायापती अग्निमादधीतामिति श्रुतेः उभयोरेककारकत्वं गत्वाव

सरहस्योधनुर्वेदः सविसर्गोपसंयमः अस्त्रग्रामश्चभवताशिक्षितोयदनुग्रहात् ४४ सएषभगवान्द्रोणः
प्रजारूपेणवर्त्तते तस्यात्मनोर्द्धंपत्न्यास्तेनान्वगाद्वीरसूः कृपी ४५ तद्धर्मज्ञमहाभागभवद्भिर्गौरवंकु
लं वृजिनंनार्हतिप्राप्तुंपूज्यंवंद्यमभीक्ष्णशः ४६

गमाद्धनानुभर्त्तारिमृतेकथंसाजीवतितत्राह नान्वगात् भर्त्तारं यतो वीरसूः पुत्रवती ४५ तत्तस्माद्धे संगुरोः कुलं भवद्भिः कर्तृभिः वृजिनं दुःखं प्राप्तुं नार्हति किंतु पूज्यं वंद्यं च

मतवत्सम्मतपुत्रा ४७ विशेषेदोषमाह तेषांराजन्यानांकुलंकर्मकार्यंप्रभतंसानुबंधंसपरिवारंशुचाशोकेनार्पितंवामंब्रह्मकुलंकर्तंमद्दति ४८ धर्ममित्यादेवाव च सषड्गुणाः सर्वस्लोकेइष्टव्याः तत्र धर्म्यं धर्मादनुपेतंमुच्यमानमिति न्यायेन्यापादनयेतंसरहस्यरत्नादिकगुणंतस्मात्मनोऽमिति निर्व्यलीकतद्भमेतेतिसमंमारोदी दिविड्ः द्विविड्ःत्वसाम्योके: महजंपे: कोपितमितिनिष्ठुरोत्कपाहितोपदेशात् एवंभूतंराज्ञावचः हेद्विजाःमत्यनंदत् अनुमोदितवान ४९ नकुलादयश्च

मारिदीदस्यजननेगोत्तमीपतिदेवता यथा हेमन्तवल्लार्तो नेद्विन्यमुमुर्वीमुदः ४७ यैष्को पितंवलक्ष्मालंराजन्यैरगिता
त्मभिः तत्कुलंप्रदहत्साशुसानुबंधंशुचार्पितं ४८ सूत उवाच धर्म्यंन्याय्यंसकरुणंनिर्व्यलीकंसमंमहत् राजाधर्मसुतो
राज्ञ्याप्रत्यनंदद्वचोद्विजाः ४९ नकुलःसहदेवश्च युयुधानोधनंजयः भगवान्देवकीपुत्रोयेचान्येयाश्चयोषितः ५० तं
द्याश्चचतुर्भुजः आलोक्यवदनंसख्युरिदमाहहसन्निव ५२ श्रीभगवानुवाच ब्रह्मबंधुर्नहंतव्यआततायीवधार्ह
णः मयैवोभयमाम्नातंपरिपाह्यनुशासनं ५३

त्यानंदत् युयुधानः सात्यकिः ५० तस्य तथाविधस्य द्रोणेर्वधएवश्रेयः अन्यथास्य तत्रक्षपातमहंगात् नभर्तुरित्यिंग्रहनपान ५१ चतुर्भुजो कैरव्यंभाव: भीमेए नेरं तत्प्रवर्तनेद्रोपद्यांचसरहसात्तत्रिवारणोमन्ननापाशुभयोः संवारणायाविष्कृतचतुर्भुजरूपं संदिहानस्यसख्युरर्जुनस्य ५२ वधार्हणाः वधार्हः मयैववधास्त्र...

नागाः पिनाकिगोमासशैविवस्ततः ॥
नागुनीमनस्याईधारनयामाहिरक्ष्या
॥ ५४ ॥ तिशम्यमीमगदि हीरा

नाब्राह्मणो न हन्तव्यः तथा ञ्जाततायिनमायांतमपि वेदांतयारगं जिघांसंतं जिघांसीयात् न तेन ब्रह्महा नस्य सख्युरर्जुनस्य ५२ तु प्यनुशासनं परिपालय ५३ तव च प्रतिज्ञां च स्वरेपेत्याह प्रियां सांत्वयितात्वया यत्प्रतिश्रुतं हननं न तच्च सत्यं कर्तुमर्हसि मम ५४ तत्र च वधे भीमस्य प्रियं भवति स्ववधे द्रौपद्याः द्वयेश्रीकृष्णस्य हार्दम्

कुरु प्रतिश्रुतं सत्यं यत्तत्सांत्वयता प्रियां प्रियं च भीमसेनस्य पांचाल्या मह्यमेव च ५४ सूत उवाच
अर्जुनः सहसाज्ञाय हरेर्हार्दमथासिना मणिं जहार मूर्द्धन्यं द्विजस्य सहमूर्द्धजं ५५ विमुच्य रसना
बद्धं बालहत्याहतप्रभं तेजसा मणिना हीनं शिबिरान्निरयापयत् ५६ वपनं द्रविणादानं स्थानान्नि
र्यापणं तथा एष हि ब्रह्मबंधूनां वधो नान्योस्ति दैहिकः ५७

अभिप्रायं आज्ञाय ज्ञात्वा न ह्यशक्यमभयं विदध्यात् अन्योपमभिप्राय इति ज्ञात्वेत्यर्थः असिना खड्गेन मूर्द्धन्यं मूर्द्धनि जातं सह मूर्द्धजैः सकेशं ५५ मणिना च हीनं नि
रयापयत् निःसारितवान् ५६ अनेनाशोकस्योक्तं सर्वस्वापहारमित्याह वपनमिति ५७

निर्हरणादाहार्थं नयनं ५८ इति श्रीभागवते प्रथमस्कंधे सप्तमोध्यायः ७ अष्टमे कुपितद्रौणिशरत्राणादुत्तरापरीक्षितोः श्रीकृष्णेन स्तुतिः कुंत्याराज्ञः शोकघ्नं कीर्त्यते
ते यां ज्ञाः संपरेतानां मृतानां गंगायामुदकं दातुं सकृष्णाः श्रीकृष्णेन सहिताः स्त्रियः स्त्रीः पुरस्कृत्य ययुः कृत्वा तस्मिन्नकाले पत्नीवापरः हरत्वविधानात् १
निनीय दात्वा हरिपादाब्जरजोभिः पूता या सरित् गंगा तस्या जले पुनर्ग्रहणात् आदावपि स्नाता इति गम्यते २ कुरुपतिं युधिष्ठिरं सहानुजं भीमादिभिः सहितं

पुत्रशोकातुराः सर्वे पांडवाः सह कृष्णया स्वानां मृतानां पत्नीत्यं चक्रुर्निर्हरणादिकं ५८ इति श्रीभागवते प्रथमस्कंधे सप्तमोध्यायः ७ सूत उवाच अथ ते संपरेतानां स्वानामुदकमिच्छतां दातुं सकृष्णा गंगायां पुरस्कृत्य ययुः स्त्रियः १ ते निनीयोदकं सर्वे विलप्य च भृशं पुनः आप्लुता हरिपादाब्जरजः पूतसरिज्जले २ तत्रासीनं कुरुपतिं धृतराष्ट्रं सहानुजं गांधारीं पुत्रशोकार्तां पृथां कृष्णां च माधवः ३ सांत्वयामास मुनिभिर्हतबंधून् शुचार्पितान् भूतेषु कालस्य गतिं दर्शयन्नप्रतिक्रियां ४ साधयित्वाजातशत्रोः स्वं राज्यं कितवैर्हृतं घातयित्वासतो राज्ञः कचस्पर्शक्षतायुषः ५ याजयित्वाश्वमेधैस्तं त्रिभिरुत्तमकल्पकैः तद्यशः पावनं दिक्षु शतमन्योरिवातनोत् ६ ६ ६ ६ ६

आद्यविधिर्विधेः मुख्यः स्यात्प्रथमः कल्पोनुकल्पस्तु ततोऽधमः इत्यमरः ॥
कल्पः शास्त्रे विधौ न्याये इति मेदिनीकोशाच्च ॥

सांत्वयामास कृष्णः मुनिभिः सहितः किं कुर्वन् अप्रतिक्रियां कालस्य गतिं दर्शयन् ४ कितवैः धूर्तैः दुर्योधनादिभिः द्रौपद्याः कचहरणात् क्षीणायुषस्तेन न समार्पयित्वा तान् ५ याजयित्वेत्यादि भाविकथासंक्षेपः शतमन्योः शतक्रतोरिव ६ शैनेयः शिनेर्नप्ता सात्यकिः सेनया उद्धवेन च संवृतः ७ ७ ७ ७ ७

भा०प्र०
३७

रथमास्थितः सन् उत्तरायां रक्षिन्मातरमभिमुखं धावंतीमुपलेभे ददर्श ८ उत्तराश्रीकृष्णं प्रार्थयते पाहिपाहीति द्वाभ्यां अन्यमुप्रार्थनायोग्यो नास्तीत्याह त्वत्तः अन्यं अभयं भयरहितं न पश्यामि यत्र लोके परस्परम् मृत्युर्भवति ९ अत्र प्रत्ततं भयमावेदयति अभिद्रवतीति अभिमुखमायाति तप्तमायसं लोहम्

आमंत्र्य पांडुपुत्रांश्च शैनेयोद्धवसंयुतः द्वैपायनादिभिर्विप्रैः पूजितैः प्रतिपूजितः ८ गंतुं कृतमतिर्ब्रह्मन् द्वारिकां
रथमास्थितः उपलेभेभिधावंतीमुत्तरां भयविह्वलां उत्तरोवाच पाहिपाहि महायोगिन् देवदेव जगत्पते नान्यं त्व
दभयं पश्ये यत्र मृत्युः परस्परम् ९ अभिद्रवति मामीश शरस्तप्तायसो विभो कामं दहतु मां नाथ मा मे गर्भो निपा
त्यताम् १० सूत उवाच उपधार्य वचस्तस्या भगवान्भक्तवत्सलः अपांडवमिदं कर्तुं द्रौणेरस्त्रमबुध्यत ११

श्रीकृष्णः ॥ श्रीकृष्ण०

यं शल्यं यस्य सः अतिकार्पण्यमाह काममिति कामपर्येषं १० यद्यपि भवेनातिकुपितस्य द्रौणेः अयं अपांडवं पांडवशून्यमस्त्रं विसृष्टं कर्तुमस्त्रं द्रौणेरस्त्रमबुध्यत ११

राम०
३७

अतएवब्रह्ममुखे तदागतमित्याह तर्ह्येवेति ब्रह्मास्त्रस्यास्त्रांतरैरनिवर्त्यत्वात्तत्कृतः परिहरेव्यसनंवीक्ष्यअनन्यविषयआत्मायेषांतेषांअनन्यनाथानामित्यर्थः १२।१३ वै राट्याउत्तरायांअंतःस्थःसन्गर्भमावृतवान् तत्रहेतुः पुत्रआत्मा अंतर्यामी योगेश्वरइतिबहिःस्थस्यापिप्रवेशघटनार्थमुक्तं कुरुतंतवे वंशतंतवाय पांडवा नामपिकुरुवंशजत्वात् देवमुक्तं १४ अमोघमप्रतिक्रियंच समशाम्यत्संशांतमासीत् १५ एतद्ब्रह्मास्त्रशमनंआश्चर्यंमामंस्थाः नमन्यस्व १६ कृष्णयाद्रौप

तर्ह्येवाथमुनिश्रेष्ठपांडवाः पंचसायकान् आत्मनोभिमुखान्दीप्तानालक्ष्यास्त्रमुपाददुः १२ व्यसनंवीक्ष्यतत्ते षामनन्यविषयात्मनां सुदर्शनेनस्वास्त्रेणस्वानांरक्षांव्यधाद्विभुः १३ अंतस्थःसर्वभूतानामात्मायोगेश्वरोहरिः स्व माययावृणोद्गर्भंवैराट्याः कुरुतंतवे १४ यद्यप्यस्त्रंब्रह्मशिरस्त्वमोघंचाप्रतिक्रियं वैष्णवंतेजआसाद्यसमशाम्यद्भृ गूद्वह १५ मामंस्थाह्येतदाश्चर्यंसर्वाश्चर्यमयेच्युते यइदंमाययादेव्यासृजत्यवतिहंत्यजः १६ ब्रह्मतेजोविनि र्मुक्तैरात्मजैः सहकृष्णया प्रयाणाभिमुखंकृष्णमिदमाहपृथासती १७ कुंत्युवाच नमस्येपुरुषंत्वाद्यमीश्वरंप्रकृतेः परंअलक्ष्यंसर्वभूतानामंतर्बहिरवस्थितं १८

द्यासह १७ त्वात्वांनमस्येनमस्करोमि ननुकनिर्यंमांकथंनमस्करोषि तत्राह आद्यंपुरुषंअतःप्रकृतेःपरंततश्चईश्वरंप्रकृतेरपिनियंतारं अतएवसर्वभूताना मंतर्बहिश्चसर्वात्मनावस्थितं तथाप्यलक्ष्यं १८ तत्रहेतुः मायैवजवनिकातिरस्करणीतयाआच्छन्नं अतोहमज्ञाभक्तियोगानभिज्ञाकेवलंनमस्यामि अधः अस्व जेज्ञानंयस्मात्तं अव्ययमपरिच्छिन्नं तमप्ययंमूढदृशादेहाभिमानिनांज्ञानेनलक्ष्यसे १९ किंचपरमहंसानामात्मानात्मविवेकिनांततोमुनीनांमननशीलानामपि

तत्रश्चामलात्मनांनिवृत्तरागादीनामपितथातेननिजमहिम्नानलक्ष्यसे अतोभक्तियोगंविधातुंत्वांवयंस्त्रियःकथंपश्येम यद्वापरमहंसानामपिभक्तियोगविधानार्थंत्वं आत्मारामानामपि अचिंत्यनिजगुणेनाकृष्यभक्तियोगंविधातुंकारयितुमवतीर्णमित्यर्थः २० ज्ञानभक्त्योरशक्यत्वमुक्त्वाऽधुनाः

मायाजवनिकाछन्नमज्ञाधोक्षजमव्ययं नालक्ष्यसेमूढदृशानटोनाट्यधरोयथा १९ तथापरमहंसानां
मुनीनाममलात्मनां भक्तियोगविधानार्थंकथंपश्येमहिस्त्रियः २० कृष्णायवासुदेवायदेवकीनंदनाय
चनंदगोपकुमारायगोविंदायनमोनमः २१ नमःपंकजनाभायनमःपंकजमालिने नमःपंकजनेत्रा
यनमस्तेपंकजांघ्रये २२

केवलंनमस्करोतिकृष्णायेतिद्वाभ्यां २१ पंकजंनाभौयस्यपंकजानांमालास्रक्यस्य पंकजवन्नेत्रेनेत्रेयस्य पंकजांकितावंघ्रीयस्यतस्मै २२ २२

नत्कृतोपकारानतुस्मरति यथेतिद्वाभ्यां अयमर्थः मातृतोपि मय्यधिकानुग्रहीतिः तथा हि हे हृषीकेश यथा देवकी कंसेन रुद्धा त्वया विमोचिता अहं च तथैव च किं विमो-
चितेतिकाकामहान् विशेष उक्तः तं दर्शयति साच अतिचिरं रुद्धासतीतस्मादेव सकृत् विमोचिता तथा शुचार्पिता सती न च तस्याः पुत्राः रक्षिताः अस्ति वान्योना-
थतस्याः अहं तु विपद्गणात् तत्रापि मुहुः शीघ्रं सहात्मजा त्वयैव नाथेनेति २३ विपद्गणमेव दर्शयति विषादिति भीमस्य विषमोदकदानात् महाग्नेः जतुगृहदा-
र उत्रुषादा हिडिंबादयो राक्षसास्तेषां दर्शनात् असत्सभायां शत्रुसभानात् अभितो रक्षिताः आस्म अभवाम २४ यद्यासु विपत्सु कोदृशा दर्शनं नास्ति पुनर्भवदर्शनं य-

यथा हृषीकेश खलेन देवकी कंसेन रुद्धातिचिरं शुचार्पिता विमोचिताहं च सहात्मजा विभो त्वयैव नाथेन मुहुर्विपद्गणात्
२३ विषान्महाग्नेः पुरुषाददर्शनादसत्सभाया वनवासकृच्छ्रतः मृधे मृधेनेकमहारथास्त्रतो द्रौण्यस्त्रतश्चास्महरेभिरक्षि-
त्र ताः २४ विपदः संतु नः शश्वत्तत्रतत्र जगद्गुरो भवतो दर्शनं यत्स्यादपुनर्भवदर्शनं २५ जन्मैश्वर्यश्रुतश्रीभिरेधमान-
मदः पुमान् नैवार्हत्यभिधातुं वै त्वामकिंचनगोचरं २६ नमोकिंचनवित्ताय निवृत्तगुणवृत्तये आत्मारामाय शांता-
यकैवल्यपतये नमः

स्मात

क्षितं २६ अलब्धमनोरथश्शरणागमनमति अकिंचनाभक्ता २५ संपदस्तु विपः परिपंथिन्य इत्याह जन्मसत्कुले जन्मादिभिरेधमानो मदो यस्य स अभिधातुं हस्यगोवि-
देति वक्तुमपि अकिंचनानां गोचरं विषयभूतं २६ अलब्धमनोरथशरणागमनमति अकिंचना भक्ता एव वित्तं सर्वस्वं यस्य तस्मै ततः किं निवृत्ता गुणा रजतमोधर्मार्थकाम-
विषया यस्मात्तस्मै अत एव आत्मारामाय तत एव शांताय

भा०प्र०
३९

एणादिरहितापरं किं त्वं केवलस्य तवैकैवल्यसंदातृत्वसमर्थाय २७ ननु देवकीपुत्रं मां कथमेवं स्तौषीति तत्राह मन्ये त्वां कालं ननु देवकीपुत्रं तत्र हेतवः ईशानं नियंतारं
अनादिनिधनमाद्यंतशून्यं विभुं प्रभुं समं यथा भवति तथा सर्वत्र चरंतं ननु पार्थसारथेः कथं मम साम्यं तत्राह यद्यतस्त्वत्तो निमित्तभूताद्भूतानामेव मिथः

मन्ये त्वां कालमीशानमनादिनिधनं विभुं समं चरंतं सर्वत्र भूतानां यन्मिथः कलिः २८ न वेद कश्चिद्भगवंश्चिकी
र्षितं तवेहमानस्य नृणां विडंबनं न यस्य कश्चिद्दयितोस्ति कर्हिचिद्द्वेष्यश्च यस्मिन्विषमा मतिर्नृणां २९ जन्म
कर्म च विश्वात्मन्नजस्याकर्तुरात्मनः तिर्यङ्नृषिषु यादस्सु तदत्यंतविडंबनं ३० ३० ३० ३० ३०

कलिः कलहो भवति ननु स्वतस्तर्हि वैषम्यं भ्रांतत्राह नवेदेति नृणां विडंबनमनुकरणमीहमानस्य कुर्वतः यस्मिंस्त्वयि विषमा मतिरनुग्रहनिग्रहरूपा भवति ननु
निग्रहानुग्रहानुग्रहरूपमपि प्रसिद्धं वैषम्यं २९ अजस्य जन्म अकर्तुः कर्म तिर्यङ्क्षु वराहादिरूपेण नृषु रामादिरूपेण ऋषिषु वामनादिरूपेण यादस्सु मत्स्यादि
रूपेण ३० श्रीकृष्ण०

राम०
३९

नरविडंबनमत्याश्चर्यमाह गोपीति यशोदा त्वयि कृतागसि दधिभांडस्फोटनेन कृतवति यावद्दाम रज्जुमाददे जग्राह तावत्तत्क्षणमेव ते या दशा अवस्था सा मां विमोहय
ति किंभूतस्य अश्रुभिः कलिलं व्याप्तं मिश्रं अंजनं ययोस्ते च ते संभ्रमव्याकुले अक्षिणी यस्मिंस्तद्वक्त्रं निनीय अधःकृत्वा ताडयिष्यतीति भयस्य भावनया स्थितस्य यद्य
स्मात्तः भीरपि स्वयं विभेति ततस्ते दशा ॥ ३१ ॥ अत एव जगन्मोहनत्वात् दुर्ज्ञेयत्वात्तव जन्मादि बुधा अन्यथा वर्णयंतीत्याह केचिदिति चतुर्भिः पुण्यश्लोकस्य प्रियस्य युधिष्ठि
रस्य कीर्तये यदोरेव कीर्तये इति वा मलयस्य कीर्तये वंशे वा चंदनं यथा ॥ ३२ ॥ तथा वसुदेवकां भार्यायां प्रार्थ अज एव त्वमभ्यगात् पुत्रत्वमिति शेषः प्रथमपक्षे पुरुषार्थः

गोप्याददे त्वयि कृतागसि दाम यावद्या ते दशाश्रुकलिलांजनसंभ्रमाक्षं वक्त्रं निनीय भयभावनया स्थितस्य सा मां वि
मोहयति भीरपि यद्बिभेति ॥ ३१ ॥ केचिदाहुरजं जातं पुण्यश्लोकस्य कीर्तये यदोः प्रियस्यान्ववाये मलयस्येव चंदनं
॥ ३२ ॥ अपरे वसुदेवस्य देवक्यां याचितोऽभ्यगात् अजस्त्वमस्य क्षेमाय वधाय च सुरद्विषां ॥ ३३ ॥ भारावतारणा
यान्ये भुवो नाव इवोदधौ सीदंत्या भूरिभारेण जातो ह्यात्मभुवार्थितः ॥ ३४ ॥ भवेऽस्मिन्क्लिश्यमानानामविद्याकामक
र्मभिः श्रवणस्मरणार्हाणि करिष्यन्निति केचन ॥ ३५ ॥

अभ्यगमिति पाठः सुगमः ताभ्यामपि पूर्वं सुतपापृश्निरूपाभ्यां याचितः सन् अस्य जगतः क्षेमाय ॥ ३३ ॥ आत्मभुवेति ब्रह्मप्रार्थनस्य प्राधान्यविवक्षया मतांतरं ॥ ३४ ॥ परमा
नंदस्वरूपाज्ञानमविद्या ततो देहाद्यभिमानात्कामः ततः कर्माणि तैः क्लिश्यमानानां तन्निवर्तकेय श्रवणाद्यर्हाणि कर्माणि करिष्यन् ॥ ३५ ॥ अस्य पक्षस्य सिद्धांतताम
भिप्रेत्य श्रवणादिफलमाह शृण्वंतीति नंदंति अन्यैः कीर्त्यमानमभिनंदंति चे ये जनाः ईहितं चरितं तावकं त्वदीयं यद्वा तु जे त एव पश्यंत्येव अचिरेणैवेति च सर्वे

भा०प्र०
४०

त्तावधारणं कीदृशंभवप्रवाहस्यजन्मपरंपरायाउपरमोयस्मिन्तत्त ३६ इदानींतवास्मत्परित्यागोऽनुचितइत्याशयेनाहअपीतिचतुर्भिः हेप्रभोसुहृदोनुजी
विनस्त्वंनोऽद्यअपेक्षित त्वंजिहाससियेषामस्माकमन्यत्परायणंनैवास्ति कुतः राजसुयोजितमंहोदुःखंयैस्तेषांस्वानांकृतमीहितंयेनहेस्वकृतेहिततेनतत्संबोधनंवि
सर्गांतपाठेत्वंपदविशेषणम् ३७ ननुतवंवधवोयादवाःपुत्राश्चपांडवाःशूराःसमर्थाश्च ततःकिंकार्यमपेक्षसेअतआह केवयमिति यर्हिभवतोऽदर्श

स्व

शृण्वंतिगायंतिगृणंत्यभीक्ष्णशःस्मरंतिनंदंतितवेहितंजनाः तएवपश्यंत्यचिरेणतावकंभवप्रवाहोपरमंपदांबुजं
३६ अप्यद्यनस्त्वंस्वकृतेहितप्रभोजिहाससिस्वित्सुहृदोनुजीविनः येषांनचान्यद्भवतःपदांबुजात्परायणंराजसुयो-
जितांहसां ३७ केवयंनामरूपाभ्यांयदुभिस्सहपांडवाः भवतोदर्शनंयर्हिहृषीकाणामिवेशितुः ३८ ३८
श्रीकृष्ण ३८ श्रीकृष्णः०

नंयदात्वमस्मात्त्वंपश्यसि तदानाम्नाविख्याताःरूपेणसमृद्धाश्चयदुभिःसहिताःपांडवानामकेवयंनकेपिअत्रतुदृष्टांतः हृषीकाणामीशितुर्जीवस्या
दर्शनेयथानकिंचित्नामरूपंचततद्वत् ३८

राम०
४०

किंच यथेदानीमियमस्मत्पाल्माभूमिः स्वैरसाधारणैर्वज्रांकुशादिभिर्लक्षणैर्विलक्षितैश्चिह्नितैस्त्वत्पदैरंकिता सती भाति तत्र तदा त्वयि निर्गते सति न शोभिते ३९ अवि
च इमे जनपदा देशाः स्वङ्गाः सुमध्यङ्गाः सन्तः ४० गमने पाण्डवानाम् अशल्यगमने च यादवानामित्युभयतोव्याकुलचित्तः सन्नीतेषु स्नेहनिवृत्तिं प्रार्थयते अथेति विश्वे
शेत्यादि संबोधनानि स्नेहच्छेदे सामर्थ्यख्यापनाय दृढं सन्तं ४१ ततः किमत आह त्वयीति अनन्यविषया सतीयमतिः रतिमुद्वहतात् अनवच्छिन्नां प्रीतिं करो
त्वित्यर्थः ओघं स्वरूपं यागोगमतिं बंधं नगणापत्तिरेवं मतिरपि विघ्नान्गणापत्तिरिति भावः ४२ एवमभ्यर्थ्य पुनः प्रणमति श्रीकृष्ण तुभ्यं नमः उपकारेण नुस

नेयं शोभिष्यते तत्र यथेदानीं गदाधर त्वत्पदैरंकिता भाति स्वलक्षणविलक्षितैः ३९ इमे जनपदाः स्वृद्धाः सुपक्वौषधि
वीरुधः वनाद्रिनद्युदन्वन्तो ह्येधन्ते तव वीक्षिताः ४० अथ विश्वेश विश्वात्मन्विश्वमूर्ते स्वकेषु मे स्नेहपाशमिमं छिं
धि दृढं पांडुषु वृष्णिषु ४१ त्वयि मेऽनन्यविषया मतिर्मधुपतेऽसकृत् रतिमुद्वहतादद्धा गंगेवौघमुदन्वति ४२ श्रीकृ
ष्ण कृष्णसख वृष्ण्यृषभावनिध्रुग्राजन्यवंशदहनानपवर्गवीर्य गोविंद गोद्विजसुरार्तिहरावतारयोगेश्वराखिलगुरो भ

रेतीव कृष्णो वृष्णिपतिः कृष्णसख इत्यर्जुनस्य सखेव वृष्णीनां ऋषभ श्रेष्ठ अवन्यां पृथ्व्यां ये द्रुह्यन्ति ते राजन्यास्तेषां वंशस्य दहन एवं तत्रापि अनपवर्गवीर्य अक्षीणप्रभाव गोवि
दं प्राप्तकामधेन्वैश्वर्य गोद्विजसुराणामार्तिहरोऽवतारो यस्येति ४३ कलानि मधुराणि पदानि पठन्तीं कुन्तीं परिणतोऽखिल उदयो महिमा यस्य सः स्मितलता वि
त्यस्मात्परिगृत्तेति वाक्यशेषः छंदोनुरोधेन मंदमीषत् तस्य हासस्य माया वस्यति हि हारोजनोन्मादकरो च मायेति ४४ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ

त्वयि मेनन्यविषया मतिरिति यत्प्रार्थितं तद्दृढमित्यंगीकृत्य परं स्वस्थानाद् गजाह्वयं प्रत्यागत्य पृथ्वां तां च अन्याश्चातां च अन्याश्च सुभद्राप्रमुखाः स्त्रियः उयास्य
त्यश्चानुज्ञाप्य स्वपुरं यास्यन् राज्ञा युधिष्ठिरेण प्रेम्णा अत्रैव कंचित्कालं निवसेति संप्रार्थ्य निवारितः ४५ अथ भीष्मनिर्याणे तत्रैव कृष्णेन पोद्घातकथां प्रस्तौ
ति व्यासाद्यैः प्रबोधितोपि युधिष्ठिरः सन्नाबुध्यत विवेकं न प्राप तत्र हेतुः ईश्वरेहाज्ञैः स्वभक्तभीष्मनिर्याणमहोत्सवापराज्ञा सह ज्ञातुं द्रष्टुं अंगं गंतुं तत्र

सूत उवाच पृथयेत्थं कलपदैः परिणुताखिलोदयः मंदं जहास वैकुंठो मोहयन्निव मायया ४४ तां बाढ
मित्युपामंत्र्य प्रविश्य गजसाह्वयं स्त्रियश्च स्वपुरं यास्यन्प्रेम्णा राज्ञा निवारितः ४५ व्यासाद्यैरीश्वरेहा
ज्ञैः कृष्णेनाद्भुतकर्मणा प्रबोधितोपीतिहासैर्नाबुध्यत शुचार्पितः ४६

तत्प्रसंगेनैवायं प्रबोधनीय इति ईश्वराभिप्रायः कार्यद्वयविधायकः तमजानद्भिरित्यर्थः श्रीकृष्णेनापि प्रबोधितो नाबुध्यत तत्र हेतुः अद्भुतकर्मणा यथा कुरु
पांडवसंधानार्थं गतोपि यथोचितमेव वदन्नपि विग्रहमेव दृढीकृतवान् एवमत्रापि प्रबोधयन्नबोधमेव दृढीचकारेत्यर्थः ४६ ४८ ४६

भागवतात्सये अ० ८। शाश्वतमपौरुषेयवेदवचनं॥ तच्च॥ यः क्षत्रियः पराजितं सच्चात्तुमर्हस्य प्रजी। यः सा द्विनं हंतिसोग्निशोमस्यफलभाक्
वाहंतिगजरयेसोश्वमेधराजसूयाभ्यामिसादृशा भवनं वच्चद्गति ३५।

अवोधमेवप्रपंचयति आहेति षड्भिः प्राकृतेन अविवेकव्याप्तेन आत्मना चित्तेन हे विप्राः ४७ पारक्यस्य श्वशृगालाद्याहारस्य देहस्यार्थे मेमया अक्षौहिणीः अक्षौहिणय अक्षौ
हिणीप्रमाणं व्यासेनोक्तं अक्षौहिणीप्रसंख्याता रथानां द्विजसत्तमाः संख्यागणानतत्वज्ञैः सहस्राण्येकविंशतिः शतान्युपरि चैवाष्टौ तथा भूयश्च सप्ततिः २१८७०
जानीयप्रसंख्यनेमनदेवप्रकीर्तितं २१८७० ज्ञेयशतसहस्रं तु सहस्राणि नवैव तु नराणामपि पंचाशच्छतानि त्रीणि चैव हि १०९३५० पंचषष्टिसहस्राणि तथा

आह राजा धर्मसुतश्चिंतयन्सुहृदां वधं प्राकृतेनात्मना विप्राः स्नेहमोहवशं गतः ४७ अहो मे पश्यताज्ञानं हृदि रूढं दुरा
त्मनः पारक्यस्यैव देहस्य बह्व्यो मेक्षौहिणीर्हताः ४८ बालद्विजसुहृन्मित्रपितृभ्रातृगुरुद्रुहः न मे स्यान्निरयान्मोक्षो
ह्यपि वर्षायुतायुतैः ४९ नैनो राज्ञः प्रजाभर्तुर्धर्मयुद्धे वधो द्विषां इति मे न तु बोधाय कल्पते शासनं वचः ५० स्त्री
णां मद्धतबंधूनां द्रोहो योसाविहोत्थितः कर्मभिर्गृहमेधीयैर्नाहं कल्पो व्यपोहितुं ५१ ५१ ५१ ५१

भाग० शाश्वत
मितिपाठांतरं

श्वानां शतानि च दशोत्तराणि षट्प्राहुः संख्यातत्वविदो जनाः ६५६१० एतामक्षौहिणीमाहुर्यथावदिह संख्ययेति ४८ सुहृदः संबंधिनः मित्राणि सखायः पि
तरः पितृव्याः ४९ द्विषां वधः हे एनः पापं न भवतीति पच्छासनं शिक्षारूपं च वचः अतो न कल्पते पततत्वचः प्रजाभर्तुरेव अपं भावः स्वप्रजानामन्यतो वधे यत्र
के न दृष्टो न ज्ञातः दुर्योधनेन तु प्रजापीडा या स्यमानायां मयाकेवलं राज्यलोभेन हतत्वात्पापमेवेदमिति ५० किं च द्रोहो संबंधोऽभवत् तेनापधर्मैः स्त्रीणां तु भ

प्राहन्नात धृष्टोपासांतासायोसौद्रोहोनुद्दिष्टोप्युप स्थितः तंव्यपोहितुं यथाकार्णकल्पः समर्थोनाहं गृहमेधीयैर्गृहाश्रमविहितैः ५१ ननुच पाप्मानं तरति ब्रह्महत्यां योश्वमेधेनयजेतयउचैनमेवंवेदेतिश्रुतेः पापमश्वमेधेननश्येदेवेत्याशंक्याविवेकविजृंभितंहेतुवादमाश्रित्यनिराकरोति यथाघनपंघनपंकेनपंकोभो नमृज्यते यथावासुरालेशकृतमयाविन्द्यवह्यासुरयानमृज्यते तथैवंभूतहत्यामेकांप्रमादतोजाता उद्दिश्यवंहिंसाप्रायैर्यज्ञैर्मार्ष्टुशोधयितुंनार्हतीति ५२

यथापंकेनपंकांभस्सुरयावासुराकृतं भूतहत्यांतथैवैकांनयज्ञैर्मार्ष्टुमर्हति ५२ इतिश्रीभागवतेप्रथमस्कंधेपरी क्षितयुधिष्ठिरानुतापोऽष्टमोध्यायः ८ सूतउवाच इतिभीतः प्रजाद्रोहात्सर्वधर्मविवित्सया ततोविनशनंप्रा गाद्यत्रदेवव्रतोपतत् १ श्रीकृष्ण ः०

इतिश्रीभागवतेप्रथमस्कंधेपरीक्षितयुधिष्ठिराजनायोष्टमोध्यायः ८ युधिष्ठिरप्रभीष्मेनसर्वधर्मनिरूपणं कृष्णस्तुतिश्चमुक्तिश्चनवमेतस्यवर्ण्यते १ पदर्थंतयाविवेकः श्रीकृष्णेनसंवर्धितस्तंदर्शयति इतीतिसर्वेषांधर्माणांविवित्सयाविदितुमिच्छयाविनशनंकुरुक्षेत्रंदेवव्रतोभीष्मः १ १

संतःचिरुद्धाश्चापिपुत्रेरथैः ३ तत्रतदातत्रासन्नतान्द्रष्टुमिवागतास्तत्पर्थैःभरतपुंगवंभीष्मं ५ रेणुकासुतः परशुरामः ६ ब्रह्मरातः शुकः अंगिरसोबृहस्पतिः ८ वसूत्तमोभीष्मः
९ हृदिस्थंसंतंपुरतआसीनंपूजयामास १० उपासीनान्समीपेउपविशान्प्रश्रयोविनयः प्रेमस्नेहः ताभ्यांसंगतानुपस्रान् यदांतरेताभ्यामवनतान् आपार

तदातेभ्रातरस्सर्वेसदश्वैस्स्वर्णभूषितैः अन्वगच्छन्रथैर्विप्राव्यासधौम्यादयस्तथा २ भगवानपिविप्रर्षेरथेनसधनंजयः
सतैर्व्यरोचतनृपः कुवेरइवगुह्यकैः ३ दृष्ट्वानिपतितंभूमौदिवश्च्युतमिवामरं प्रणेमुः पांडवाः भीष्मंसानुगास्सहचक्रिणा
४ तत्रब्रह्मर्षयस्सर्वेदेवर्षयश्चसत्तम राजर्षयश्चतत्रासन्द्रष्टुंभरतपुंगवं ५ पर्वतोनारदोधौम्योभगवान्बादरायणः बृ
हदश्वोभरद्वाजः सशिष्योरेणुकासुतः ६ वशिष्टइंद्रप्रमदस्त्रितोगृत्समदोसितः कक्षीवान्गौतमोत्रिश्चकौशिको
थसुदर्शनः ७ अन्येचमुनयोब्रह्मन्ब्रह्मरातादयोमलाः शिष्यैरुपेताआजग्मुःकश्यपांगिरसादयः ८ तान्समेतान्म
हाभागानुपलभ्यवसूत्तमः पूजयामासधर्मज्ञोदेशकालविभागवित् ९ कृष्णंचतत्प्रभावज्ञआसीनंजगदीश्वरं हृ
दिस्थंपूजयामासमाययोपात्तविग्रहं १० पांडुपुत्रानुपासीनान्प्रश्रयप्रेमसंगतान् अभ्याचष्टानुरागाश्रैरंधीभूतेन

९८

११ अभ्यभाषत अनुरागाश्रैः स्नेहाश्रुभिः अंधीभूतेनचक्षुषाउपलक्षितः ददर्शेतिवा ११ अभिभाषणमाह अहोइति एकादशभिः हेधर्मनंदनाः क्लिष्टं यद्याभवत्
ंजीवितुंनार्हथ यस्यरंश्रियत् एतदहोकष्टंजुगुप्सितमन्याय्यंचैतत् पतोप्रपंविप्राः धर्मोऽच्युतश्च आश्रयोकिंचस्थितेबालाः प्रजापस्याः सातवेक्षितिंदेत्सदर्शितेनोक

न्यपरमाणि नहतीश्वपर्यंत्यैः सहक्लेशान्प्राप्नोत्यर्थः १३ कालकृतत्वेन शोकं निवारयति सर्वमिति द्वाभ्यां भवतामपि यद्वशेयस्य वशवर्ती १४ अहोदुर्घटघटना

अहोकष्टमहोन्याय्यं यद्यूयं धर्मनंदनाः जीवितुं नार्हथ क्लिष्टं विप्रधर्माच्युताश्रयाः १२ संस्थितेऽतिरथे पांडौ
पृथा बालप्रजा वधूः युष्मत्कृते बहून्क्लेशान्प्राप्ता तोकवती मुहुः १३ सर्वं कालकृतं मन्ये भवतां च यदप्रियं स
पालो यद्वशे लोको वायोरिव घनावलिः १४ यत्र धर्मसुतो राजा गदापाणिर्वृकोदरः कृष्णोऽस्त्री गांडिवं चापं सुहृ
त्कृष्णस्ततो विपत् १५ श्रीकृष्णः०

यद्वा कालकृतत्वमाह यत्रेति कृष्णोऽर्जुनः अस्त्री धन्वी ततः तत्रापि विपत् उग्रापशारीरवलात्सर्वं दैवकृतसंपत्तावयीत्यर्थः १५ १५ १५ १५ १५

ननु कृष्णं कथं कालोतिक्रामेदित्यपेक्षायामाह नहीति अस्य श्रीकृष्णस्येत्युगस्या निर्दिशति विधित्सितं कर्तुमिष्टं यस्य विधित्सितं तस्य विजिज्ञासया १६ इदं तस्मा
दिदं दैवं तत्र मीश्वराधीनं व्यवस्य निश्चित्य तस्येश्वरस्यानुविहितः अनुवर्ती सन् कर्तेरितिः हे नाथ परंपरागतस्वामिन् प्रभो समर्थ अनाथाः प्रजाः पाहि १७ अनु
विधेयः परमेश्वरः श्रीकृष्ण एवेत्याह एष एव भगवान्नतेश्वरः स्वतः आद्यः पुमान् तत्त्वकृतः यतो नारायणः साक्षात् १८ गूढ यया दृश्यति अस्येति अनुभावं प्रभावं १९

न ह्यस्य कर्हि विद्राजन्पुमान्वेदविधित्सितं यद्विजिज्ञासयायुक्ताः मुह्यंति कवयोपिहि १६ तस्मादिदं दैवतंत्रं व्यवस्य
भरतर्षभ तस्यानुविहितोनाथा नाथ पाहि प्रजा विभो १७ एष वै भगवान्साक्षादाद्यो नारायणः पुमान् मोहयं
मायया लोकं गूढश्चरति वृष्णिषु १८ अस्यानुभावं भगवान्वेद गुह्यतमं शिवः देवर्षिर्नारदः साक्षाद्भगवान्कपिलो नृ
प १९ यं मन्यसे मातुलेयं प्रियं मित्रं सुहृत्तमं अकरोः सचिवं दूतं सौहृदादथ सारथिम् २० सर्वात्मनः समदृ
शो ह्यद्वयस्यानहंकृतेः तत्कृतं मतिवैषम्यं निरवद्यस्य न क्वचित् २१ तथाप्येकांतभक्तेषु पश्य भूपानुकंपि
तं यन्मे सूंस्त्यजतः साक्षात्कृष्णो दर्शनमागतः २२

यमत्र नाथमिवं यन्मन्यसे मातुलेयं मातुलस्य देवस्याः सुतं प्रियं प्रीतिविषयं मित्रं प्रीतिकर्ता
रं सुहृत्तमम् उपकारानपेक्षोपकारकं च सौहृदाद्विश्वासात् अकरोः कृतेनवानसि सचिवं मंत्रिणं २० ननु ईश्वरश्चेत् कथं नीचे सारथ्यादौ प्रवृत्तः तत्राह सर्वेति त
त्कृते नीचोच्चकर्म कृते ममयोपमयोग्यमिति मतिवैषम्यं क्वचिदपि नास्ति कुतः निरवद्यस्य रागादिशून्यस्य तत्कुतः अनहंकृतेः तत्कुतः अद्वयस्य तदपि
कुतः समदृशः तत्रापि हेतुः सर्वस्यात्मनः यद्येषं वा सहेतु हेतुमद्भावः २१

तथापिसमस्वेपि हे भूप अनुकंपितमनुकंपाम् २२ इदानीदेहत्यागपर्यंतंश्रीकृष्णावस्थानम् प्रार्थयनेभक्तियोगिद्वाभ्याम् २३ यावदितिविलंवं घोतय
पति अहंहिनोमित्यजामिइतिस्वातंत्र्यम् इदमित्यात्मज्ञानेन ज्ञानंप्रसन्नहासेनअरुणलोचनाभ्यांच उल्लसत्सुचिरंमुखांबुजंयस्यसंध्याविषयःपो

भक्त्यावेश्यमनोयस्मिन्वाचायन्नामकीर्तयन् त्यजन्कलेवरंयोगीमुच्यतेकामकर्मभिः २३ सदेवदे
भगवान्प्रतीक्षतांकलेवरंयावदिदंहिनोम्यहं प्रसन्नहासारुणलोचनोल्लसन्मुखांबुजोध्यानपथश्च
तुर्भुजः २४ सूतउवाच युधिष्ठिरस्तदाकर्ण्यशयानंशरपंजरे अपृच्छद्विविधान्धर्मानृषीणामनुशृ
ण्वताम् २५ श्रीकृष्ण० ॥ ० रामः

नैर्घिष्ठिंत्यनेकेवलंसोग्रतःस्थितःसन्मांप्रतीक्षतामित्यर्थः २४ ततस्तानुकंपवाक्यमाकर्ण्य २५ छ छ छ छ छ छ छ

पुरुषस्वभावेन विहितान् रजआदिसाधारणान् धर्मान् वर्णयामासेति तत्तो येनानन्वयः यथावर्णं वर्णधर्मान् यथाश्रमम् आश्रमधर्मांश्चैव वैराग्यरागाख्याभ्यामुपाधिभ्यां रूपेणाम्नातमुभयं नि-
वृत्तिप्रवृत्तिरूपं लक्षणं येषां तान् २६ पुनस्तानेव विशेषेणाह दानेति मोक्षधर्मान् शमदमादीन् भगवद्धर्मान् हरितोषणान् द्वादश्यादिनियमरूपान् समासव्यासेन संक्षेपसमासव्यासयोगेन सं-
क्षेपविस्तारेणाङ्गाङ्गियोगेन उपायो ततस्ताभ्यां २७ धर्मादींश्च यथाधिकारं प्रतिनियतोपायसहितान् यथावत् नानाख्यानेषु पृथगितिहासेषु यथासेतिन यावर्णयामास

पुरुषस्वभावविहितान्यथावर्णं यथाश्रमं वैराग्यरागोपाधिभ्यामाम्नातोभयलक्षणान् २६ दानधर्मान्राजधर्मान्मो-
क्षधर्मान्विभागशः स्त्रीधर्मान्भगवद्धर्मान्समासव्यासयोगतः २७ धर्मार्थकाममोक्षांश्च सहोपाया-
न्यथा मुने नानाख्यानेतिहासेषु वर्णयामास तत्त्ववित् २८ धर्मं प्रवदतस्तस्य स कालः प्रत्युपस्थितः यो योगि-
नश्छन्दमृत्योर्वाञ्छितस्तूत्तरायणः २९ तदोपसंहृत्य गिरः सहस्रणीर्विमुक्तसंगं मन आदिपूरुषे कृष्णे लसत्पी-
तपटे चतुर्भुजे पुरःस्थितेऽमीलितदृग्व्यधारयत् ३०

२८ छन्देनेच्छया मृत्युर्यस्य २९ सहस्रणीः सहस्रं रथिनो नयति परिपालयतीति सहस्रणीर्भीष्मः सह सिरोभिरिति पाठे सहस्रार्थवतीर्गिरः लसत्पीतपटो यस्य
तस्मिन् अमीलितदृगेव मनो व्यधारयत् ३० अनेन पवित्रया धारणया अपहतमशुभं यस्य सः तस्य श्रीकृष्णस्येक्षयैव रूपा हर्षेण गता अपध्वस्ता पापस्य सः अत एव निवृत्तः
सर्वेन्द्रियवृत्तीनां विभ्रमो विविधं भ्रमणं यस्मात् सः जनं देहं ३१ परमफलरूपां श्रीकृष्णस्य रतिं प्रार्थयितुं प्रथमं स्तुत्वा समर्पयति इति नानाधर्मोद्युक्तो पर्मतिः मनोधारणं लक्ष्य

णाउपकल्पितासमर्पिता ह्यसात्वतानां पुंगवे श्रेष्ठे भगवति वितृष्णा निष्कामा अवितृष्णेति वा छेदः अवितृष्णेत्यर्थः विगतो भूमा यस्मात्तस्मिन् प्रमेये स्वस्यापि ब्रह्म
त्वेनालीनत्वेन देवयस्मेश्वर्यमाह स्वसुखं स्वरूपभूतं परमानन्दमुपगते न्यायमवत्येव क्वचित् कदाचिद्विहर्तुं क्रीडितुं प्रकृतिमुपेयुषि स्वीकृतवति न तु स्वरूपतिरोधानेन
जीववत्पारतंत्र्यमित्यर्थः विहर्तुमित्युक्तं प्रपंचयति यद्यतः प्रकृतेर्भवप्रवाहः सृष्टिपरंपरा भवति ३२ इदानीं श्रीकृष्णमूर्तिवर्णनपूर्वं रतिं प्रार्थयते त्रिभुवनक

विशुद्धया धारणया हताशुभस्तदीक्षयैवाशुगताऽपव्यथः निवृत्तसर्वेन्द्रियवृत्तिविभ्रमस्तुष्टाव जन्यं विसृजञ्जनार्दनं
३१ भीष्म उवाच इति मतिरुपकल्पिता वितृष्णा भगवति सात्वतपुंगवे विभूम्नि स्वसुखमुपगते क्वचिद्विहर्तुं प्र
कृतिमुपेयुषि यद्भवप्रवाहः ३२ त्रिभुवनकमनं तमालवर्णं रविकरगौरवरांबरं दधाने वपुरलककुलावृता
ननाब्जं विजयसखे रतिरस्तु मेऽनवद्या ३३

मनं त्रिलोक्यमेव कमनं कमनीयं तद्वपुर्दधाने रविकिरणगौरं निर्मलं कमनीयं श्वेतं वपुः तमालवत् नीलवर्णो यस्य तत् प्रातःकालीनार्ककिरणवत् गौरे पीते वरे निर्मले
अंबरे यस्मिंस्तत् अलककुलैरुपर्यावृतमाननाब्जं यस्मिंस्तत् विजयसखे पार्थसारथौ अनवद्या अहैतुकी फलाभिसंधिरहिता रतिरस्तु ३३ ३३

विजयसरित्वमेवानुवर्णायत्र निप्रार्थ्यते उधियुद्धे तुरगाणां खुररजसा धूम्रेण विक्षुब्धाक्षुसरांसिचवते विघ्नं धूसरं तलल क्षुलेतः कचाः कुंतलालोलेलुलितं विकी
र्णां श्रमवारि स्वेदबिंदु रूपं तेन भक्तवान्तस्मयोतकेनालंकृतमास्यं यस्य तस्मिन् श्रीकृष्णे मम आत्मा मनो लग्नमस्तु मित्यर्थः पुनः किं भूते मम दीप्तैर्निशितैर स्त्रैः
शरैर्विभिद्यमाना त्वक् यस्य शरीरे रेव विलसत् कवचं यस्य तस्मिन् ३४ किं च सेपदीनां सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थाप्य पश्यैतानुत यावदेतान्निरीक्षेहं योद्ध

उधितुरगरजोविधूम्रविष्वक्कचलुलितश्रमवार्यलंकृतास्ये ममनिशितशरैर्विभिद्यमानत्वचि विलसत्कवचेस्तुकृष्ण
आत्मा ३४ सपदिसखिवचोनिशम्यमध्येनिजपरयोर्बलयोरथंनिवेश्य स्थितवतिपरसैनिकायुरक्ष्णाहृतवति
पार्थसखेरतिर्ममास्तु ३५

कामानवस्थितान्निरीक्षे सख्युरर्जुनस्य वचो निशम्य सपदि तत्क्षणमेव स्वपरबलयोः सैन्ययोर्मध्ये स्थितिः पार्थसखे रतिरस्तु तत्र स्थित्वा कुरूंस्तान्पश्य दर्शयति पर
स्य दुर्योधनस्य सैनिकानामायुरक्ष्णा कालदृष्ट्या हृतवति असौ भीष्मः असौ द्रोणः असौ कर्ण इति तर्जन्या दर्शनव्याजेन दृष्ट्यैव तेषामायुरक्ष्णा व्याजेन स्वज
नं परकृतवति ३५ न केवलमर्जुनस्य साम्पल्लावहरणेनैव जयप्राप्तावेव किं त्वविद्याहरणेनापि इत्याह स्ववहिनाद्धेरस्थिता यावत्ते नानसामा पुरवमध्यस्थितानभी

ष्यादित्तिष्ठेत्यर्थः स्वजनवधाद्विमुखस्य निवृत्तस्य तत्र गीतासंरवयमुक्त्वार्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमान
सः इति कुमतिमहरदात्मविद्यया ॥ ३६ ॥ मम तत्तमहं तत्र मनुष्यलेरुत्तवानित्यात् स्नाम्यं स्वनिगमं न शस्त्रग्रहणं मे वांहं सारथ्यमात्रं करिष्यामीत्येवं भूतं स्वमति
ज्ञां हित्वा भीष्मस्य शस्त्रं ग्राहयिष्यामीत्येवं रूपां मत्प्रतिज्ञां ऋतं सत्यं यथा भवति तथा अधिकं कर्तुं रथस्थः सन्नवप्लुतः सहसैवावतीर्णः सन्नयोभ्य

व्यवहितपृतनामुखंनिरीक्ष्यस्वजनवधाद्विमुखस्यदोषबुद्ध्या ॥ कुमतिमहरदात्मविद्ययायश्चरणरतिःपरमस्यतस्य
मेऽस्तु ॥ ३६ ॥ स्वनिगममपहायमत्प्रतिज्ञामृतमधिकर्तुमवप्लुतोरथस्थः ॥ धृतरथचरणोऽभ्ययाच्चलद्गुर्हरिरिवहंतुमिभं
गतोत्तरीयः ॥ ३७ ॥ श्रीकृष्ण०

याद्‌भिमुखमधावत् इभं हंतुं हरिः सिंह इव किं भूतः धृतो रथचरणः चक्रं येन सः तदा वेगेन रंभेणामानुष्यता पविस्पोते उदरस्थ सर्वभुवनभारेणाप्रतिपदे चलद्
गुः चलन्ती गौः पृथ्वी यस्मात् तेन वेगसंरंभेण पतितं उत्तरीयं वस्त्रं यस्य सः मुकुंदे ... तिभेवन्निन्युत्तरेणान्वयः ३७ ३७ ३७ ३७ ३७ ३७ ३७

एवं पद्भ्यां यानं दास्याम्यमानस्यानन्तरपि तो धन्विनो मे शितैस्तीक्ष्णैर्विशिखैर्बाणैर्हतः अतो विशीर्णदंशः विध्वस्तकवचः क्षतजेन रुधिरेण परिप्लुतः व्याप्तः सन् प्रसभं बलात्कार

यं तमर्जुनमप्यतिक्रम्य मद्वधार्थमभिससार अभिजगाम एवं यो लोके प्रतीत्यार्जुनपक्षपातित्वस्य भिन्नः बलात्कारमेवानुसरेकृतवान् स भगवान् मे गतिर्भवत्वित्यर्थः ३८ तदेव

मन्यापरविश्वत्परसाम्यत्र कृतेसेरतिमाशास्ते विजयोर्जुनस्तस्य रथ एव कुटुंबं स्वरक्षणीयं तस्मिन् स्वपरिक्षणीयो यस्य तस्मिन् आत्तं तोत्रं प्रतोदो येन तस्मिन् धृता हयानां रश्मयः

प्रग्रहा अर्जुनतेसेनिपस्य तस्मिन् वीक्ष्याद्भिप्सित्य न कारांतात् परिसिशद्धादिनिः तच्छ्रियात्यासारस्यश्रियाई क्षणीये शोभमाने मुमूर्षोर्मम गतिरस्तु भगवान्तुन्नापवीत्

शितविशिखहतो विशीर्णदंशः क्षतजपरिप्लुत आततायिनो मे प्रसभमभिससार मद्वधार्थं स भवतु मे भगवान् गतिर्मुकुंदः ३८ विजयरथकुटुंब आत्ततोत्रे धृतहयरश्मिनि तच्छ्रियेक्षणीये भगवति गतिरस्तु मे मुमूर्षोर्यमिह निरीक्ष्य हता गताः स्वरूपं ३९ ललितगतिविलासवल्गुहासप्रणयनिरीक्षणकल्पितोरुमानाः कृतमनुकृतवत्य उन्मदांधाः प्रकृतिमगन्किल यस्य गोपवध्वः ४०

निकिमितिरतिं प्रार्थ्यते अत आह भगवति अधिविंस्यमूर्षे तदाह इह युद्धे हतास्तेऽर्जुयनिरीक्ष्य सरूपं तत्समानरूपं गताः प्राप्ताः इति दिव्यदृष्ट्या पदाय स्यात्राह ३९ सा

तद्धर्मेण युद्धमानानां सत्त्वरूपं प्राप्तिरित्येतत्त्वचित्रं यतो मदांधा अपि प्राप्तिरित्याह ललित गतिश्च विलासश्च हासादिभिं जगत्याद्भिभिः आत्मीयैर्वा कल्पितमुरुमानः इ

जायासां ताः अत उत्कटेन यदेनांधाः अत एव तदेकचित्तात्वेन तस्य कृतं कर्म गोवर्धनोद्धरणादिकं अनुकुर्वन्त्यो गोपवध्वः यस्य प्रकृतिं स्वरूपमगमन् गकारलो

पश्चार्षः किलप्रसिद्धं तस्मिन्मेरतिरस्त्विति शब्दैर्वाचान्वयः ४० जगतस्तत्पतामनुसरन्नाह मुनिगणेर्नृपवर्यसंकुलेध्यानेतः सदसि सभामध्ये युधिष्ठिरस्य राजसूय

राजसूयेऽस्य मुनिगणादीनामीक्षणीयः अहो त्वयमहो महिमेत्येवमाश्चर्येण विलोकनीयः सन् उपयेदेशाय एषजगतामात्माममदृष्टिगोचरः दृष्टिविषयः
सन् आविःप्रकटो वर्त्तते अहो मे भाग्यमिति भावः ४१ सोऽहं कृतार्थोऽस्मीत्याह तमिममजं सम्यगधिगतः प्राप्तोऽस्मि संपत्तिमाह तदर्थभेदस्योपाधिकमा

मुनिगणनृपवर्यसंकुलेऽन्तःसदसि युधिष्ठिरराजसूय एषां अर्हणमुपपेद ईक्षणीयो मम दृशिगोचर एष आविरात्मा
४१ तमिममहमजं शरीरभाजां हृदि हृदि धिष्ठितमात्मकल्पितानां प्रतिदृशमिव नैकधार्कमेकं समधिगतोऽस्मि विधूत
तभेदमोहः ४२ श्रीकृष्ण०

स्वात्मकल्पितानां स्वसंकल्पेन निर्मितानां शरीरभाजां प्राणिनां हृदि हृदि स्थितिप्रतिहृदयं धिष्ठितं अधिष्ठितं अकारलोपश्छान्दसः नैकधा अनेकधा अधिष्ठानभेदाद्
नैकधाभांतमित्यर्थः अत्र दृष्टान्तः सर्वप्राणिनां दृशं दृशं प्रति एकमेवार्कमनेकधा प्रतीयमानमिवेति ४२ ४२ ४२ ४२ ४२ ४२

मनोवाग्दृष्टीनां वृत्तिभिः परमात्मनि श्रीकृष्णे अंतरेव लीनः श्वासो यस्य सः ४३ निष्कले निरुपाधौ संपद्यमानं मिलितमाज्ञाय आलक्ष्य ४४ देवैर्मानवैश्च वादिताः राज्ञां मध्ये साधवः शशंसुः ४५ निर्हरणादीनि संस्कारादीनि संपरेतस्य मृतस्यापीत्यन्वयः ४६ तुष्टुवुरिति ४७ पितरं धृतराष्ट्रं तपस्विनीं संतापवतीं ४८

सूतउवाच कृष्णएवंभगवतिमनोवाग्दृष्टिवृत्तिभिः आत्मन्यात्मानमावेश्यसोंतःश्वासउपारमत् ४३ संपद्यमानमाज्ञायभीष्मंब्रह्मणिनिष्कले सर्वेबभूवुस्तेतूष्णींवयांसीवदिनात्यये ४४ तत्रदुंदुभयोनेदुर्देवमानववादिताः शशंसुःसाधवोराज्ञां खात्पेतुःपुष्पवृष्टयः ४५ तस्यनिर्हरणादीनिसंपरेतस्यभार्गव युधिष्ठिरःकारयित्वामुहूर्तंदुःखितोभवत् ४६ तुष्टुवुर्मुनयोहृष्टाः कृष्णंतद्गुह्यनामभिः ततस्तेकृष्णहृदयाःस्वाश्रमान्प्रययुःपुनः ४७ ततोयुधिष्ठिरोगत्वासहकृष्णोगजाह्वयं पितरंसांत्वयामासगांधारींचतपस्विनीं ४८ पित्राचानुमतोराजावासुदेवानुमोदितः चकारराज्यंधर्मेणपितृपैतामहंविभुः ४९ इतिप्रथमेनवमः ९ शौनकउवाच हत्वास्वरिक्थस्पृधआततायिनोयुधिष्ठिरोधर्मभृतांवरिष्ठः सहानुजैःप्रत्यवरुद्धभोजनःकथंप्रवृत्तःकिमकार्षीत्ततः १

राजायुधिष्ठिरः ४९ इतिप्रथमेनवमः ९ दशमेकृतकार्यस्यहरिणापुरतोहरेः स्त्रीभिःसंस्तूयमानस्यवर्ण्यतेद्वारकागमः राज्यंचकारेत्युक्तंतत्रपृच्छतिहत्वेति रिक्थंधनंस्पर्द्धंतेस्पृधंतेनया। पद्य। स्वरिक्थायस्पृधंतेसंग्रामेयेपितापायन्तएवधनादिहरणादाततायिनः तान्हत्वाप्रत्यवरुद्धभोजनः वंधुवधदुःखेनसंकुचितभोगःराज्यंत्ता

अमात्यामंत्रिणोदूताश्रेणयश्चपुरोहिताः।पुरंजनश्चएतेस्तिससप्तप्रणिधयःस्मृताइतिपाद्मे॥१॥

भेनमामसभोगेनावाकथंराज्येप्रवृत्तःप्रवृत्तोवाततःकिमकार्षीत् १ राज्यप्रवृत्तोश्रीकृष्णसमीतिंपर्यालोच्यप्रवृत्तइत्याशयेनोत्तरमाह वंशंकुरोःसंरोहयित्वापरीक्षिद्रूप रोणसंरोह्यअंकुरितंकृत्वा कथंभूतंवंशदवाग्निनिर्हृतंवंशएवदवोवनंतस्मादुद्भूतःक्रोधःसएवाग्निस्तेननिर्हृतंदग्धंनिजराज्येनिवेश्यच २ प्रवृत्तोऽपिहितपुरुषंकिमकरो

सूतउवाच वंशंकुरोर्वंशदवाग्निनिर्हृतंसंरोहयित्वाभवभावनोहरिः निवेशयित्वानिजराज्यईश्वरोयुधिष्ठिरं प्रीतमनाबभूवह २ निशम्यभीष्मोक्तमथाच्युतोक्तंप्रवृत्तविज्ञानविधूतविभ्रमः शशासगामिंद्रइवाजिताश्रयःपरिध्युपांतामनुजानुवर्तितः ३

पाठांतर स्वाणि-
धुपांतामिति-
तदर्थश्चामात्या
दिसप्तप्रणिधि-
भिरुपांतांप्राप्ता
मितिभागवततात्
पर्येउक्तं

भूमींदिश्यस्योत्तरमाह निशम्येति भवृतंपदिष्टानंपरमेश्वराधीनंजगन्नस्वतंत्रमित्येवंभूतंतेनविधूतोविभ्रमोअहंकारोयस्यैवंभूतोमोहोयस्यसः अनुजैरनुवर्तितःसे वितःसन्अजितःश्रीकृष्णएवआश्रयोयस्यसःपरिधिःसमुद्रःतत्पर्यंतांगांपृथ्वींपालयामास ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३

तस्य राज्यमनुवर्णयति काममिति त्रिभिः महीसर्वकामदोग्ध्रीव बभूव प्रजानयोग्यानि ऊधस्वतीः ऊधस्वत्यः ऊधः क्षीराशयः स्थूलो यासां इत्यर्थः शिषिचुः अभ्यषिंचन् ४
अन्वृतु ऋतावृतौ ५ आधयो मनोव्यथाः व्याधयो रोगाः क्लेशाः शीतोष्मादिकृताः दैवं च भूतगणानि च आत्मा च देहस्तु येषां आधिदैविकादीनां ते जंतूनां नाभवन् ६

कामं ववर्ष पर्जन्यः सर्वकामदुघा मही शिषिचुः स्म व्रजान्गावः पयसोधस्वतीर्मुदा ४ नद्यः समुद्रा गिरयः सवनस्पतिवीरुधः
फलंत्योषधयः सर्वाः काममन्वृतु तस्य वै ५ नाधयो व्याधयः क्लेशा दैवभूतात्महेतवः अजातशत्रावभवन्जंतूनां राज्ञि कर्हि
चित् ६ उषित्वा हास्तिनपुरे मासान्कतिपयान्हरिः सुहृदां च विशोकाय स्वसुश्च प्रियकाम्यया ७ आमंत्र्य चाभ्यनुज्ञा
तः परिष्वज्याभिवाद्य तं आरुरोह रथं कैश्चित्परिष्वक्तोऽभिवादितः ८ सुभद्रा द्रौपदी कुंती विराटतनया तथा गांधारी धृ
तराष्ट्रश्च युयुत्सुर्गौतमो यमौ ९ वृकोदरश्च धौम्यश्च स्त्रियो मत्स्यसुतादयः न सेहिरे विमुह्यंतो विरहं शार्ङ्गधन्वनः १०
सत्संगान्मुक्तदुःसंगो हातुं नोत्सहते बुधः कीर्त्यमानं यशो यस्य सकृदाकर्ण्य रोचनं ११ तस्मिन्न्यस्तधियः पार्थाः सहेर
न्विरहं कथं ॥ ०

इदानीं द्वारकागमनं निरूपयिष्यन्नाह उषित्वेति स्वसुः सुभद्रायाः ७ तं युधिष्ठिरं ८ युयुत्सुः धृतराष्ट्राद्वैश्यायां जातः गौतमः कृपः यमौ नकुलसहदेवौ ९ अन्याः
स्त्रियः मत्स्यसुता उत्तरा तस्याः पुनर्ग्रहणं गर्भरक्षकत्वेन विरहमोहाधिक्यात् यद्वा मत्स्यसुता सत्यवती १० तेषां कस्माद्विरहसहनं कैमुतिकन्यायेनाह सत्संगादिति

द्वाभ्यां सन्तोषवेगाद्धेतोर्मुक्तः पत्राद्दिव्ययोद्गः संयोगिनमः सद्भिः कीर्त्यमानं तु विकारं पश्यपशः सकृद्व्याकार्ये सततं गंतव्यं कुलन शक्नेति ११ दर्शनादिभिस्तस्मिन्नस्वीकृ
सैन्यलाधीर्येषांते १२ अतएव निमिषैर्नेत्रैस्तमेव वीक्ष्यमाणास्तत्र तत्राहं स्थान पनार्थं चलतिस्म पतः स्त्रैरैः नसत्यमवद्धाः अतएव तमनुगत निवेतां

दर्शनस्पर्शनालापश्रवणासनभोजनैः १२ सर्वे ते निमिषैरक्षैस्तमनुद्रुतचेतसः वीक्ष्यंतस्त्वेहसं वद्धाविचेलु
लुलात्रतत्र ह १३ न्यपतंश्च धनुर्दलद्ध्याध्यमौलेः त्याद्देवकीसुते निर्याप्यगाराणित्रोभद्रमितिस्वाद्धान्धवस्त्रियः
१४ मृदंगशंखभेर्यश्चवीणापणवगोमुखाः धुंधुर्यानकघंटाद्यानेदुर्दुंदुभयस्तदा १५ प्रासादशिखरारू
ढाः कुरुनार्यो दिदृक्षया ववृषुः कुसुमैः कृष्णं प्रेमव्रीडास्मितेक्षणाः १६ १६ १६ १६ १६
श्रीकृष्णः १६ श्रीकृष्णः०

स्त्रियेषांते १३ अगाराद्स्त्रियो निर्गच्छन्ति सति श्रौत्काव्याद्विगो उद्गलात्स्रवत्बाष्पतयाअनुत्सुत्वं चैव चलं भितवाय तत्र हेतुः अभद्रं वोस्यात् अभंगल
मास्थ्दिनेपेतदर्थे १४ मृदंगादयो द्राद्यभेदाः १५ प्रेमव्रीडास्मितत्र सर्वे वीक्षणं यासांताः १६ १६ १६ १६ १६ १६ १६

गुडाकानिद्रातस्याः ईशो जितनिद्रोर्जुनः १७ व्यजनेचामरेरेजरराजमधुपतिः श्रीकृष्णः १८ सत्याः श्रीकृष्णस्यैतासामयथिचारान किंतु नानुरूपाश्च ता अनुरूपाश्च निर्गुणस्य
परमानंदस्यसुखीभवेत्याद्योनानुरूपाः गुणात्मनो मानुष्यनामावतारे अनुरूपा इत्यर्थः संभितार्थः १९ सर्वासां श्रुतीनां मनोहरः उपनिषदोपिमन्तेः तं जल्पमभ्यन
दन्नित्यर्थः २० तत्रैतेजः सौंदर्याद्यतिशयेनविस्मितास्यः सखीभ्यो न्याः स्त्रियः कथयंति नात्र विस्मयः कार्यः साक्षादीश्वरत्वादस्येति सवाइति चतुर्भिः वैस्मर
णे किलेतिप्रसिद्धप्रमाणद्योतनं यएकएवाद्वितीयः पुरुष आसीत्स एवायं श्रीकृष्णः कुत्रासीत् अविशेषआत्मनिनिष्प्रपंचे निजरूपे कदा अग्रे गुणेभ्यो गुणक्षो

सितातपत्रजयाहमुक्तादामविभूषिते रत्नदंडं गडाकेशः प्रियः प्रियतमस्य हि १७ उद्धवस्तात्पकिं श्चैवव्यजनेनपरमाद्भुतेवि
कीर्यमाणः कुसुमैरेजेमधुपतिः पथि १८ अश्रूयंताशिषस्तत्यात्तत्र तत्र द्विजेरिताः नानुरूपानुरूपाश्चनिर्गुणस्य
गुणात्मनः १९ अन्योन्यमासीत्संजल्पउत्तमश्लोकचेतसां कौरवेंद्रपुरस्त्रीणांसर्वश्रुतिमनोहरः २० सवैकिलायंपु
रुषः पुरातनोयएकआसीदविशेषआत्मनि अग्रेगुणेभ्योजगदात्मनीश्वरे निमीलितात्मन्निशिसुप्तशक्तिषु २१

भात्पूर्वं तथानिशिप्रलयेपचनस्यलक्षणं जगतां आत्मनि जीवे निमीलितात्मन्निति लुप्तसप्तम्यंतंपदं जातावेकवचनं ईश्वरेलीनत्वेषुजीवेषुसत्स्वित्यर्थः ननु
जीवानांप्रलयानात्कथंलयपदं तत्राह सुप्तासुशक्तिषुसतीषु जीवोपाधिभूतसत्त्वादिशक्तिलयएवजीवलयइत्यर्थः २१ तदेवंस्वरूपेणदीप्रलयानंतरं च नि चूर्णपंचाव
स्थानमुक्तास्थिमलयपोर्मध्ये सप्रपंचावस्थानमाह सएव अप्रच्युतस्वरूपस्थितेरेव प्रकृतिमनुसंसारमधिष्ठितवान् भूयः पुनः सृष्टिप्रवाहस्यानादित्वात की

भा०प्र०
५०

दृशीं निजवीर्यचोदितां स्वकालशक्तिप्रेरितां शब्दभूतानां जीवानां मायां मोहिनीं अत एव सिसृक्षंतीं स्रष्टुमिच्छंतीं किमर्थमनुससार अनामरूपे आत्मनि जीवे रूपनामनी विधातुमिच्छन् उपाधिलक्षणा जीवानां भोगा इत्यर्थः कर्माणि च विधातुं वेदान् कृतवानित्याहुः शास्त्रकृदिति २२ अस्य दर्शनमतिदुर्लभमस्मा भिर्लेध्यमित्याहुः सवै अयं यस्य पदं स्वरूपं अक्षिभिर्वा निर्जितो मातरिश्वा प्राणो यैः सूरयस्तत्वमार्गवेत्तारः स्वरूप एव पश्यंति केन भक्त्या उत्कलित उत्कंठितोमलोय

स एव भूयो निजवीर्यचोदितां स्वजीवमायां प्रकृतिं सिसृक्षतीं अनामरूपात्मनि रूपनामनी विधित्समानोनुससार शास्त्रकृत् २२ स वा अयं यत्पदमत्र सूरयो जितेंद्रिया निर्जितमातरिश्वनः पश्यंति भक्त्युत्कलितामलात्मना नन्वेष सत्वं परिमार्ष्टुमर्हति २३

आत्मा बुद्धिस्तेन दृश्यते त्वग्र्यया बुद्ध्येति श्रुतेः बुद्धिर्वैमल्यस्याप्ययमेव हेतुरित्याहुः ननु हे सखि एष एव सत्वं बुद्धिं परिमार्ष्टुं सम्यक् शोधयितुमर्हति ननु योग्याद इत्यर्थः यद्वा नु अहो एष सत्वं ज्ञानं परिमार्ष्टुं नाशयितुं दूरगमनेनाप्रत्यक्षीभवितुं नार्हति किं त्वनेन सहैव गंतव्यमित्यार्थः २३ लितामलात्मनानन्वेष सत्वं परि मार्ष्टुमर्हति २३ श्रीकृष्ण०

राम०
५०

आर्यश्लोकत्वमाह हे सखि यो वेदेषु रहस्यागमेषु च रहस्यनिरूपकैः अनुगीतसत्कथ अनुगीताः सत्यः कथा यस्य स एवायं गायन्कस्मात् य एक ईश स्मादि २४ एवं भजनस्य
नानावतारकारणमाह यदाहीति तमोध्यामाधीर्येषां ते नृपा अधर्मेण जीवन्ति केवलं प्राणान्पुष्णन्ति तत्र तदा एष एव भवाय स्थित्यै सत्त्वतः विशुद्धरूपेण सत्त्वेन रूपाणि
दधद्गुणादीनि धत्ते प्रकटयति युगे युगे तत्तदवसरे भगमैश्वर्यं सत्यं सत्यसन्धत्वं ऋतं यथार्थोपदेशकत्वं दयां भक्तानुकम्पां यशः अद्भुतकर्मत्वं २५ विशेषतः श्रीकृष्णा

स वा अयं सख्यनुगीतसत्कथो वेदेषु गुह्येषु च गुह्यवादिभिः य एक ईशो जगदात्मलीलया सृजत्यवत्यत्ति न तत्र सज्जते २४ यदा
ह्यधर्मेण तमोधियो नृपा जीवन्ति तत्रैष हि सत्त्वतः किल धत्ते भगं सत्यमृतं दयां यशो भवाय रूपाणि दधद्युगे युगे २५ अहो
अलं श्लाघ्यतमं यदोः कुलमहो अलं पुण्यतमं मधोर्वनं यदेष पुंसामृषभः श्रियः पतिः स्वजन्मना चङ्क्रमणेन चाञ्चति
२६ अहो बत स्वर्यशसस्तिरस्करी कुशस्थली पुण्ययशस्करी भुवः पश्यन्ति नित्यं यदनुग्रहेषितं स्मितावलोकं
स्वपतिं स्म यत्प्रजाः २७

वतारैः सौभाग्यं वर्णयन्ति अहो इति पञ्चभिः यद्यस्मात् एष पुंसामृषभः श्रियः पतिः स्वजन्मना यदोः कुलं अञ्चति सभाजयति अतः श्लाघ्यतमं तत्र चङ्क्रमणेन च मधोर्वनं
मथुरां सनाथं करोति अतः अलं पुण्यतममिति तमबर्थे श्लाघ्यत्वातिशये अलमिति तत्राप्याश्चर्यमहो इत्युक्तं २६ अहो बत आश्चर्ये किं तत् कुशस्थली द्वारका स्वर्ग उ
त्कृष्ट इति यत् यशस्तस्यापि तिरस्करी परिभवकर्त्री भवति यद्यतः यत्प्रजाः यत्रत्याः सर्वाः प्रजाः स्वानुग्रहेणेषितं स्मितसर्वावलोकं यद्वा अनुग्रहार्थमिषितं स्वं स्व

भा०प्र० स्वात्मनः पतिंश्रीकृष्णं ननुपित्रादिवंद्देहमात्रंयपतिंनित्यंपश्यंतिसाउषितमितियदिस्वानुग्रहार्थमुषितंकृतनिवासंतेनतत्स्वर्गेस्थोन्यर्थः २७ हेसखिअस्यगृहीत
५९ पाणिभिःपत्नीभिःईश्वरोयमेवव्रतंजन्मांतरेषुसमर्चितःयस्मिन्अधरामृतेआशयश्चित्तंयासांताः संमोहंप्राप्ताः इतिमनोहरत्वमुक्तं २८ एतत्प्रसंगंचयंचयतिद्वाभ्यांवीर्य

नूनंव्रतस्नानहुतादिनेश्वरस्समर्चितोह्यस्यगृहीतपाणिभिः पिबंतियाःसख्यधरामृतंमुहुर्व्रजस्त्रियस्संमुमुहुर्यदाशयाः
२८ यावीर्यशुल्केनहृताःस्वयंवरेप्रमथ्यचैद्यप्रमुखान्हिशुष्मिणः प्रद्युम्नसांबांबसुतादयोपराःयाश्चाहृताःभौमवधे
सहस्रशः २९ श्रीकृष्ण०

प्रभावमेवशुल्कंमौल्यंतेन शुष्मिणःबलिष्ठान् प्रद्युम्नःसांबश्चांबश्चांबश्चसुतायासांतुविभणीजांबवतिनाग्नजितीनांताअदियासांसत्यभामादीनांताः याश्चापराः
अस्यश्लोकस्योत्तरश्लोकेनान्वयः ९९

रामं०
५९

एतास्त्रीत्वमेव परं केवलं साधु शोभनं कुर्वते अयातं गतं येशलं भद्रं स्वातंत्र्यं यस्मात् निरस्तं शौचं शुचित्वं यस्मात् यो भर्तृतमपि जातु कदाचिदपि नापैति न निर्गच्छति आह
तमिर्थाहारैः पद्मपारिजातादिप्रियवस्त्वाहरणैः हृदि स्पृशन्नानंदयन् ३० एवंविधा स्त्रियो गिरस्तस्मितेन निरीक्षणेनाभिनंदन् हरिर्ययौ ३१ मधुद्विषोपि गोपीथा

ते

एताः परं स्त्रीत्वमपास्तपेशलं निरस्तशौचं बत साधु कुर्वेने यासां गृहात्पुष्करलोचनः पतिर्न जात्वपैत्याहृतिभिर्हृदि स्पृशन् ३०
एवंविधा गदंतीनां स गिरः पुरयोषितां निरीक्षणेनाभिनंदन् सस्मितेन ययौ हरिः ३१ अजातशत्रुः पृतनां गोपीथाय मधुद्वि
षः परेभ्यः शंकितः स्नेहात्प्रायुंक्त चतुरंगिणीं ३२ अथ दूरागतान् शौरिः कौरवान्विरहातुरान् सन्निवर्त्य दृढं स्निग्धान्प्राया
त्स्वनगरीं प्रियैः ३३ कुरुजांगलपांचालान्शूरसेनान्सयामुनान् ब्रह्मावर्तं कुरुक्षेत्रं मत्स्यान्सारस्वतानथ ३४ मरु
धन्वमतिक्रम्य सौवीराभीरयोः परान् आनर्तान्भार्गवोपागाच्छ्रांतवाहो मनाग्विभुः ३५ श्री श्री श्री श्री
श्रीकृष्णः ॥ श्रीकृष्णः

परक्षणाय स्नेहात्परेभ्यः शंकितः सन्प्रायुंक्त हस्त्यश्वरथपादातसेनांगं यस्याश्चतुर्विधमित्येवं चतुरंगिणीं पृतनां सेनां ३२ पांडवेभ्यः कुरुवंशजत्वात्पांडवा अपि कौरवा एव तान्प्रियैः उ
द्धवादिभिः सह ३३ कुरुक्षेत्रं कुरुदेशं तदग्रगमनमेव कर्मोत्तनविवक्षितः ३४ मरुर्निरुदको देशः धन्वोल्पोदकः आनर्ताख्यो द्वारकादेशः स विभुः उपागमत्प्राप्त इ

भार्गवमनाकृष्यंतस्त्रांतावाहाः पुरस्सः २५ तत्रतत्र देशेतत्रत्यैर्जनैः प्रत्युद्यतानिवेदितानि अर्हणानि उपायापयनानि प्रस्ताः सायं प्रयाणं हिपश्चाद्दिशंपश्चि
मांदिशं भेजे प्राग्गलदागविष्टः स्वर्गस्य सूर्यः गामुदंकागतः प्रविष्टः अस्तंगतइत्यर्थः अद्ध्वावाएवमानतुदेत्याय सावंभविशतीतिश्रुते मह्वा तदासायंकाले
जातिरथ्यादवतीर्णगविष्टः भूमोस्थितः गोलं जलाशयगतः सनपश्चात्दिशं संध्यांभेजे उपासितवानित्यर्थः २६ इतिश्रीभागवतेप्रथमस्कंधेदशमोध्यायः १०

तत्रतत्रहितत्रत्यैर्हरिः प्रत्युद्यताहरणाः सायंभेजेदिशंपश्चाद्दविष्टोगांगतस्तदा २६ इतिश्रीमहापुराणेप्रथम
स्कंधेश्रीकृष्णद्वारिकागमनोनामदशमोध्यायः १० सूतउवाच आनर्तान्सउपव्रज्यस्वृद्धाञ्जनपदान्स्वकान्
न दध्मौदरवरंतेषांदंशमयन्निव १

विषा

आनर्तैः सूयमानस्यशेनिर्विश्यवंधुभिः एकादशेरतिः सम्प्रगषादवेंद्रस्यवर्ण्यते उत्सवेनुच्चलत्पौरमुदंचनध्वजतोरणं उद्भसद्दलदीपालिस्वपरंप्रभुणा
विशतस्तद्वान् दरवंरंयावजन्नंशांखंदध्मौनादितवान् १

दरः शंखः उच्चकाशि शुशुभे धवलमुदरं यस्य सः उरुक्रमस्याधरस्य यः शोणस्तेन शोणिमा यस्य सः कथम् यथा करकाशे अब्जखंडे रक्तकमलसमूहे कलहंस उच्चशब्दो यथा तद्वत् २ जगद्भयं यत् भयं तस्यापि भयावहं प्रत्युद्ययुः प्रत्युज्जग्मुः भर्तृदर्शने लालसा औत्सुक्यं यासां ताः ३ तत्र तस्मिन् श्रीकृष्णे उपनीताः समर्पिताः बलयः उपायनानि याभिस्ताः निरपेक्षेपि तस्मिन्नादरेण समर्पणे दृष्टांतः रवेर्दीपमिवेति पितरमर्भका इव तं सर्वसुहृदमवितारं चुरित्युत्तरेणान्वयः ५ सुहृत्त्वेनैवावितारं न तु कामेन यत्र हेतुः आत्मारामं ते

स उच्चकाशे धवलोदरो दरोप्युरुक्रमस्याधरशोणशोणिमा दाध्मायमानः करकंजसंपुटे यथाब्जखंडे कलहंस उत्स्वनः २ तमुपश्रुत्य निनदं जगद्भयभयावहम् प्रत्युद्ययुः प्रजाः सर्वाः भर्तृदर्शनलालसाः ३ तत्रोपनीतबलयो रवेर्दीपमिवादृताः आत्मारामं पूर्णकामं निजलाभेन नित्यदा ४ प्रीत्युत्फुल्लमुखाः प्रोचुर्हर्षगद्गदया गिरा पितरं सर्वसुहृदमवितारमिवार्भकाः ५ नताः स्म ते नाथ सदांघ्रिपंकजं विरिंचवैरिंच्यसुरेंद्रवंदितम् परायणं क्षेममिहेच्छतां परं न यत्र कालः प्रभवेत्परः प्रभुः ६ भवाय नस्त्वं भव विश्वभावन त्वमेव माताथ सुहृत्पतिः पिता त्वं सद्गुरुर्नः परमं च दैवतं यस्यानुवृत्त्या कृतिनो बभूविम ७

त्रापि हेतुः परमानंदनिजस्वरूपलाभेनैव पूर्णकामं ५ किमूचुरित्याह नताः स्म इति विरिंचो ब्रह्मा वैरिंच्याः सनकादयः इह संसारे परं क्षेममिच्छतां परायणं परमेश्वर संकृतः एतेषां ब्रह्मादीनामपि प्रभुरपि कालो यत्र प्रभुर्न भवेत् ६ अतो भवाय उद्भवाय नोऽस्माकं त्वं भव हे विश्वभावन कृतिनः कृतार्था बभूविम जाता वयम् ७ कृतार्थत्वमेवाहुः स्नेहो भवतो वयं सनाथाः स्मः यद्यस्मात् नवरूपं पश्येम त्रैविष्टपानामपि देवानां हरेर्दर्शनं पश्यता तद्देवानामपि दुर्लभमित्यर्थः प्रेमगा यत्तस्मितेन तद्युतं तं स्निग्धेनि

रीक्षणेनत्वदाननंयस्मिन्ताहृशं सर्वस्वैस्वु अंगेषुसौभगं यस्मिन् ८ अमकाश्वस्तकउणमाहुः यर्हि यदामो अंबुजाक्षनोभवानितियाठेनश्त्यनादरे षष्ठीअस्मान नादृत्य अयसखा स्वंयहाय जगामकुरून्हस्तिनापुरं मधून्मथुरांवातत्रतदारविंविनाश्रांधादक्षणोर्यथा एवंतवनःत्वदीयानामस्माकमयोन्यर्थः ९ इतित्र

यद्

अहोसनाथाभवनार्स्मयंत्रैविष्टपानामपिहूरदर्शनम्प्रेमस्मितस्निग्धनिरीक्षणाननंयश्येमरूपंतवसर्वसौभगम् ८ ययंबुजाक्षायसखारभो भवान्कुरून्मधून्वाथसुहृद्दिहृक्षया तत्राब्दकोटिमतिमःक्षणोभवद्रविंविनाक्ष्णोरिवन स्तवाच्युत ९ इतिचोदीरितावाचःप्रजानांभक्तवत्सलः शृण्वानोनुग्रहंदृष्ट्यावितन्वन्याविशत्पुरीम् १०
श्रीकृष्ण १० श्रीकृष्णः०

एवंविधाअन्याश्चोच्चारितावाचःशृण्वन्दृष्ट्यामाभिनंदनावलोकनेनानुग्रहंकुर्वन्पुरींद्वारकांप्राविशत् १० . १० १० १० १० १० १०

मन्दारकाद्यैरेतैः पंचभिः स्वतुल्यबलैः मधुभोजादिभिर्गुप्तां रक्षितां ११ सर्वर्तुषु सर्वे विभवाः पुष्पादिसंपदो येषां ते पुण्यवृक्षा लताश्रमा लतामण्डपा यास्तैर्युतैः उद्यानादिभिर्वृतोपेय पद्माकराः सरांसि तैः श्रीः शोभा यस्यास्तां उद्यानं फलप्रधानं उपवनं पुष्पप्रधानम् आरामः क्रीडार्थं वनं १२ गोपुरं पुरद्वारं द्वारं गृहद्वारं कृतानि कौतुकं

मधुभोजदशार्हार्हकुकुरान्धकवृष्णिभिः आत्मतुल्यबलैर्गुप्तां नागैर्भोगवतीमिव ११ सर्वर्तुसर्वविभवपुण्यवृक्षलताश्रमैः उद्यानोपवनारामैर्वृतपद्माकरश्रियम् १२ गोपुरद्वारमार्गेषु कृतकौतुकतोरणाम् चित्रध्वजपताकाग्रैरन्तः प्रतिहतातपाम् १३ सम्मार्जितमहामार्गरथ्यापणकचत्वराम् सिक्तां गन्धजलैरुप्तां फलपुष्पाक्षताङ्कुरैः १४ द्वारि द्वारि गृहाणां च दध्यक्षतफलेक्षुभिः अलंकृतां पूर्णकुम्भैर्बलिभिर्धूपदीपकैः १५ निशम्य प्रेष्ठमायान्तं वसुदेवो महामनाः अक्रूरश्चोग्रसेनश्च रामश्चाद्भुतविक्रमः १६

मङ्गलेन उत्सवेन तोरणानि यस्यां ताम् गरुडादिचिह्नाङ्किताः ध्वजाः जयमङ्गलयन्त्राङ्किताः पताकाः चित्राणां ध्वजपताकानामग्रैः अन्तः प्रतिहत आतपो यस्याम् १३ सम्मार्जितानि निःसारितरजस्कानि महामार्गादीनि यस्यां महामार्गो राजमार्गः रथ्या इतरमार्गः आपणकाः पण्यवीथयः चत्वराणि अङ्गनानि फलादिभिः उप्तामवकीर्णां १४

भा० प्र०
५४

द्वारीति १५ प्रेष्ठमंजरामानं प्रायांतं निशम्य श्रुत्वा वसुदेवादयः सन्तुष्टा आसुरिति चतुर्थेनान्वयः १६ प्रहर्षवेगेन उच्छसितानि उद्घंघितानि शयनासनादीनि
यैः शशत्पुत्रयन्तौ १७ वारणेंद्रं मंगलार्थं पुरतः कृत्वा ससुमंगलैः सुमंगलपुष्पादि दधिपाणिभिः ब्रह्मघोषो मंत्रपाठः प्रणयेन स्नेहेन प्रागंसाध्वसं संभ्रमो ये

प्रद्युम्नश्चारुदेष्णश्च सांबो जांबवतीसुतः प्रहर्षवेगोच्छ्वसितशयनासनभोजनाः १७ वारणेंद्रं पुरस्कृत्य ब्राह्मणैः स
सुमंगलैः शंखतूर्यनिनादेन ब्रह्मघोषेण चादृताः १८ प्रत्युज्जग्मू रथैर्हृष्टाः प्रणयागतसाध्वसाः वारमुख्या
श्च शतशो यानैस्तद्दर्शनोत्सुकाः लसत्कुंडलनिर्भातकपोलवदनश्रियः १९ श्रीकृष्ण० ॥ छ छ
श्रीकृष्ण० छ श्रीकृष्णः०

ये। १८ वारमुख्या नटादयश्च प्रत्युज्जग्मुः चकुं तानि चेति चकारस्त्वर्थे दिनश्चेत्यन्वयः लसत्कुंडलैर्निर्भातानि यानि कपोलानि तैर्वदनेषु श्रीर्यासां ताः वारमु
ख्याः नर्तक्यो वेश्याः १९

राम०
५४

नटानवरसाभिनयचतुराः तालाद्यनुसारेण नृत्यंतोनर्तकाः गंधर्वागायकाः सूताः पौराणिकाः प्रोक्तामागधावंशशंसकाः वंदिनस्तस्मलक्षणतामप्रलावसदृशोगायंति सर्वेगायंतिचेतिगायंतिस्मचेतिचकारस्यान्वयः २० यथाविधिर्येःसहयथोचितंतैस्तथासमागम्यसर्वेषांमानंदत्तवानित्यर्थः २१ तदाहप्रह्वेति प्रह्वत्वंशिरसानतिः अभिवादनंवाचानतिः आश्वास्यश्वपचपर्यंतानभिमतैर्वरैःअभीष्टदानेनसंमानंकृतवान् २२ अन्यैश्चवंदिभिश्च २३ तस्येक्षणेनोमहानुत्सवोयासां २४

नटनर्तकगंधर्वाःसूतमागधवंदिनः गायंतिचोत्तमश्लोकचरितान्यद्भुतानिच २० भगवांस्तत्रबंधूनांपौराणामनुवर्तिनां यथाविध्युपसंगम्यसर्वेषांमानमादधे २१ प्रह्वाभिवादनाश्लेषकरस्पर्शस्मितेक्षणैः आश्वास्यचाश्वपाकेभ्योवरैश्चाभिमतैर्विभुः २२ स्वयंचगुरुभिर्विप्रैःसदारैःस्थविरैरपि आशीर्भिर्युज्यमानोन्यैर्वंदिभिश्चाविशत्पुरं २३ राजमार्गंगतेकृष्णेद्वारकायाःकुलस्त्रियः हर्म्याण्यारुरुहुर्विप्रतदीक्षणमहोत्सवाः २४ नित्यंनिरीक्षमाणानांयदपिद्वारकौकसां नवितृप्यंतिहिदृशःश्रियोधामांगमच्युतं २५ श्रियोनिवासोयस्योरःपानपात्रंमुखंदृशां बाहवोलोकपालानांसारंगाणांपदांबुजं २६

यद्यस्मात्तत्पंसदाअच्युतंनिरीक्ष्यमाणानामपिदृशोनैववितृप्यंतितत्रहेतुरुरुहुःकथंभूतं श्रियःशोभायाधामस्थानमंगंयस्यतं २५ एतदेवाभिनयेनाह श्रियोलक्ष्म्यायस्योरःवक्षःनिवासःयस्यमुखंसर्वप्राणिनांदृशांसौंदर्यामृतपानायपात्रं यस्यबाहवोलोकपालानांनिवासाःसारंग्याःयंतीतिसारंगाभक्तास्तेषांयस्यपदांबुजंनिवासःतत्निरीक्ष्यमाणानांदृशइतिपूर्वेणान्वयः २६ सितैरा तपत्रव्यजनैश्चउपस्कृतोमंडितः अर्कश्चउडुपोनक्षत्रसहितश्चंद्रश्च चापमिंद्रधनुश्चैवैर्युतंविद्युतेजस्तैः ॥

श्यर्कः छत्रस्योपमानं नक्षत्राणि उपग्रहरूक्षे चंद्रः परिभ्रमरूपमंडलाकारयोश्चामरव्यजनयोः चापवनमालायाः विद्युत्तेजः पिशंगवाससोः मभतो
यमेयं यदि घनस्योपरिस्थये विंबं उभयतश्चंद्रो सर्वतो नक्षत्राणि मध्ये च मिलितं चापद्वयं मिश्रितं चापद्वयं स्थिरं विद्युत्तेजो यदि भवेत्तर्हि सघनोपया

चाप

सितातपत्रव्यजनैरुपस्कृतः प्रसूनवर्षैरभिवर्षितः पथि पिशंगवासा वनमालया बभौ घनो यथार्कोडुपचापवैद्युतैः
२७ प्रविष्टस्तु गृहं पित्रोः परिष्वक्तः स्वमातृभिः ववंदे शिरसा सप्त देवकीप्रमुखाः स्त्रियः २८ ताः पुत्रमंकमा
रोप्य स्नेहस्नुतपयोधराः हर्षविह्वलितात्मानः सिषिचुर्नेत्रजैर्जलैः २९ २९ २९ २९

भाति तथा हरिर्बभावित्यर्थः २७ देवकीप्रमुखाः सप्त ववंद इति मातृस्यो देवक्या आदरविशेषज्ञापनार्थमुक्तं श्रष्टादश यद्यपि पितुर्वसुदेवस्य भार्या मातृत्वेन ता
न्नमस्कृता एव २८ २९ श्रीरुस०

सत्स्वामिताचयोः ३ शोभितचकाराद्घोतरशताधिकानीति ज्ञेयं ३० प्रोष्य देशांतरे उषिता आगाद् दूरादेव विलोक्य संजातो मनसि महोत्सवो यासां ताः आसनादाशयाच्च आस
नादेहेन उत्तस्थुः आशयोऽन्तःकरणात्तस्मादप्युत्तस्थुः श्रीकृष्णेनात्मनः संश्लेषे अंतःकरणाच्च व्यवधानमपि नासहंतेत्यर्थः व्रीडितानि लोचनानि आननानि च यासां
अपांगैरेव वीक्षणात् व्रीडितलोचनाः अवनतमुखत्वात् व्रीडिताननाः साकं व्रतैरिति रहस्यक्रीडावर्जनादिनियमा अपि ताः प्युत्तस्थुरित्यर्थः व्रतमूल्यात्प्रत्युत्तस्थुरि
ति वा व्रतानि च यास्त्वत्कृतो नामानि क्रीडाशरीरसंस्कारसमाजोत्सवदर्शनेहास्य परगृहेयानेत्यजेन्प्रोषितभर्तृकेति ३१ आयांतं पत्युर्दर्शनात्स्वेमात्मवाउद्राप

अथाविशत्स्वभवनं सर्वकाममनुत्तमं । प्रासादा यत्र पत्नीनां सहस्राणि च षोडश ॥ ३० ॥ पत्न्यः पतिं प्रोष्य गृहानुपागतं विलो
क्य संजातमनोमहोत्सवाः । उत्तस्थुरारात्सहसासनाशयात्साकं व्रतैर्व्रीडितलोचनाननाः ॥ ३१ ॥ तमात्मजैर्दृष्टिभिरन्तरात्मना
दुरन्तभावाः परिरेभिरे पतिं । निरुद्धमप्यास्रवदम्बु नेत्रयोर्विलज्जतीनां भृगुवर्य वैक्लवात् ॥ ३२ ॥ यद्यप्यसौ पार्श्वगतो रहोग
तस्तथापि तस्यांघ्रियुगं नवं नवं । पदे पदे का विरमेत तत्पदाच्चलापि यच्छ्रीर्न जहाति कर्हिचित् ॥ ३३ ॥ ३३ ३३

परिरेभिरे तत्रोदृष्टिभिः ततः समीपमागत आत्मजैः पुत्रैर्गृहीतकं रमालिंगयंत्यः स्वस्वपत्युरालिंगितवत्य इत्यर्थः तत्र हेतुः दुरंतभावाः गंभीराभिप्रायाः तदा च तासां नि
त्रयोर्निरुद्धमप्यंबु वाष्पं क्लैव्याद्दैन्याद्दैवस्यात् अस्रवत्सुस्राव अत एव धैर्यहान्या विलज्जतीनां हे भृगुवर्य चित्रं पश्यैवेति ३२ पार्श्वगतः समीपस्थः तत्रापि रहोगतः ए
कांतेस्य पदे पदे प्रतिक्षणं नवनवमेव अस्य त्वंघ्रियुग्मं यस्याः का विरमेतेति चलापि चलस्वभावापि ३३ अथ श्रीकृष्णसंचरितेसौ अस्मिन्प्यासेवमिति द्वाभ्यां हिंसेभार्याएषजन्म

भा०प्र०
५६

प्रेषां अक्षौहिणीभिः कृत्वापरिवृत्तंसर्वतःप्रसृतंतेजःप्रभावोयेषां श्वसनोवायुर्वेणूनामन्योन्यसंघर्षेणानलंविधायमिथोदाहेनयथोपशाम्यतितद्वत् ३४
स्त्रीरत्नकूटस्थउत्तमस्त्रीकदंबस्थः ३५ नन्वेवंस्त्रीसंगादिभिःसंसारित्वेतेकथंभगवाननवतीर्णइत्युच्यते तत्राह उद्दामेतिद्वाभ्यांयासांउद्दामोगंभीरो

एवंनृपाणांक्षितिभारजन्मनामक्षौहिणीभिःपरिवृत्ततेजसां विधायवैरंश्वसनोयथानलंमिथोवधेनोपरतो
निरायुधः ३४ सएषनरलोकेस्मिन्नवतीर्णःस्वमायया रेमेस्त्रीरत्नकूटस्थोभगवान्प्राकृतोयथा ३५
उद्दामभावपिशुनामलवल्गुहासव्रीडावलोकनिहतोमदनोपियासां सम्मुह्यचापमजहात्प्रमदोत्तमास्ताय
स्येंद्रियंविमथितुंकुहकैर्नशेकुः ३६

योभावोभिप्रायःतस्यपिशुनःसूचकोमलोवल्गुःसुंदरोहासोव्रीडावलोकश्चताभ्यांनिहतःअमदनःश्रीमहादेवोपिसंमुह्यलज्जयाचापंपिनाकमजहात् एवं
प्रभाव्यपाःस्त्रियइत्येतावदेववक्षिते यद्वाभगवतोमोहिनीरूपेणमदेशोपिमोहितःएवंताःस्वगात्रदृग्विलासैरेवेतिता योषितःकुहकैःकपटैर्विभ्रमैर्यस्ये
द्रियंमनःविमथितुंक्षोभयितुंनशेकुः ३६

राम०
५६

तं श्रीकृष्णं अयं प्राकृतो लोकः आत्मौपम्येन स्वसादृश्येन संगिनं मनुजं मन्यते अत्र हेतुः व्यापृण्वानं व्याप्रियमाणं अतो यतः अबुधः ३७ कुत इत्यपेक्षायामैश्वर्यलक्षणमाह एतदिति ईशस्येशनमैश्वर्यं नाम एतदेव किं तत् प्रकृतिस्थोऽपि तत्स्थगुणैः सुखदुःखादिभिः संबध्यते इति यत् यथात्मस्थैः आनंदादिभिः आत्माश्रयापि बुद्धिर्न युज्यते तद्वत् वैधर्म्ये दृष्टांतो वा आत्मस्थैः सत्यप्रकाशादिभिर्यथा बुद्धिर्युज्यते इति एवं वा असदात्मादेः तत्रैश्वर्यगुणैस्तदाश्रयापि बुद्धिर्लद

तमयं मन्यते लोको ह्यसंगमपि संगिनं आत्मौपम्येन मनुजं व्यापृण्वानं यतोऽबुधः ३७ एतदीशनमीशस्य प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः न युज्यते सदात्मस्थैर्यथा बुद्धिस्तदाश्रया ३८ तं मेनिरेऽबला मूढाः स्त्रैणं चानुव्रतं रहः अप्रमाणविदो भर्तुरीश्वरं मतयो यथा ३९ इति श्रीभा० पारीक्षिते श्रीकृष्णसमागमो नामैकादशोऽध्यायः ११ शौनक उवाच अश्वत्थाम्नोपसृष्टेन ब्रह्मशीर्ष्णोरुतेजसा उत्तराया हतो गर्भ ईशेनाजीवितः पुनः १ श्रीकृष्णः० ॥ छ छ छ

स्क

यापि जीवोपाधिर्यथा युज्यते एवं प्रकृतिस्थोऽपि न तद्गुणैर्युज्यत इति पदे तदीशनमीशस्येति ३८ तत्पत्न्योऽपि तत्स्वरूपं न जानंतीत्याह तं स्त्रैणं आत्मवशं परतः एकांते अनुव्रतं अनुरक्तं च मेनिरे भर्तुः प्रमाणाविदः प्रमाणमियत्तां महिमानं अजानंत्य इत्यर्थः ईश्वरं क्षेत्रज्ञं मतयः अहंवृत्तयो यथा आत्माधीनं स्वधर्मयोगिनं मन्यंते तद्वत् यद्वा यथा यथा नास्तिकमतयः कल्पनास्तथा तथा तमीश्वरं स्त्रैणादिरूपं मेनिरे इत्यर्थः ३९ इति प्रथमस्कंधे एकादशोऽध्यायः ११ उरोकल्पस्येणायद्दोशिरे

द्रादिविस्तरात् द्वादशेनुतदेवाथपरीक्षिज्जन्मवर्ण्यते १ परीक्षितोथराजर्षेर्जन्मकर्मविलापनं संस्थांचपांडुपुत्राणांवक्ष्येकृष्णकथोदयमितिप्रति
ज्ञापयंउत्तानांराज्यस्थितिंकृपोद्धातभूतांसमसंगसप्रमाध्यापमारभ्यनिरूपिताइदानीमुपोद्धातकथामुक्तानुवादपूर्वकं पृच्छति तस्यजन्मेति उपर

तस्यजन्ममहाबुद्धेःकर्माणिचमहात्मनःनिधनंचयथैवासीत्सप्रेत्यगतवान्यथा २ तदिदं
श्रोतुमिच्छामिगदितुंयदिमन्यसेब्रूहिनः श्रद्दधानानांयस्यज्ञानमदाच्छुकः ३ ३ ३
स्मै

स्तेनविस्तरेण १ तस्यजन्मेत्यादित्रिकं हीन्युत्तरेणान्वयः परीक्षितःप्रेत्यदेहंत्यक्त्वा २ सार्धश्लोकेनत्वाशापयामीत्याह गदितुंयदितुंयदितन्यसे श्रुतयहेणार्हिंमहो
ति यस्मज्ञानमदाच्छुकः इतिश्रवणेच्छायांकारणम् ३ श्रीकृष्ण०

निस्पृहस्यापि ततः श्रीकृष्णानुध्यानात्ताद्दक्पौत्रः समजनीति वक्तुं तस्य श्रीकृष्णैकमतप्रदेकमाह अपीपलदिति त्रिभिः पितृपदं पीपलत् पालयामास ४ क्रतवश्च उपार्जिताः लोकाश्च ५ सुरस्पार्हाः सुराणां स्पृहणीया ये ते तेषां पदार्थाः कामा विषया राज्ञः किं मुदं प्रीतिं जहुः न कृतवंत इत्यर्थः अत्र हेतुः मुकुंदे एव मनो यस्येति क्षुधितस्य अन्नैकमनसः यथान्ये रत्नचंदनादयो न कुर्वंति तद्वत् ६ भृगुनंदन मातुरिति सपरीक्षित् ७ अंगुष्ठमात्रं सुवर्णस्फुरत्पुरटमौलिर्यस्यास्तितं मौल्यादिप्रत्यक्षिति

सूत उवाच अपीपलद्धर्मराजः पितृवद्रंजयन्प्रजाः निस्पृहः सर्वकामेभ्यः कृष्णपादानुसेवया ४ संपदः क्रतवो लोका महिषी भ्रातरो मही जंबुद्वीपाधिपत्यं च यशश्च त्रिदिवं गतं ५ किं ते कामाः सुरस्पार्हा मुकुंदमनसो द्विज अधिजह्रुर्मुदं राज्ञः क्षुधितस्य यथेतरे ६ मातुर्गर्भगतो वीरः स तदा भृगुनंदन ददर्श पुरुषं कंचिद्दह्यमानोऽस्त्रतेजसा ७ अंगुष्ठमात्रममलं स्फुरत्पुरटमौलिनं अपीच्यदर्शनं श्यामं तडिद्वाससमच्युतं ८ श्रीमद्दीर्घचतुर्बाहुं तप्तकांचनकुंडलं क्षतजाक्षं गदापाणिमात्मनः सर्वतो दिशं ९ परिभ्रमंतमुल्काभां भ्रामयंतं गदां मुहुः अस्त्रतेजः स्वगदया नीहारमिव गोपतिः १०

इति परस्परं अपीच्यं अतिसुंदरं दृश्यत इति दर्शनं रूपं यस्य तडिद्वाससि पीतवस्त्र इति श्याममिति च पदाभ्यां विद्युद्भूषितमेघोपमानं चितम् अच्युतं अविकारं ८ तप्तं दग्धं शोधितं यत्कांचनं तन्मये कुंडले यस्य क्षतजाक्षं संरंभाद्रक्तनेत्रं अहो मद्भक्तस्यापि गर्भो दह्यत इति भावः ९ अस्त्रतेजो विध्वंसंतं विनाशयंतं नीहारं हिमं

गोपतिः सर्पइवसन्निकर्षेस्वसमीपेददृश दृष्ट्वाचासौकइतिपर्यैक्षतवितर्कितवान् १० अर्भेपात्मा कथंतद्विक्षतवानित्यवितर्केच्छयः धर्मगोप्तानीतिधर्मप्रुश्द
श्मासपरिच्छेद्यस्यतस्यमिषतः पश्यतः यत्रदृष्टः तत्रैवांतर्हितः नान्यत्रगतः यतोविभुः सर्वगतः ११ उदर्केमुत्तरंफलंसर्वगुणानामुत्तरोत्तराधिक्य

विधमंतंसंनिकर्षेपर्यैक्षतकइत्यसौ विधूयतद्मेयात्माभगवान्धर्मगुब्विभुः मिषतोदशमासस्यतत्रैवांतर्दधे
हरिः ११ ततस्सर्वगुणोदर्केसानुकूलग्रहोदये जज्ञेवंशधरः पांडोर्भूयः पांडुरिवौजसा १२ तस्यप्रीतम
नाराजाविप्रैर्धौम्यकृपादिभिः जातकंकारयामासवाचयित्वाचमंगले १३ १३ श्रीकृष्णः० ॥

सत्वकेलये तत्रहेतुः अनुकूलैरस्थैर्ग्रहैः सहितानांशुभग्रहाणामुदयोयस्मिन् १२ जातकंजातकर्ममंगलेपुण्याहवाचनं १३ १३ १३ १३ १३

मूलपंक्तिः ५ ...

मत्तपंक्तिः ५ दशांशविधा ॥ अधिकदशांतः न्यूनदशांतः २ समानदशांतः ३ । तत्र प्रमाणं ब्राह्मे । उणनोभ्याधिको विष्णुर्नष्टो विष्णुस्तथैव च ।
विष्णुजीवस्य दशांतः उनसाम्याधिकाः क्रमात् इति ॥ १३५ भागवततात्पर्ये ॥

क्रान्तस्य स्नातस्य च शोभनमन्नं च तीर्थं वदान्यकालस्तु यावत् छिद्यते नालं तावत् प्राप्नोति सूतकं छिन्ने नाले ततः पश्चात् सूतकं तु विधीयत इति वचनात् ततः पूर्वं प्रा-
तस्यामानत्वा प्रजातीर्थे पुत्रोत्पत्तिरूपपुण्यकाले पुत्रे जाते व्यतीयाते दत्तं भवति चाक्षयमिति श्रुतेः देवाश्च पितरश्चैव पुत्रे जाते द्विजन्मनां आयांति हि तस्य श्रेष्ठ उपा-
हमिति चाब्रुवन् १४ हे पौरवर्षभ पुरूणां कुरुवंश्यानां १५ शुक्ले शुद्धे अस्मिन् प्रजातंतौ दैवेति अप्रतिघातेन दुर्वारेण संस्थां नाशं उपेयुषि गते सति कथंभू-

हिरण्यं गां महीं ग्रामान् हस्त्यश्वान् नृपतिर्वरान् प्रादात् स्वन्नं च विप्रेभ्यः प्रजातीर्थे स तीर्थवित् १४ तमूचुर्ब्राह्मणास्तुष्टा राजा-
नं प्रश्रयान्वितं एष ह्यस्मिन् प्रजातंतौ पुरूणां पौरवर्षभ १५ दैवेनाप्रतिघातेन शुक्ले संस्थामुपेयुषि रातो वोऽनुग्रहार्थाय वि-
ष्णुना प्रभविष्णुना १६ तस्मान्नाम्ना विष्णुरात इति लोके बृहच्छ्रवाः भविष्यति न संदेहो महाभागवतो महान् १७
राजोवाच अप्येष वंश्यान् राजर्षीन् पुण्यश्लोकान् महात्मनः अनुवर्तिता स्विद्यशसा साधुवादेन सत्तमाः १८ ब्राह्म-
णा ऊचुः पार्थ प्रजाविता साक्षादिक्ष्वाकुरिव मानवः ब्रह्मण्यः सत्यसंधश्च रामो दाशरथिर्यथा १९ १९

ते तव वोऽनुग्रहार्थाय प्रभविष्णुना प्रभवशीलेन श्रीविष्णुना रातो दत्तः १६ तस्माल्लोके विष्णुरात इति नाम्ना भविष्यति महाभागवतश्च गुणोत्कृष्टो महान् भविष्यति नात्र संदेहः इ-
ति तं राजानं ब्राह्मणा ऊचुरिति त्रयाणामन्वयः १७ महाभागवतो भविष्यतीत्युक्ते हृष्टः सन् पृच्छति अपि स्वित् किंस्वित् साधुवादेन यशसा सत्कीर्त्या अनुवर्तिता भ-
विष्यतीति सर्वेऽप्येवातः परमप्यनुषंगः १८ प्रजानामविता रक्षकः मानवः मनोः पुत्रः ब्रह्मण्यः ब्राह्मणेषु हितः सत्यप्रतिज्ञश्च श्रीरामो यथा १९ उशीन-

भा०प्र०
५९

रदेशाधिपतिः शिबिः येन स्वमांसं श्येनाय दत्त्वा शरणागतः कपोतो रक्षितः स्वानां ज्ञातीनां जल्पनं जल्पनं च यशो विस्तारको दीप्यंति भरत इव २०
भर्जुनयोः पार्थकार्तवीर्ययोः २१ हिमवान् निवसतां निषेव्यः अनन्यगतिकानेन वसुधेवेति तितिक्षुः क्षमा प्रीत्या पितरा विवसहिष्णुः २२ पितामहो ब्रह्मते

२

एषदातार्त्राणपक्षयथाहौशीनरः शिबिः यशोवितनितास्वानां दीप्यतिरिवयज्वनां २० धन्विनामग्रणीरेषतु
ल्यश्चार्जुनयोर्द्वयोः कृताशास्त्रवडुद्भेषस्समुद्रइवडुत्तरः २१ मृगेंद्रइवविक्रांतोनिषेव्योहिमवानिव तितिक्षुर्व
सुधेवासौसहिष्णुः पितराविव २२ पितामहसमस्साम्ये प्रसादेगिरिशोपमः आश्रयस्सर्वभूतानांपयोदेवोरमात्र
यः २४ सर्वसद्गुणमाहात्म्यराशः कृत्स्नमनुव्रतः रंतिदेवइवोदारोययातिरिवधार्मिकः २४ २४ २४
श्रीकृष्ण २४ श्रीकृष्ण०

नसमः साम्येसभनांयां २३ श्रीकृष्णतुल्यः २४ २४ छ छ छ छ छ छ छ ॥ छ छ श्रीकृष्ण०

रा०प्र०
५९

भागवततात्पर्ये ॥ दूरयंति दिशः सोमं देवा गावस्सरस्वतीति गात् ५ ॥ दिग्भिमानिनो देवा इति टीका

सदसद्ग्रहः अभिनिवेशो यस्य २५ आहर्ता कर्ता राजर्षीणां जनमेजयादीनां २६ द्विजपुत्रेणोपसर्जितात् तक्षकात् आत्मनो मृत्युमुपश्रुत्य हरेः पदं प्रपत्स्यते भजिष्यति २७ ततश्च जिज्ञासितमात्मनो याथात्म्यं येन सः इदं शरीरं गंगायां हित्वा अकुतोभयं पदं यास्यति २८ लब्धा उपचितिः पूजा यैः २९ परीक्षिदिति नाम निर्वक्ति स एष इति यद्यस्मात् प्रभुः समर्थः सन् गर्भे दृष्टं पुरुषमनुध्यायन् इदं दृश्यमानेषु मध्ये सर्वमपि नरं परीक्षेत अयमसौ भवेदिति नो वा इति विचारयेत् अतः परीक्षिदिति विख्यातः सर्वं दृष्टमिति वा पाठः ३० शुक्लः शुक्लपक्षे

धृत्या बलिसमः कृष्णे प्रह्लाद इव सद्ग्रहः आहर्तैषोऽश्वमेधानां वृद्धानां पर्युपासकः २५ राजर्षीणां जनयिता शास्ता चोत्पथगामिनाम् निग्रहीता कलेरेष भुवो धर्मस्य कारणात् २६ तक्षकादात्मनो मृत्युं द्विजपुत्रोपसर्जितात् प्रपत्स्यत उपश्रुत्य मुक्तसङ्गः पदं हरेः २७ जिज्ञासितात्मयाथात्म्यो मुनेर्व्याससुतादसौ हित्वेदं नृप गङ्गायां यास्यत्यद्धाकुतोभयम् २८ इति राज्ञ उपादिश्य विप्रा जातककोविदाः लब्धोपचितयः सर्वे प्रतिजग्मुः स्वकान् गृहान् २९ स एष लोके विख्यातः परीक्षिदिति यत्प्रभुः गर्भे दृष्टमनुध्यायन् परीक्षेत नरेष्विह ३० स राजपुत्रो ववृधे आशु शुक्ल इवोडुपः आपूर्यमाणः पितृभिः काष्ठाभिरिव सोऽन्वहम् ३१ यक्ष्यमाणोऽश्वमेधेन ज्ञातिद्रोहजिहासया राजा लब्धधनो दध्यौ नान्यत्र करदण्डयोः ३२ ३२ ३२ ३२ ३२

यथा सिद्धः उडुपोऽन्वहं यथा काष्ठाभिः पंचदश कलाभिः आपूर्यमाणो वर्द्धते एवं पितृभिः युधिष्ठिरादिभिः कामैः चतुःषष्टिकलाभ्यासैः आपूर्यमाणो ववृधे ३१ अश्वमेधफलं न अश्वमेधानन्तरावसरे स प्रकारं कथयति ज्ञातिद्रोहस्य हानिः पापं यक्ष्यमाणः करदंडयोरन्यत्र ताभ्यां विना लब्धधनः दध्यौ चिंतयामास यतस्तस्य परिजनभरणमात्रोपक्षीणत्वात् ३२ महीणां मेरु तदप्यपर्जन्यकं सुवर्णपात्रादिकमानेतवंतः ३३ संभृतसंभारः संपादितयज्ञोपकरणः भीतो ज्ञातिद्रोहात् ३४ इति प्रथमे द्वादशः १२ १२ १२ १२ १२

निर्गमोधृतराष्ट्रस्यविदुरोक्त्यात्रयोदशे उक्तयौत्राभिवेकेणावक्तुंराज्ञोमहापथं इदानींपरीक्षितःकलिनिग्रहादिकर्माणिकथयिष्यन्विदुरागमनेनधृतराष्ट्रस्या
ने ततोऽर्जुनागमनेनततः श्रीकृष्णांतर्धानश्रवणांततपांडवप्रस्थानंचनिरूपयतित्रिभिरध्यायैः गतिंहरिंतयात्मगत्याश्ववाप्त विवित्सितंज्ञातुमिष्टंसर्वयेनसः १

तदधिप्रेतमालक्ष्यभ्रातरोऽच्युतचोदिताः धनंप्रहीणमाजहू रुदीच्यांदिशिभूरिशः ३३ तेनसंभृतसम्भारोलब्धकामो
युधिष्ठिरः वाजिमेधैस्त्रिभिर्भीतोयज्ञैस्समयजद्धरिम् ३४ इतिश्रीभा०पारीक्षिज्जन्मद्वादशोध्यायः १२ सूतउवा
च विदुरस्तीर्थयात्रायांमैत्रेयादात्मनोगतिम् ज्ञात्वागाद्धास्तिनपुरंतयावाप्तविवित्सितः १ ७ ७ ७
श्रीकृष्णः० ॥ श्रीकृष्ण०

श्रीकृष्ण० ॥ ७ ७ ७ ॥ श्रीकृष्ण० ७ ७ ७ ७ ७ श्रीकृष्ण० ७ ७ ७ ७ ७

नतेस्वात् यावतः कर्मयोगव्रतादिविषयान्प्रश्नान्प्रथमं कृतवान् कौषारवस्य मैत्रेयस्याग्रतः पश्चाच्च चित्तमलाभावे ज्ञानमचिरादेव गोविंदे जातैकांतभक्तिः तयाकृतार्थः
सन्तेभ्यः प्रश्नेभ्यः उपरराम ततः परं न विनिर्ज्ञासितवान् २ सूतः संजयः शारद्वतः कृपः ३ कृपी द्रोणभार्या जामयः पौत्रादिभार्याः ज्ञातयश्च स्त्रियः ४ प्राणान

पावतः कृतवान्प्रश्नान्क्षत्ता कौषारवाग्रतः जातैकभक्तिर्गोविंदे तेभ्यश्चोपरराम ह २ तं बंधुमागतं दृष्ट्वा धर्मपुत्रः सहानु
जः धृतराष्ट्रो युयुत्सुश्च सूतः शारद्वतः पृथा ३ गांधारी द्रौपदी ब्रह्मन्सुभद्रा चोत्तरा कृपी अन्याश्च जामयः पांडोर्ज्ञात
यः ससुताः स्त्रियः ४ प्रत्युज्जग्मुः प्रहर्षेण प्राणं तन्व इवागतं अभिसंगम्य विधिवत्परिष्वंगाभिवादनैः ५ मुमुचुः प्रे
मबाष्पौघं विरहौत्कंठ्यकातराः राजा तमर्हयांचक्रे कृतासनपरिग्रहं ६ तं भुक्तवंतमासीनं विश्रांतं सुखमासने प्रश्र
यावनतो राजा प्राह तेषां च शृण्वतां ७ युधिष्ठिर उवाच अपि स्मरथ नो युष्मत्पक्षच्छायासमेधितान् विपद्गणाद्वि
षाग्न्यादेर्मोचिता यत्समातृकाः ८ कया वृत्त्या वर्तितं वश्चरद्भिः क्षितिमंडलं तीर्थानि क्षेत्रमुख्यानि सेवितानीह भू

टी ७ टी

न्वदेति कृतः स्वितमूर्छादिदोषतः प्राणो यत्र सति तन्वः करचरणाद्या यथोत्तिष्ठंति भवंति च तत्स्त्रिव्य विम्रहेतुपचो तिष्ठंति तद्वत् ५ विरहेण यदौत्कंठ्यं तेन कातरा
विवशाः ६ ७ पक्षिणो ह्यपत्यानि पक्षाभ्यामिव रक्षणेन यत् पक्षच्छाया पालयंति तद्वत् युष्मत्पक्षच्छायया समेधितान्नः अस्मान् किं स्मरथ समेधितान्

मेवाह विपद्गणाद्यस्मान्मोचिताः स्थ ८ चीर्णाभिः कया वृत्त्या वर्तितं त्वं देहवृत्तिः कृता कानि निषेवितानीति ९ भवतां तीर्थयाटनं न स्वार्थं
किंतु तीर्थानामेवार्थमित्याह भवद्विधा इति मलिनजनसंपर्केण तीर्थानि मलिनानि भवन्ति तानि पुनः स्वयं तीर्थीकुर्वन्ति स्वान्तं मनः तत्र स्थितेन त्व

भवद्विधा भागवतास्तीर्थभूताः स्वयं विभो तीर्थीकुर्वन्ति तीर्थानि स्वान्तःस्थेन गदाभृता १० अपि नः सुहृद
स्तात बान्धवाः कृष्णदेवताः दृष्टाः श्रुता वा यदवः स्वपुर्यां सुखमासते ११ इत्युक्तो धर्मराजेन सर्वं तत्समव
र्णयत् यथानुभूतं क्रमशो विना यदुकुलक्षयं १२ नन्वप्रियं दुर्विषहं नृणां स्वयमुपस्थितं नावेदयत्स
करुणो दुःखितान्द्रष्टुमक्षमः १३ कंचित्कालमथावात्सीत्सत्कृतो देववत्सुखं भ्रातुर्ज्येष्ठस्य श्रेयस्कृत्सर्वे
षां प्रीतिमावहन् १४

स्वान्तःस्थितेनेति वा अपि किं सुखमासते भवद्भिः क्वापि दृष्टाः श्रुता वा १० ११ १२ यदुकुलक्षयावर्णने कारणमाह नन्विति श्रेयस्कृत् तत्त्वमुपदि
शन् १४ श्रीकृष्ण०

ननुशूद्रोसौकथमुपदिशेत् नह्यसौशूद्रः किंतुयमःमाण्डव्येनासीत् किंतत्रकारणं यमेवाज्ञागते श्रमणकोदंडधरस्यपेक्षायामाह अबिभ्रदिति धनवानि
न्यर्थमांडव्यऋषिशापात् तथाहि कश्चिच्चौराननुधावंतो राजभटाः मांडव्यऋषेरुपस्थुरतः समीपेतान्संमाप्यतेनसहनिबध्यानीयराज्ञेनिवेदयन्राजातयाम

अबिभ्रदर्यमादंडंयथावदघकारिषु यावद्दधारशूद्रत्वंशापाद्वर्षशतंयमः १५ युधिष्ठिरोलब्धराज्योदृष्ट्वापौत्रंकु
लंधरम् भ्रातृभिर्लोकपालाभैर्मुमुदेपरयाश्रिया १६ एवंगृहेषुसक्तानांप्रमत्तानांतदीहया अत्यक्रामदविज्ञा
तः कालःपरमदुस्तरः १७ विदुरस्तदभिप्रेत्यधृतराष्ट्रमभाषत राजन्निर्गम्यतांशीघ्रंपश्येदंभयमागतम् १८
प्रतिक्रियानयस्येहकुतश्चित्कर्हिचित्प्रभो सएषभगवान्कालःसर्वेषांनःसमागतः १९ येनचैवाभिपन्नो
यंप्राणैःप्रियतमैरपि जनःसद्योवियुज्येतकिमुतान्यैर्धनादिभिः २० हृत्पुत्राहतास्तेविगतंवयः आत्मा पितृभ्रातृसु
चजरयाग्रस्तःपरगेहमुपाससे २१ अहोमहीयसीजंतोर्जीविताशायथाभवान् ॥ ॥ ॥

वीनृस्थलमारोपयामास ततोराजातंमुनिंज्ञात्वाशूलादवतार्यप्रसादयामास ततोमुनिर्यमंगत्वाकुपितउवाच कस्माद्धेतोःशूलमारोपितइति तेनोक्तंत्वयाबाल्ये
शलभःकुशाग्रेणविद्ध्वाक्रीडितवानिति तच्छ्रुत्वामांडव्यस्तंशशाप बाल्येअज्ञानतोममहांतंदंडंयत्त्वंकारितवान्तेनशूद्रोभवेति १५
इदानींराज्यपालकर्णयन्निरूपयितुमन्यार्थंनिगमयति १५ युधिष्ठिरइति कुलंधरंवंशधरं १६ तदीहयागृहव्यापारेणप्रमत्तानां अत्यक्रामत् अगात्

भा०प्र०
६२

कालोतिक्रान्तः यद्वा ज्ञानमप्यभवदित्यर्थः १७ अभिप्रेत्य प्राप्य १८ तन्म्रीकारः क्षिपन्तो किं निर्गभनेन तत्रारमति क्षिपेति सर्वेषामिति यैः प
कर्णेव्यंतेषांमप्रीत्यर्थः १९ कथं धनादिवियोगः सोढुं शक्यः अत आत्मपेनचेति अभियन्त्रः अभियन्तः २० अत्रावस्थानमनिर्देश्यमिति

भीमेनावर्जितम्पिण्डमादत्ते गृहपालवत् २२ अग्निर्निसृष्टो दत्तश्च गरो दाराश्च दूषिताः हृतं क्षेत्रं धनं येषां
तद्वैरस्सुभिक्षिपत् २३ तस्यापि तव देहोयं कृपणस्य जिजीविषोः परैत्यनिच्छतो जीर्णो जरया वा
ससीइव २४ श्लोकसः०

दर्शयन्वैराग्यमुत्पादयति पितृभ्रातृति सप्तभिः आत्मा च देहः २१ येन कृत्वा रजातेन भीमेन दत्तं पिण्डं अन्नं गृहपालः श्वा २२ निसृष्टः प्रक्षि
प्तः गरो विषं दूषिता अवमताः तद्वैरस्त्वादिभिर्लब्धैः असुभिः किं प्रयोजनं न किंचिदित्यर्थः २३ तस्यापि एवं दैन्यप्रभवतो अपि परैति
क्षीयते २५

राम०
६२

गतस्वार्थं यशोधर्मादिशून्यं मुक्तबंधनः त्यक्ताभिमानः अविज्ञातगतिर्यस्य सः धीरः प्रारब्धदुःखस्य सहनेन मुक्तिप्राप्तेः २५ नरोत्तमस्तु ततः प्रागेव कृतयत्नी
कारः स्वकात् स्वत एव परतः परोपदेशतो वा सर्वथा निर्वेदः यस्य स महात्मा नरोत्तमः २६ त्वं तु नरोत्तमो नाभूः अत इदानीं धीरो भवेत्याह अथेति अर्वाक् आगमी ची
नः एष्यन्नित्यर्थः गुणान् धैर्यदयादीन् विकर्षति आच्छिनत्तीति तथा २७ आजमीढः अजमीढवंशजः प्रज्ञाचक्षुः अंधः एवं बोधितः सन् दृढिम्नः चित्तदार्ढ्यात्

गतस्वार्थमिमंदेहं विरक्तोमुक्तबंधनः अविज्ञातगतिर्जह्यात्सवैधीरउदाहृतः २५ यस्वकात्परतोवेहजातनिर्वेदआत्मवान् हृदिकृत्वाहरिंगेहात्प्रव्रजेत्सनरोत्तमः २६ अथोदीचींदिशंयातुस्वैरज्ञातगतिर्भवान् इतोर्वाक्प्रायशःकालःपुंसांगुणविकर्षणः २७ एवंराजाविदुरेणानुजेनप्रज्ञाचक्षुर्बोधितोह्याजमीढः छित्वास्वेषुस्नेहपाशान्द्रढिम्नोनिश्चक्राम भ्रात्रासंदर्शिताध्वा २८ पतिंप्रयांतंसुबलस्यपुत्रीपतिव्रताचानुजगामसाध्वी हिमालयंन्यस्तदंडप्रहर्षंमनस्विनामिवसत्संप्रहारः २९ अजातशत्रुःकृतमैत्रोहुताग्निर्विप्रान्नत्वातिलगोभूमिरुक्मैः गृहंप्रविष्टोगुरुवंदनायनचापश्यत्पितरौसौबलींच ३० तत्रसंजयमासीनंपप्रच्छोद्विग्नमानसः गावल्गणेक्वनस्तातोवृद्धोहीनश्चनेत्रयोः ३१ अंबाचहतपुत्रार्ता पितृव्यःक्वगतःसुहृत्

भ्रात्रा संदर्शितः अध्वा क्रमो मोक्षयोग्यो मार्गो यस्य सः २८ सुबलस्य पुत्री गांधारी साध्वी सुशीला हिमालयं प्रयांतं पतिमनुजगाम अनुक्रंस्ता सा सुकुमारी हिमादिदुःखं च
तुलं हिमवंतं गता अत्राह न्यस्तदंडानां महर्षीणां यस्मिन् न दंडः खेदः अपि केषांचिन्न्यस्तखेदे हेतुर्भवतीत्यत्र दृष्टांतः मनस्विनां शूराणां युद्धे सन्नतो प्रहारोपि यथा

नेरेसत्तमहारेपङ्कपथेति २९ कुतमेचंमित्रंदेवत्वंसंध्यावंदनेपेन नेत्रासेशज्यपितरोविदुरधनराष्ट्री ३० हेगवलानेगवलानस्यपुत्रः संजयः ३१ अकृतप्रज्ञेमंदमतौ शमलमपराधं आशंसमानआशंकमानः ३२ भार्ययासह यौप्रारक्षतांतौइतः स्थानात् ३३ कृपयास्नेहवैक्लव्या त्रातिपो

अपिमय्यकृतप्रज्ञेहतबंधुःसभार्ययाणैवलानेकोनस्तानोद्वेहोनस्थनेत्रयोः ३१ आशंसमानः शमलंगंगा
पांडःखितोपतत ३२ पितर्युपरतेपांडौसर्वान्नःसुहृदःशिशून् अरक्षतांव्यसनतः पितव्यौक्वगतावितः
३३ सूतउवाच कृपयास्नेहवैक्लव्यात्सूतोविरहकर्शितः आत्मेश्वरमचक्षाणोनप्रत्याहातिपीडितः
३४ विमृज्याश्रूणिपाणिभ्यांविष्टभ्यात्मानमात्मना अजातशत्रुंप्रत्यूचेप्रभोःपादावनुस्मरन् ३५

पाणि श्रीकृष्णः ३५ श्रीकृष्णः

डितः आत्मेश्वरंधृतराष्ट्रंअपश्यनविरहकर्शितस्सूतः संजयः नप्रत्युत्तरमाह ३४ आत्मनाबुद्ध्यात्मानंमनोविष्टभ्यधैर्येणकेत्वात्वंप्रभोःधृतराष्ट्र
स्य ३५ श्रीकृष्ण०

यवसितंनिश्चिंपपनोस्मुषितःवंचितोस्मि ३६ एवंकंचित्कालंशोचतितस्मिन्नथनारदआजगाम अत्रास्तिकश्चित्कल्लोपाठांतरंतदुक्तंघ्नपयामःप्रदापुमा। स्थापितेशोकवेगादम्यर्वेयप्विवाहराजानतमभ्यपद्यत ३७ शोकाक्रांतःक्रुधांविष्टःअदयारहितःसमानःगुरुदेवद्विजातीनांपूजनंनसमाचरेदितिस्मृतेः ३७ नाहंवेदवेद्मितपस्वीनोदुःखउक्ता ३८ नपारेशोकार्णवेभगवानतमेवपारदर्शकः अतोब्रूहीतिशेषः ३९ नद्यावेवपथावनकथनेशोकेनमूर्छितःप

वः

संजयउवाच नाहंवेद्मिव्यवसितंपित्रोःकुलनंदन गांधार्य्यावामहावाहोमुषितोस्मिमहात्मभिः ३६ अथाजगाम भगवान्नारदस्सहतुंवरुः प्रत्युत्थायाभिवाद्याहसानुजोभ्यर्चयन्मुनिम् ३७ युधिष्ठिरउवाच नाहंवेदगतिंपित्रोर्भगवन्दिवगतावितः अंवावाहतपुत्रार्ताक्वगतावृतपस्विनी ३८ कर्णधारइवापारेभगवान्पारदर्शकः अथाभाषेभगवान्नारदोमुनिसत्तमः ३९ माकंचनशुचोराजन्यदीश्वरवशंजगत् लोकास्सपालायस्येमेवहं‍तिवलिमीशितुः ४०

तेदित्यिप्रथमंतच्छोकमुपरामयतिकंचनमाशुचः माशोकंकार्षीनकेवलंतानेवपघस्मादीश्वराधीनंजगतत्तदेवाहलोकाइति ४० सएवनक्तिसंयोजयति विपुनक्तिवियोजयतिगावोवलीवर्दास्तंतांदीर्घंतंत्रांदाम्नभिन्नोनासिकायांप्रोताःस्वामिनोवलिंउद्वहंतिपयाएववाकंततांकार्तेयविधायकवेदलक्षणायांतामभित्रावत्सरोत्र

त्स्वाशैस्तादिवर्णानाञ्चमादिभिर्नामलक्षणैर्वद्धाश्च परमेश्वरस्य बलिं वहन्तीत्यर्थः ४१ यथाक्रीडोपस्करे तेष्वसत्स्वासंयोगवियोगयोरूपाहृपयेतित्रीडास्व
धनानां ४२ ईश्वराधीनत्वान्नशोकः कार्य इत्युक्तं लोकतत्त्वविचार्यमाणोनिर्विषयोयंशोक इत्याहयद्दिलोकंजनेध्रुवंजीवरूपेण अध्रुवं देहरूपेणाचेतिनेच

स संयुनक्ति भूतानि स एव वियुनक्ति च यथा गावो नसि प्रोतास्तंत्यां बद्धाश्च दामभिः ४१ वाक्तंत्यां नामभिर्बद्धा वहंति
वलिमीशितुः यथा क्रीडोपस्कराणां संयोगविगमाविह इच्छया क्रीडितुः स्यातां तथैवेशेच्छया नृणां ४२ यन्मन्य
से ध्रुवं लोकमध्रुवं वा न चोभयं सर्वथा हि न शोच्यास्ते स्नेहादन्यत्र मोहजात ४३ तस्माज्जह्यंग वैक्लव्यमज्ञानकृतमा
त्मनः कथं त्वनाथाः कृपणा वर्तेरंस्ते च मामनाश्रिताः ४४ ४४ ४४ ४४ ४४ ॥ श्रीरामापतये नमः

तिनध्रुवं वस्तुरूपेण चानिर्वचनीयत्वेन वाउभयं चिज्जडांशतः सर्वथापि तथापि पक्षेष्वेतेषु पित्रादयो न शोच्याः स्नेहादन्यत्र स्नेहएवकेवलं शोकेहेतुः सचाज्ञानमूलइ
त्यर्थः ४३ तस्मान्मां विना कथं ते वर्तेरन्निति मनसो वैक्लव्यं च व्याकुलत्वं तामज ४४ ४४ ४५ ४५ ४६ ॥ ७ ॥ श्रीरामः

तत्रत्वंदेहतत्संबंधव्यतिरिक्तेतत्तावच्छोच्योसीत्याहकालेति । कर्मजन्मनिमित्तंगुणाउपादानंतदधीनःपांचभौतिकोजडःतद्विभागेनाशश्चस्वयं
ग्रस्तः अजगरगिलितःपयान्यंरक्षितुमसमर्थस्तद्वत् ४५ ईश्वरेणविहितावृत्तिस्त्वसर्वतःसुलभैवेत्याह अहस्तानिपश्वादीनिअपदानितृणादीनितत्रापि
चत्वारिहस्तादिष्वपिफल्गूनिअल्पानिएवंजीवःसर्वोपिसर्वस्यजीवनंजीविकाएतेनैवसर्वतोमृत्युग्रासत्वंचोक्तं ४६ मोहनिवृत्तयेद्वैतस्यावस्तुत्वमाह
तदिदंअहस्तसहस्तादिरूपंजगत्स्वदृक्भगवानेवनततःपृथक्सचैकएवनतुनानाअन्तरःसजातीयविजातीयभेदेनपश्यतंमायेत्याहमायया

कालकर्मगुणाधीनोदेहोयंपांचभौतिकः कथमन्यांस्तुगोपायेत्सर्पग्रस्तोयथापरम् ४५ अहस्तानिसहस्तानाम
पदानिचतुष्पदां फल्गूनितत्रमहतांजीवोजीवस्यजीवनम् ४६ तदिदंभगवान्राजन्नेकआत्मात्मनांस्वदृ
क् अन्तरोनन्तरोभातिपश्यतंमाययोरुधा ४७ सोयमद्यमहाराजभगवान्भूतभावनः कालरूपोऽवतीर्णो ।
स्यामभावायसुरद्विषाम् ४८ निष्पादितंदेवकृत्यमवशेषंप्रतीक्षते तावद्यूयमवेक्षध्वंभवेद्यावदिहेश्वरः ४९

उरुधातंपश्येति ४७ क्वासावस्तीत्यत्रोसोयमद्येति । सोयमितिअस्यांभूमौअभावायनाशाय ४८ तर्हिकिमस्मिन्नासीनेत्रैवास्यांमा
यादवान्तत्रदेवानांकार्यंतेननिष्पादितंकेवलमवशेषंप्रतीक्षतेयदुकुलक्षयमितिहृदिस्थितंततोनिजंधामप्राप्स्यतिततोयूयमपिगच्छतेत्यर्थःतच्चभ
वतामपिविदुरस्तावदेवनावरणीयत ४९ एमः

तेदेवं शोकमास्थां च निर्वापय जितात्मेवं तस्मै यथावत्कथयति धृतराष्ट्र इति षड्भिः हिमवतो दक्षिणभागे ५० यां वै सप्तस्रोता स्वर्धुनी सा आत्मानं पत्र सप्तधा व्य
धात् किमर्थं तेनाम्नाय यकूत सप्तभिः स्रोतोभिः प्रवाहैः सप्तानामृषीणां प्रीतये अत एव तत्तीर्थं सप्तस्रोतो वदंति ५१ तेन कृतं अर्थं गंगायामाह स्नात्वेति

धृतराष्ट्रः सह भ्रात्रा गांधार्या च स्वभार्यया दक्षिणेन हिमवत ऋषीणामाश्रमं गतः ५०{धृतराष्ट्रः स
{हभ्रात्रा गांधार्या च स्वभार्यया} स्रोतोभिः सप्तभिर्या वै स्वर्धुनी सप्तधा व्यधात् सप्तानां प्रीतये नाना सप्त
स्रोतः प्रचक्षते ५१ स्नात्वानुसवनं तस्मिन्हुत्वा चाग्नीन्यथाविधि अब्भक्ष उपशान्तात्मा स आस्ते विगते
षणः ५२ जितासनो जितश्वासः प्रत्याहृतषडिंद्रियः हरिभावनया ध्वस्तरजःसत्वतमोमलः ५३ एमः

चतुर्भिः तत्र स्नानं होमो ऽब्भक्षणं च नियमा उक्ताः भक्षस्थाने अपां लीकारादब्भक्षः उपशांत आत्मा यस्य विगताः पुत्राद्येषणा यस्मात् इति यमा उक्ताः ५२
जितासन इत्यादिना आसनं प्राणायामप्रत्याहारा उक्ता हरिभावनयेति धारणा ध्यानसमाधयः ध्वस्ताः रजःसत्वतमोरूपा मला यस्येति फलतो ध्यानमुक्तं ५३ एमः

समाधिमाह विज्ञाने इति द्वाभ्यां आत्मानमहंकारास्पदं स्थूलदेहाद्वियोज्य विज्ञानात्मनि बुद्धौ संयोज्य तं च विज्ञानात्मानं दृश्यांशाद्वियोज्य क्षेत्रज्ञे द्रष्टरि प्रविलाप्य तं च क्षेत्रज्ञं द्रष्टृत्वांशाद्वियोज्य आधारे आत्मप्रत्यग्रूपे ब्रह्मणि प्रविलाप्य घटाम्बरं घटोपाधिविगमेन यथा महाकाशे प्रविलापयेत्तद्वत् ५४ व्युत्थानाभावमाह ध्वस्तेति येन गुणक्षोभात् बहिरिन्द्रियविक्षेपाद्वा व्युत्थानं भवेत् तद्भयं तस्य नास्ति यतः ध्वस्तो मायागुणानामुदर्कः उत्तरफलं वासना यस्य निरुद्धानि करणानि

विज्ञानात्मनि संयोज्य क्षेत्रज्ञे प्रविलाप्य तम् ब्रह्मण्यात्मानमाधारे घटाम्बरमिवाम्बरे ५४ ध्वस्तमायागुणोदर्को निरुद्धकरणाशयः निवर्तिताखिलाहार आस्ते स्थाणुरिवाधुना ५५ तस्यान्तरायो मैवाभूः संन्यस्ताखिलकर्मणः स वा अद्यतनाद्राजन्परतः पञ्चमेऽहनि कलेवरं हास्यति स्वं तच्च भस्मीभविष्यति ५६ दह्यमानेऽग्निभिर्देहे पत्युः पत्नी सहोटजे वहिः स्थिता पतिं साध्वी तमग्निमनुवेक्ष्यति ५७ विदुरस्तु तदाश्चर्यं निशाम्य कुरुनन्दन हर्षशोकयुतस्तस्माद्गन्ता तीर्थनिषेवकः ५८ इत्युक्त्वाथारुहत्स्वर्गं नारदः सहतुम्बुरुः युधिष्ठिरो वचस्तस्य हृदि कृत्वाजहाच्छुचः ५९ इति

श्रीभा० पारीक्षिते नारदवाक्यं त्रयोदशोऽध्यायः १३

चक्षुरादीनि आशयो मनश्च यस्य अत एव निवर्तितः अखिलस्य आहारो भोग्यं इन्द्रियैर्विषयाहरणं येन सः स्थाणुरिव निश्चलस्तिष्ठते ५५ तथाभूतमप्यानेतुं गच्छेयमित्यत आह तस्येति अन्तरायो विघ्नो मैवाभूः स्थित्युपक्रमः छान्दसः दर्शनमपि तावत्कुर्यामित्युद्यतं प्रत्याह स वै अद्यतनादह्नः स्वं स्वाधीनं तदा हास्यति गमिष्यामि नेत्याह तच्चेति ५६ तर्हि गान्धारी नयनार्थमपि गमिष्यामि नेत्याह पत्युर्देहे सहोटजे पर्णशालया सहिते योगाग्निना दह्यमाने सति सा पत्नी

बहिः स्थिताः सतीतं पतिमनु अग्निं वेक्ष्यति ५७ तर्हि विदुरानयनार्थं गंतव्यमेव नेत्यह विदुरस्तु तं निशाम्य हृष्टा भ्रातुः सुगमार्दर्षः तन्मरणनाशो कस्वनाभ्यां
उक्तः तस्मात्तस्य नात्तनीर्या निषेवितुं गंतागमिष्यति ५८ पुत्रः शोकात् ५९ इति प्रथमेत्रयोदशः १३ चतुर्दशे नवीरष्ठानि दृष्ट्वा निदृष्ठा राजा विशंकि

सूत उवाच सम्प्रस्थिते द्वारकायां जिष्णौ बन्धुदिदृक्षया ज्ञातुं च पुण्यश्लोकस्य कृष्णस्य च विचेष्टितम् १
व्यतीताः कतिचिन्मासास्तदा नायात्ततोऽर्जुनः ददर्श घोररूपाणि निमित्तानि कुरूद्वहः २ कालस्य च गतिं
रौद्रां विपर्यस्तर्तुधर्मिणः पापीयसीं नृणां वार्तां क्रोधलोभानृतात्मनाम् ३

ततः श्रीकृष्णदर्शनार्थमस्य निरोधानमितीर्यते कृष्णस्य चेति चकारेणाभिप्रायं वदानां १ कतिचिन्मासा तदा कालातिक्रमेऽपि ततो द्वारकायानात्रागतः नि
मित्तानि उत्पातान् कुरूद्वहो युधिष्ठिरः २ रौद्रां घोरां तदेवाह विपर्यस्ता ऋतुधर्मा यस्मिन् तस्य वार्तां जीविकां क्रोधलोभानृतैर्युक्तात्मा येषां ३

जिह्मप्रायं कापटबहुलं व्यवहृतं व्यवहारं शाठ्यं वंचनं तन्मिश्रं सौहृदं सख्यं पित्रादीनां स्वमतियोगिभिः कल्कनं कलहादि ४ अत्यरिष्टानि सर्वतः तन्मनुभानि दृष्ट्वा
नृणां लोभाद्यधर्मप्रकृतिं च दृष्ट्वा अनुजं भीमं ५ ६ वेति वितर्के कस्माद्धेतोर्नायातीति अहं न वेद्मि ७ अपि किं पदा आत्मनः आक्रीडं क्रीडास्थानं स्वर्गं मनुष्यनाकं ८

जिह्मप्रायं व्यवहृतं शाठ्यमिश्रं च सौहृदम् पितृमातृसुहृद्भ्रातृदंपतीनां च कल्कनम् ४ निमित्तान्यत्यरिष्टानि कालेत्वनुगते नृ
णां लोभाद्यधर्मप्रकृतिं दृष्ट्वोवाचानुजं नृपः ५ युधिष्ठिर उवाच संप्रेषितो द्वारकायां जिष्णुर्बंधुदिदृक्षया ज्ञातुं च पुण्यश्लोक
स्य कृष्णस्य च विचेष्टितम् ६ गताः सप्ताधुना मासा भीमसेन तवानुजः नायाति कस्य वा हेतोर्नाहं वेदेदमंजसा ७ अपि देवर्षिणा
दिष्टः स कालोऽयमुपस्थितः यदात्मनोऽगमाक्रीडं भगवानुत्सिसृक्षति ८ यस्मान्नः संपदो राज्यं दाराः प्राणाः कुलं प्रजाः
आसन्सपत्नविजयो लोकाश्च यदनुग्रहात् ९ पश्योत्पातान्नरव्याघ्र दिव्यान्भौमान्सदैहिकान् दारुणान् शंसतोऽदूराद्भयं नो बु
द्धिमोहनम् १० ऊर्वक्षिबाहवो मह्यं स्फुरंत्यंग पुनः पुनः वेपथुश्चापि हृदये आराद्दास्यंति विप्रियं ११ ११

राभ्र

त्मस्थमिच्छति स कालः प्राप्तः ८ अस्माकं सर्वे पुरुषार्था यदनुग्रहात् श्रीकृष्णः स्वतन्त्रविद्धियोगं विना निर्वहं तस्मात् त्रिपादाशयेनाह यस्मात् श्रीकृष्णाद्धेतोः एतच्चोपरिष्टाद्दर्शनः स्पष्टीकरि
ष्यति लोकाश्च यत्कारणात्त्ययात यस्यानुग्रहात् ९ अस्मान्निरिति नोऽस्माकं आशंसत उत्पातान् १० दैहिकानाह ऊर्वादयो वामाः स्फुरंति वेपथुः कंपश्च हृदये वर्तते ११

मेमहामारान्तंनिहितंविप्रियंदासंति ११ भीमान्यहसाद्दैर्वित्रिभिःशिवाक्रोशी आदित्यमभिरौति उत्पातर्यामिमुखंक्रोशति अनलाननाच्याग्निमुखेनावमे
ती अगेहेभीम मामभिलक्ष्यलास्येयः स्वाधुत्तौति अभीतुवत्तनिःशंकः १२ शस्ताःगवादयोमांस अंवामेकुर्वंति अपरेगर्दभाद्याःप्रदक्षिणांकुर्वंति वाहा

शिवेव्येयंतमादित्यमभिरौत्यनलाननना मामंगसारमेयोयमभिरौतिह्यभीतुवत् १२ शस्ताःकुर्वंतिमांसव्यंदक्षि
णाः(ग)णंयशवोपरेवाहाँस्त्वपउषव्याघ्रलक्ष्येतुदत्तोमम १३ मत्युद्गतःकपोतोयमुल्लूकः कंपयन्मनः मत्युल्के
स्वकाह्वानैरतिद्रोशून्यमिच्छतः १४

नस्त्रग्धान् १३ अयंकपोतोमत्युद्गतोमत्युल्लूकःमत्युल्लकःतोमृतिपक्षीवतः काकोवा आह्वानैःआनितशब्दैर्विश्वंशून्यमिच्छतः १४ १४ १४

धूम्राः धूसरा दिशः परिधयः कथयंतीति लोकमारणं वदंति दिव्यानाहसार्द्धं द्वाभ्यां निर्घातो निरभ्रवज्रपातः तनयित्नवो शत्रुगर्जितानि तैः सह १५ तमः विशेषेण सृजत्यत्र सकरकं १६ ग्रहाणां मर्द्दयुद्धं भूताद्युद्भ्रान्तचराः तेषां गणैः संकुलैर्व्याप्तिभिः ज्वालाभिः सहितैः रोदसी द्यावापृथिव्यौ ज्वलिते दीप्ते इव पश्येति १७ न भौमाना

धूम्रा दिशः परिधयः कथ्यन्ते मृत्युं सहाद्रिभिः निर्घातश्च महानासील्लोकत्रासनपिशुभिः १५ वाउवाति खरस्पर्शो रजसा विसृजत्तमः सृजत्यवर्षं निर्जलदा वीभत्समिव सर्वतः १६ सूर्यं हतप्रभं पश्य ग्रहमर्द्दं मिथो दिवि ससंकुलैर्भूतगणैर्ज्वलिते इव रोदसी १७ नद्यो नदाश्च क्षुभिताः सरांसि च मनांसि च न ज्वलत्यग्निराज्येन कालोऽयं किं विधास्यति १८ न पिबन्ति स्तनं वत्सा न दुह्यन्ति च मातरः रुदन्त्यश्रुमुखा गावो न हृष्यन्त्यृषभा व्रजे १९ दैवतानि रुदन्तीव स्विद्यन्ति ह्युच्चलन्ति च इमे जनपदा ग्रामाः पुरोद्यानाकराश्रमाः २० भ्रष्टश्रियो निरानंदाः किमघं दर्शयन्ति नः मन्य एतैर्महोत्पातैर्नूनं भगवतः पदैः अनन्यपुरुषश्रीभिर्हीना भूर्हतसौभगा २१ इति चिन्तयतस्तस्य दृष्टारिष्टेन चेतसा राज्ञः प्रत्यागमद्ब्रह्मन्यदुपुर्याः कपिध्वजः २२ तं पादयोर्निपतितमयथापूर्वमातुरम् अधोवदनमब्बिन्दून्सृजन्तं नयनाब्जयोः २३ विलोक्योद्विग्नहृदयो विच्छायमनुजं नृपः पृच्छति स्म सुहृन्म

दनपरतिसार्द्धैस्त्रिभिः प्राणिनां मनांसि च १८ न दुह्यन्तीति कर्मकर्तरि प्रयोगे न प्रस्नवंतीत्यर्थः १९ दैवतानि प्रतिमाः अघं दुःखं २० एतैः कृत्वा न विद्यते अन्ये पुरुषेषु श्रीर्यासां तादृशाः श्रियो वांकुशादिशोभा यैः तैर्भगवतः पदैर्हीना भूरित्यहं मन्ये २१ तस्मात्तत्तः इत्येवं दृष्टानि अरिष्टानि येन तेन चेतसा चिंतयतः सतः २२ अयथापूर्वं निपतितं तदेवाह आतुरमित्यादि अपां बिंदून् अश्रूणि नेत्राभ्यां विसृजंतमित्यर्थः २३

उद्विग्नंकंपितंहृदयंयस्यविच्छायंगतकांतिं २४ स्वजनाबांधवाः २५ किंवक्ष्यतीतिशंकयाव्यवहितक्रमेणपृच्छति शूरइत्यादिना मारिषःमान्यो

युधिष्ठिरउवाच कच्चिदानर्तपुर्यांनःस्वजनाःसुखमासते मधुभोजदशार्हार्हसात्वतान्धकवृष्णयः २५
शूरोमातामहः कच्चित्स्वस्त्यास्तेवाथमारिष: मातुलःसानुजःकच्चित्कुशल्यानकदुन्दुभिः २६ सप्तस्वसार
स्तत्पत्न्योमातुलान्यःसहात्मजाः आसतेसस्नुषाःक्षेमंदेवकीप्रमुखाःस्वयम् २७ २७ २७ २७

मातामहः आनकदुंदुभिर्वसुदेवः २६ स्वसारःपरस्परंवसुदेवक्षेमेणतासामपिक्षेमंपृष्टमेवतथापिपृथगपिपृच्छतिस्वयमिति २७ २७ २७

आहुकः उग्रसेनः असत्पुत्रोपस्य अत एव जीवनमात्रमेव परं अनुजश्चैदवकः हृदीकसुतः कृतवर्मा जयंतादयः कृष्णभ्रातरः २८।२९ सर्ववृष्णीनां मध्ये महार
थः गंभीररयः प्रद्युम्नः हर्षविशेषेण वर्द्धते मोदते अत्यर्थः ३० कृष्णस्यापत्यानि कांश्चिदपि लिपुप्रवराः ३१ सुनंदनंदौ शीर्षेण्यौ मुख्यौ येषां ते ३२।३३ भगवान् सुखमास्ते र

कच्चिद्राजाहुको जीवत्यसत्पुत्रोस्य चानुजः हृदीकः ससुतोक्रूरो जयंतगदसारणाः २८ आसते कुशलं कच्चिद्ये च शत्रुजिदाद
यः कच्चिदास्ते सुखं रामो भगवान्सात्वतां प्रभुः २९ प्रद्युम्नः सर्ववृष्णीनां सुखमास्ते महारथः गंभीररयोनिरुद्धो वर्धते भगव
नुत ३० सुषेणश्चारुदेष्णश्च सांबो जांबवतीसुतः अन्ये च कार्ष्णिप्रवराः सपुत्रा ऋषभादयः ३१ तथैवानुचराः शौरेः श्रुत

वान्ये / देवोद्धवादयः सुनंदनंदशीर्षण्या ये चान्ये सात्वतर्षभाः ३२ अपि स्वस्त्यासते सर्वे रामकृष्णभुजाश्रयाः अपि स्मरंति कुशलम
स्माकं बद्धसौहृदाः ३३ भगवानपि गोविंदो ब्रह्मण्यो भक्तवत्सलः कच्चित्पुरे सुधर्मायां सुखमास्ते सुहृद्वृतः ३४ मंगलाय च
लोकानां क्षेमाय च भवाय च आस्ते यदुकुलांभोधावाद्योनंतसखः पुमान् ३५ यद्बाहुदंडगुप्तायां स्वपुर्यां यदवोर्चि
ताः क्रीडंति परमानंदं महापौरुषिका इव ३६

तिप्रश्नस्यानैचित्यमाशंक्याह पुरइत्यादि ३४ भगवतो त्रावस्थाने हि लोकानां मंगलं नाम
येत्याशयेनाह चतुर्भिः मंगलाय शुभाय क्षेमाय लब्धपालनाय भवाय उद्भवाय अनंतसखः बलभद्रसहायः ३५ आर्चिताः सर्वैः पूजिताः परमानंदं यथा भव
ति महापौरुषिका वैकुंठनाथानुचराः ३६ यस्य पादशुश्रूषणमेव परं मुख्यं तयाप्रेष्ठं यत्कर्म तेन सत्यभामादयः संख्ये युद्धे शक्रं इंद्रं अपवलेनाऽनिर्जित्य तदाशि

भा०प्र०
६९

षः देवभोग्यान्पारिजातादीन्वज्राउधस्यपल्लभाशचीतस्याउचिताः २७ यदाहृदंडप्रभावोपजीविनःस्वधर्मामंघ्रिभिरधिक्रमंति सगोविंदः
सुखमास्तइति यत्र यंचमश्लोकेनान्वयः २८ इदानींतस्यैवकुशलंपृच्छतिकच्चिदितिषड्भिः अनामये आरोग्येनलब्धोमानोयेनवंधुभ्यः स

पत्यादृशुश्रूषणामुख्यकर्मणासत्पादयोद्धात्सहस्त्रयोषितः निर्जित्यसंख्येत्रिदशांस्तदाशिषोहरंतिवज्रा
युधवल्लभोचिताः २७ यद्बाहुदण्डाभ्युदयानुजीविनोयदुप्रवीराह्यकुतोभयामुहुः अधिक्रमंत्यंघ्रिभिराहृ
तांबलात्सभांसुधर्मांसुरसत्तमोचिताम् २८ कच्चित्तेनामयंतातभ्रष्टतेजाविभासिमे अलब्धमानोऽवज्ञातः किं
म्वातागंतचिरोषितः २९

काशात् किंवाते: प्रत्युत अवज्ञातः तिरस्कृतः यतश्चिरोषितः वहुकालंतत्रस्थितः २९ २९ २९ २९ २९ २९ २९ २९

राम०
६९

अभावैरितिछेदः प्रेमशून्यैरमंगलैः दुःखदैः शब्दादिभिर्नाभिहतः न ताडितोसि किं यद्वा अर्थिभ्यः किमपि दास्यामीति नीतो विश्वाशया सह यथा अप्रभवितत्या दास्यामीति प्रतिश्रुतं तत्र दत्तं किं ४० अन्यद्वा शरणागतं सत्त्वं प्राणिमात्रं न मया कवानसि किं यतस्त्वं सर्वशरणप्रदः आश्रयप्रदः ४१ अगम्यामिति छेदः विदितां स्त्रियं नागमः किं न गतवानसि असत्कृतां मलिनवस्त्रादिकां वा गम्यां नागमः किं नोत्तमैः समैरित्यर्थः असमैरधमैर्वा किं न पराजितोसीत्यर्थः

कच्चिन्नाभिहतोऽभावैश्शब्दादिभिरमङ्गलैः नदत्तमुक्तमर्थिभ्य आशयायत्प्रतिश्रुतम् ४० कच्चित्त्वंब्राह्मणंबालंगांवृद्धं रोगिणंस्त्रियम् शरणोपसृतंसत्त्वंनात्याक्षीः शरणप्रदः ४१ कच्चित्त्वंनागमोऽगम्यांगम्यांवासत्कृतांस्त्रियं पराजितोवाथभवान्नोत्तमैर्नासमैःपथि ४२ अपिस्वित्पर्यभुङ्क्थास्त्वंसंभोज्यान्वृद्धबालकान् जुगुप्सितंकर्मकिंचित्कृतवान्नयदक्षमम् ४३ कच्चित्प्रेष्ठतमेनाथहृदयेनात्मबंधुना शून्योस्मिरहितोनित्यंमन्यसेतेन्यथानरुक् ४४ इतिश्रीभा० युधिष्ठिरदर्शनंनामचतुर्दशोध्यायः १४ सूतउवाच एवंकृष्णसखःकृष्णोभ्रात्राराज्ञाविकल्पितः नानाशंकास्पदंरूपंकृष्णविश्लेषकर्शितः १

४३ संभोजनार्हान् वृद्धान्बालकांश्चकिंस्वित्पर्यभुङ्क्थाः त्यक्त्वाभुक्तवानसि अक्षमं कर्तुमयोग्यं यत्तत्कृतवानसि किं ४३ नित्यं सदा मे प्रष्ठतमेन हृदयेनान्तरंगेणात्मबंधुना श्रीकृष्णेन रहितः शून्योस्मीति आत्मानं मन्यसे इत्यर्थः अन्यथा ते रुक् न घटते ४४ इति प्रथमे चतुर्दशः १४ कलिप्रवेशमालक्ष्य धुरन्त्यस्य परीक्षिति आरोहन्नृपः स्वर्गमिति पंचदशे त्रवीत १ कृष्णोर्जुनः अविकल्पितः इति छेदः नानाशंकास्पदं रूपमालक्ष्य विकल्पित इत्यर्थः ॥ ॥

प्रतिभाषितुंनशशाको इतितुरीयपादान्वयः कम्पविशेषेणकर्शितः कृशः कृतः १ शोकेनहेतुनावदनंचहस्तौतएवसरोजेशुष्यतीवदनहस्तसरोजेयस्यहता
प्रभातेजोयस्य २ शुचः शोकात्प्राणिपातुद्गच्छंतितानिनेत्रयोरेवसंलग्नगलितानिचयानितानिनाश्रमज्यपरोक्षेणादर्शनात्तेनचरेणाख्याकृतमान

शोकेनपुष्यद्वदनहस्तसरोजोहतप्रभः विभ्रंतमेवानुध्यायन्नाशक्नोत्प्रतिभाषितुं २
कृच्छ्रेणासंस्तभ्यशुचः पाणिनामृज्यनेत्रयोः परोक्षेणसमुत्पन्नप्रणयोत्कंठकातरः
३ सख्यंमैत्रींसौहृदंचसारथ्यादिषुसंस्मरन् नृपमग्रजमित्याहबाष्पगद्गदयागिरा ४

हेतुनासमुत्पन्नहेअधिकंपतत्प्रेमोत्कंठस्तेनकातरोव्याकुलोनृपमित्याहेतितुरीयपादान्वयः ३ सख्यंहितैषितामैत्रीउपकारितांसुहृत्वंसंबंधितांचसारथ्य
शोकंदावरोधात्गद्गदया ४ श्रीकृष्णः०

येन मे संचयतो देवान् विस्मापयति यत् ५ यस्य क्षण वियोगेनेत्यादि यच्छद्वा नां तेनाहमद्य पुत्री तरति स अर्जुनो कस्येन तच्छद्वेन संबंधः प्रियस्यापि अप्रियस्यापि आशिषत्वे दर्शनः उक्थेन प्राणोनऽखयित्रादिः ६ श्रीकृष्णोपकाराननुस्मरति यत्संश्रयादिति दशभिः यस्य संश्रयात् प्रह्लादात् स्मरेणाकापिन दुर्मदानामतिमत्तानां तेजः प्रभा वः हतो धनुग्रह योनि वयस्यात् दनुः सञ्जीकृतं च तेन मत्स्यो यंत्रोपरिभ्रमन विद्धः तत्तस्मान्निर्जित्य द्रौपदी प्राप्ता ७ उक्तं विस्मयेरवांडके रदस्यवनमग्नये प्र दारतवान

अर्जुन उवाच वंचितोहं महाराज हरिणा बंधुरूपिणा येन मे पहृतं तेजो देवविस्मापनं महत् ५ यस्य क्षणवियोगेन लोको ह्यप्रियदर्शनः उक्थेन रहितो ह्येष मृतकः प्रोच्यते यथा ६ यत्संश्रयाद्द्रुपदगेहमुपागतानां राज्ञां स्वयंवरमुखे स्मरदुर्मदानां तेजो हृतं खलु मया भिहतश्च मत्स्यः सज्जीकृतेन धनुषाधिगता च कृष्णा ७ यत्संनिधावहमु खांडवमग्नयेदामिंद्रं च सामरगणं तरसा विजित्य लब्धा सभा मयकृताद्भुतशिल्पमाया दिग्भ्यो हरन्नृपतयो बलिमध्वरे ते ८ यत्तेजसा नृपशिरोंघ्रिमहन्मखार्थमार्योनुजस्तव गजायुतसत्ववीर्यः तेनाहृताः प्रमथनाथमखाय भूपा यन्मोचितास्तदनयन्बलिमध्वरे ते ९

स्मिन् खांडवदाहे रक्षितेन मयेन कृता च सभा लब्धा अद्भुतशिल्पमयी मायामयी यस्यां सा ते अध्वरे राजसूये ८ अनेन तः स्तोकोतिगीतः तथा पिन्याख्यायेते नृपशि रसां घ्रिर्यस्य तं जरासंधं हतवान् अनुजो भीमः मखार्थमहनत् हतवान् तेन निर्जयं विना राजसूयमखानुपपत्तेः गजायुतस्येव सत्त्वमुत्साहः शक्तिः वीर्यं बलं च यस्य तेन सहृताः प्रमथ नाथो महाभैरवः तस्य मखाय यजाय राजानः तेनाहृताः ते च यद्यस्मान्मोचिताः ततस्ते तव अध्वरे बलिमानीतवंतः ९ ये कि केशैः दुःशासनादिभिः तव पत्न्याः कबरी विकी र्णा उन्मुच्य स्तस्पर्शात् तेषां स्त्रियो हतेशाः अनाथाः एवं वैधव्यादि मुक्तकेशाः अकृतं च कालकार्यं मृतं कवरं अधिमुख्य राजसूय मधिकृत्य तस्मै रचितो यो महाभि

भा०भ्र०
७१

येकः तेन स्त्राप्यत मंचातुरस्यं तद्धतत्त्व यत्स्मरणात् इदानीमिव प्राप्तस्य श्रीकृष्णस्य स्तनमध्ये पदयोः पतितानाम् ऋणिमुखायस्याः तस्यः यन्स्यापदश
द्दसापेक्षस्यापि पतितशद्दस्याशुपदेन समासो नित्यसापेक्षत्वात् १० शिष्याणामपतस्याग्रेतन्यको भुंक्ते यः तस्माद्दुर्वाससोहेतोः श्वरिणाडयोधनेन र

यन्त्यास्तवाधिमर्वेत्कृष्णमहाभिषेकस्याधि पृच्चान्तुकृवरंकितवैः समायां स्पृष्टं विकीर्णपदयोः पतितास्तुमुख्यापल
तस्त्रियोकृतहतेशविमुक्तकेशाः १० योनोत्नुयोपवनमेत्य दुरंतकच्छाड्वीससोरिविहितादपत्तायभयः ॥
श्रीकृष्णः ॥ श्रीकृष्णः०

स्थितं यत दुरंतकच्छे शापलक्षणं तस्मात्संकान्तोस्मान्वनेएत्यतु गोपकिं कृत्वा शाकमेवान्नं तस्मिन्पात्रे अवशिष्टं उपयुज्य जाग्मा यत उपयोगात्स
लिलेनि निमग्योऽमुनीनां संघस्त्रिलोकी तृप्तामभूत् एवं हि मारते कथा कदाचित् दुर्वाससो०

राम०
७१

उद्धेऽधुनेनातिथ्यं कृतं तेन च परितुष्टेन वरं वृणीष्वेत्युक्ते दुर्वाससः शापात्पाण्डवानुद्धरेति मनसि निधाय दुर्योधनेनोक्तं भगवन्युधिष्ठिरोऽस्मत्कुलमुख्यः अतस्तस्या
पि भवतैवं शिष्यायुतसहितेनातिथिना भवितव्यं किंतु द्रौपदी यदा सुधानावसीदेत्तथा स्तो भुक्तवत्यां तद्गृहं गन्तव्यमिति तेन तथास्त्वित्यैव दुर्वाससा स्मितपूर्वमा
दरेण युधिष्ठिरेण माध्याह्निकं कृत्वा आगन्तव्यमिति विज्ञापितो मुनिः संयोगमध्येणापजले निमज्जनं तत्र चिंतानुरूपा द्रौपद्या स्मृतमात्रः स्वयमनन्तः कृष्ण एव
भक्तवत्सलत्वादागतः तया च विदितवृत्तांतेन भगवतोक्तं द्रौपदि यदहं च बुभुक्षितोऽस्मि अथ मम भोजय तया चातिलज्जयोक्तं स्वामिन् मदशनमनन्तरं स्थाल्यां त्व

नि

शाकान्नशिष्टमुपभुज्य यतस्त्रिलोकीं त्वाममंस्त सलिले विमग्नसंघः ॥ ११ ॥ यत्तेजसाथ भगवान्युधि शूलपाणिर्विस्मा
पितः सगिरिशोऽस्त्रमदान्निजं मे अन्येऽपि चाहममुनैव कलेवरेण प्राप्तो महेन्द्रभवने महदासनार्द्धं ॥ १२ ॥ तत्रैव मे विह
रतो भुजदंडयुग्मं गांडीवलक्षणमरातिवधाय देवाः सेन्द्राः श्रिता यदनुभावितमाजमीढ तेनाहमद्य मुषितः पुरुषेण भूम्ना ॥ १३ ॥ श्रीकृष्ण०

त

स्थाल्यां मया पाचं सर्वान्नं भोज्यमभुक्तं अग्निनाल्पत्वादिति तथाप्यतिनिर्बंधेन स्थाल्यामान्नाप्यन्नं ढलयं किं चित् शाकान्नशेषं प्राप्योक्तं अनेनैव विश्वात्मा
भगवान्प्रीयतामथ भोक्तुं मुनिसंघमाह्वयतीति स चास्ता वनानि तत्र आगत्य पाकर्भ भवं ये न पलायत इति ॥ ११ ॥ गिरिजासहितो विस्मापितः सः निजं पाशुपत
मस्त्रं अन्येऽपि लोकपाला निजान्यस्त्राणि अदुः अन्यदप्याश्चर्यमाह अमुनैवेति महतः इन्द्रस्यासनार्द्धं तत्रैव स्वर्गे क्रीडतः गांडीवलक्षणं यस्य तत् अरा
तयो निवातकवचाख्या दैत्याः तेषां वधार्थं आश्रितवंतः येनानुभावितप्रभावमुक्तं कृतं हे आजमीढ युधिष्ठिर तेन मुषितो वंचितोऽस्मि कथंभूतेन भू

श्वनिजमहिमाख्यानेन १३ यद्बांधवस्त्यादिश्लोकत्रयस्यापितेनमुषितोहमिति पूर्वेणैवसंबंधः श्रीकृष्णबांधवएकएवाहंकौरवसैन्याब्धिं नाल्पंतोयंभीष्मैरणापारंचदेशतोयस्मनत्तरेतीर्णवान् उत्तरगोग्रहे अतीर्णोदुस्तराणिसत्वानितिमिंगिलादीनिभीष्मादिरूपाणियस्मिन् येरेनीतंगोधनंमयाहृतंयेरेषां चशिरेभ्यः सकाशात्तेजस्पदंवभावस्यासम्रुलीधरूपमणिमयंषड्करटलचरूपंचवहुधनंतान्मोहनास्त्रेणामेहर

यद्बांधवः कृत्रवलाब्धिमनंतपारमेकोरथेनततरेहमतीर्यसत्वं मत्याहृतंवहुधनंचमयापरेषांतेजस्पदंमणिमयंचहृतंशिरोभ्यः १४ योभीष्मकर्णगुरुशल्यचमूष्वदभ्रराजन्यवर्यरथमंडलमंडितासु अग्रेचरोममविभोरथ यूथपानामायुर्मनांसिचदृशासहओजआर्छत् १५

मोहयित्वाहृतंयद्बांधवेनमया १४ अदभ्राअनल्पाराजन्यवर्याःतेषांरथमंडलैर्मडितासुभीष्मादीनांचमूषुसारथित्वेनाग्रेचरः सन्तहिविभोर्येषांरथयूथपानांआयुरादीनियोदृशादृष्ट्यैवआर्छत् हृतवानमनांसीन्युत्साहादिशक्तिंसंदावलेओजःशस्त्रादिकौशलंयथा श्वुनाममम १५ श्रीकृष्णः

अमेयमहिमानीति पाठांतरे अचिंत्यसामर्थ्यानीत्यर्थः।

यस्य दोःषु मां प्रणिहितं तस्यापि तेजसा नैव गुर्वादिभिर्निरूपितानि प्रयुक्तानि अस्त्राणि न स्पृशंति स्म गुरुर्द्रोणः त्रिगर्ताधिपतिः सुशर्मा शल्यः शल्यः सैंधवः सिंधुदेशाधिपतिर्जयद्रथः बाह्लीकः शंतनोर्भ्राता अमोघो महिमा येषां तथाभूतान्यपि पाठांतरेपि स एवार्थः यतीकारा करोग्यस्पर्शे दृष्टांतः नृहरिदासं प्रह्लादमिवेति १६ स्वाप राधमनुस्मरन्नसंतप्यमान आह सौत्ये सारथ्ये कुमतिना मया स वृतः कुमतिं त्वमेवाह आत्मदः इत्यादिना अभवाय मोक्षाय भव्याः श्रेष्ठाः श्रांतावाहाः अस्मात्

यद्दोःषु मां प्रणिहितं गुरुभीष्मकर्णद्रोणत्रिगर्तशल्यसैन्धवबाह्लिकाद्यैः अस्त्राण्यमोघमहिमानि निरूपितानि नोपस्पृशुर्नृहरिदासमिवासुराणि ॥ १६ सौत्ये वृतः कुमतिनात्मद ईश्वरो मे यत्पादपद्ममभवाय भजन्ति भव्याः मां श्रान्तवाहमरयो रथिनो भुविष्ठं न प्राहरन्यदनुभावनिरस्तचित्ताः १७ नर्माण्युदाररुचिरस्मितशोभितानि हे पार्थ हेऽर्जुन सखे कुरुनन्दनेति संजल्पितानि नरदेव हृदिस्पृशानि स्मर्तुर्लुठन्ति हृदयं मम माधवस्य १८ शय्यासनाटनविकत्थनभोजनादिष्वैक्या द्वयस्य ऋतवानिति विप्रलब्धः

भवाय

स्वतंत्रो जयद्रथवधे हि जलपानं विना अश्वाः श्रांताः ततो रथादवतीर्यैव बाणेन भुवं भित्वा जलं संपादितं मया तदा यस्यानुभावेन निरस्तचित्ता अरयो मां न प्रहृतवंतः स सौत्ये वृत नरनिकृमतिना १७ हे नरदेव उदारं गंभीरं रुचिरं च तत्स्मितं तेन शोभितानि नर्माणि परिहासवाक्यानि तथा कार्यमसावेव करोतु येन त्वादीनि मधुराक्षराणि संजल्पितानि च हृदिस्पृशानि मनोज्ञानि माधवस्य तानि इदानीं स्मर्तुर्मम हृदयं लुठंति क्षोभयंति राजभाव अर्थः १८ विकत्थनेस

गराशास्राघने शय्यादिषु ऐक्यात् अव्यतिरेकाद्धेतोः कदाचिद्यभिचारं दृष्ट्वा हे वयस्य त्वं नवा त्वया उक्तस्त्वं रतिवक्रोक्त्या विप्रलब्धः विप्रलब्धः तिरस्कृ
तोपि त्वं भूमा निविष्टपारे त्वं अभवो दिवा सेवकाः सन्ति यस्य असौ महानपि मया वयस्य इति मत्वा विप्रलब्धः तिरस्कृत इत्यर्थः त्वं नमानायाटे वनाभाव आर्थः

सख्युस्तवेयिं वपित्तवक्तानपस्य सर्वं सेहे महात्महितया कुमतेरघस्य ९९ सोऽहं त्वयेन्दुरहितः पुत्रपीत
मेन सख्या प्रियेणा सुहृदा हृदयेन शून्यः अध्वन्युदुक्रमपरिग्रहमङ्ग रक्षन्गोपैरसद्भिरखिलेव विनिर्जि
तोस्मि २० श्रीकृष्णः

मे अघमपराधमसहत् महितया महत्त्वेन एकया ये अतिमहत्वेनेत्यर्थः सख्युरघं सखेव तनयस्याघपितेव ९९ त्वया शंकित पराजय पत्यमान्योरस्मि त्वया हीने
न सख्या रहितः अस्मो हृदयेन शून्यः अंगहेराजन उदुक्रमस्य परिग्रहं षोडशसहस्र स्त्रीलक्षणं अमहद्भिर्नीचैः अबलापोषेव २० २० २०

श्रीकृष्णवियोगएवात्रहेतुर्नोन्यइत्याहतदिति यतः येभ्योन्यपतयोनमंत्रितिईशोनरिक्तं कृत्स्नं असनत्कार्यक्षमं सन्मंत्रविधानैरपिभस्मानिहुतमिव अतिशीघ्रादपिकु
हुकात् मायाविनः सकाशात्तदुर्लभ्यंयथा सम्यक्कर्षणादिनापिऊषरक्षेत्रेउप्तंबीजमिव २१ सुहृत्पुरेत्वयाहृष्टानांनः सुहृदांमध्ये चत्वारः पंचवाकौ
सिताइत्युत्तरेणान्वयः तत्रहेतुः विप्रशापेत्यादि २२ वारुणीमद्यमयी अजानतामिवान्योन्यमेरकामुष्टिभिर्विग्रहतां २३ अविशेषिताइत्यनेनोक्तंहेतुकृता

तदेतद्धनुस्तूरथवत्सरथोहयाश्चतेसोहंरथीनृपतयोपतश्चानमन्ति सर्वंक्षणेनतदभूदसदीशरिक्तंभस्मन्हुतंकुहकराद्धमिवोप्तमुर्व्याम् २१ राजंस्त्वयानुपृष्टानांसुहृदांनःसुहृत्पुरे विप्रशापविमूढानांनिघ्नतांमुष्टिभिर्मिथः २२ वारुणींमदिरांपीत्वामदोन्मथितचेतसां अजानतामिवान्योन्यंचतुःपंचावशेषिताः २३ प्रायेणैतद्भगवतईश्वरस्यविचेष्टितम् मिथोनिघ्नन्तिभूतानिभावयन्तिचयन्मिथः २४ जलौकसांजलेयद्वन्महान्तोदन्त्यणीयसः दुर्बलान्बलिनोराजन्महान्तोबलिनोमिथः २५ एवंबलिष्ठैर्यदुभिर्महद्भिरितरान्विभुः यदून्यदुभिरन्योन्यंभूभारा

रमाहत्रिभिः प्रायेणेति भावयंतिपालयंति २४ जलौकसांमत्स्यादीनांमध्येमहान्तः स्थूलाः अणीयसः सूक्ष्मान्यथाभक्षयंति २५ भुवोभारंसंहृतानसंहृतवा
न् २६ अतः परंवक्तुंनशक्नोमीतिसूचयन्नाह देशकालोचितार्थयुक्तानिमनःपीडोपशमकराणिचगोविंदस्यावचनानिस्मातोममचित्तंहरंतिआकर्षयंति

भा० प्र० ७४

एवमिति सूतोक्तिः अतिहृष्टेन स्नेहेन श्रीकृष्णपादसरोरुहं चिंतयतो ऽर्जुनस्य मतिः शांता विशोका विमला विरजा चासीत् २८ मतिर्वैमल्ये फलमाह वा
सुदेवांघ्र्यनुध्यानेन परिबृंहितो रंहो वेगो यस्याः तया निर्मथिता उन्मूलिताः अशेषाः कषाः कामाद्यो यस्याः सा धिषणा बुद्धिर्यस्य सः ज्ञानं पुनरध्यगम

देशकालार्थयुक्तानि हृत्तापोपशमानि हरंति स्मरतश्चित्तं गोविंदाभिहितानि मे सूत उवाच एवं चिन्तयतो जि
ष्णोः कृष्णोः कृष्णपादसरोरुहम् सौहार्देनातिगाढेन शांतासीद्विमला मतिः २८ वासुदेवांघ्र्यन
ध्यानपरिबृंहितरंहसा भक्त्या निर्मथिताशेषकषायधिषणोऽर्जुनः २९ गीतं भगवता ज्ञानं यत्तत्संग्रामसूर्द्धनि काल

कषायधिषणो

कर्मतमोरुद्धं पुनरध्यगमद्विभुः ३०

दित्युत्तरेणान्वयः २९ कालेन कर्मभिस्तमसा भोगाभिनिवेशेन च रुद्धं आवृतं सत्पुनः प्राप ३० ३० ३० ३० ३० ३० ३० ३०

ज्ञानफलमाह विशोक इति एतदेव विशोकहेतुत्वं भावयन्नुपपादयति शोकस्य हि हेतुर्द्वैतभ्रमः तस्य हेतुः तस्य लिंगं तस्य गुणाः तेषामविद्यामविद्या तत्र ब्रह्मसंपत्त्या ब्रह्मत्वं
इति ज्ञानेन लीना प्रकृतिरविद्या यस्मिन् तेनैर्गुण्यं भवति ननु सुषुप्ताविव लयपयोरिवाविद्याशेषः तस्माद्गुण्यादुणकार्यलिंगनाशः अलिंगत्वाच्चासंभवः सप्यपु
भोगायन भवति पुनः पुनरिति संभवः स्थूलशरीरं तद्रहितः ततश्च तत्परिच्छेदाभावात् संछिन्नो द्वैतलक्षणः संशयो भ्रमो येन स विशोको जात इति ३१ भगवतो मार्गं

विशोको ब्रह्मसंपत्त्या संछिन्नद्वैतसंशयः लीनप्रकृतिनैर्गुण्यादलिंगत्वादसंभवः ३१ निशम्य भगवन्मार्गं संस्थां पांडुकुल
स्य च स्वः पथाय मतिं चक्रे निभृतात्मा युधिष्ठिरः ३२ पृथाप्यनुश्रुत्य धनंजयोदितं नाशं यदूनां भगवद्गतिं च ताम् ए
कांतभक्त्या भगवत्यधोक्षजे निवेशितात्मोपरराम संसृतेः ३३ ययाहरद्भुवो भारं तां तनुं विजहावजः कंटकं कंटके
नेव द्वयं चापीशितुः समम् ३४ यथा मत्स्यादिरूपाणि धत्ते जह्याद्यथा नटः भूभारः क्षपितो येन जहौ तच्च कलेवरम्
३५ श्रीकृष्णः॥

आलक्ष्य पांडुकुलस्य संस्थां नाशं च श्रुत्वा नारदोक्तं चानुस्मृत्य स्वःपथाय स्वर्गमार्गाय निभृतात्मा निश्चलचित्तः ३२ तां दुर्विज्ञेयां वक्ष्यति हि सौदामिन्या यथाकाशे
यांत्या हित्वाभ्रमंडलं गतिर्न लक्ष्यते मर्त्यैस्तथा कृष्णस्य दैवतैरिति संसृतेरुपरराम जीवन्मुक्ता बभूव देहं जहाविति वा ३३ तदेवमुक्तमपि पादद्वयेन भगव
तो वैलक्षण्यमवबुध्यातत्त्वतः प्रायं वदतो मंदमतीन्प्रति वैलक्षण्यं स्पष्टयति द्वाभ्यां ययाप्यादनं तद्रूपया तन्वा भुवो भारं कंटकेन कंटकमिवाहरत् पादवता भूभारत

भा०प्र०
७५

नुष्ठेति द्वयमपि ईश्वरस्य संहारार्थत्वेन सममेव २४ श्रीकृष्णमृतौ विशेषमाह यथेति तान्यपि यथा धृते जहाति च तदेवाह यथा नटो निजरूपेण स्थितो नृपादिरूपाणि
धत्ते त्यजति च तथा तदपि कलेवरं जहौ अंगं जरस्यादित्यर्थः २५ युधिष्ठिरस्य स्वर्गारोहणप्रसंगाय कलिप्रवेशमाह स्वतन्वा जहौ स्वतनोरेव वैकुंठारोहणात स्व

यदा मुकुंदो भगवानिमां महीं जहौ स्वतन्वा श्रवणीयसत्कथः तदाहरेवाप्रतिबुद्धचेतसामधर्महेतुः कलिरन्ववर्तत
३६ युधिष्ठिरस्तत्परिसर्पणं बुधः पुरे च राष्ट्रे च गृहे तथात्मनि विभाव्य लोभानृतजिह्महिंसनाद्यधर्मचक्रं गमना
पर्यधात ३७ श्रीकृष्णः०

वणार्हा सत्कथा यस्य स तदाप्यदहस्तां स्मिन्नेवाह रिति तु प्रसमस्थाने यदं अप्रतिबुद्धचेतसामिति विवेकिनां तु न प्रभुरित्युक्तं अन्ववर्ततेति सर्वैर्मेवांशेन प्र विष्टस्य
स्वेन रूपेणानवृत्ति उक्ता ३६ युधिष्ठिरस्तस्य कलेः परिसर्पणं प्रसरणं विलोक्य पकथं भूतं लोभाद्यधर्मचक्रं यस्मिन जिह्मं कौटिल्यं पर्यधात तद्वचिन्तं परिधा
नकरोत ३७ श्रीकृष्णः०

रा०प्र०
७५

आत्मनः स्वस्य गुणैः सुसमं अतिसदृशं तोयं सर्वतः स्थितं समुद्रोदकमेव नीवी परिधानविशेषो यस्यास्तस्याः भूमेः पतित्वेनाभिषिक्तवान् ३८ वज्रं अनिरुद्धसुतं त्वे निरूप्य कृत्वेत्यर्थः अपिबत् आत्मन्यारोपयामास ईश्वरः समर्थः ३९ संछिन्नान्यशेषाणि बंधनानि उपाधयो येन ४० तदेव दर्शयति द्वाभ्यां वाचमित्युपलक्षणं सर्वेंद्रियाणि मनसि प्रविलापितवानित्यर्थः तच्च मनः प्राणे प्राणाधीनवृत्तित्वात् तं प्राणं इतरे अपाने तेनाकर्षणात् अपानव्यापार उत्सर्गः तत्सहि

स्वराड्पौत्रं विनयिनमात्मनस्सुसमङ्गुणैः तोयनीव्याः पतिम्भूमेरभ्यषिंचद्गजाह्वये ३८ मथुरायान्तथा वज्रं शूर
सेनपतिन्ततः प्राजापत्यंनिरूप्येष्टिमग्नीनपिबदीश्वरः ३९ विसृज्य तत्र तत्सर्वं दुकूलवलयादिकम् निर्ममो निरहंकारः
संछिन्नाशेषबंधनः ४० वाचं जुहाव मनसि तत्प्राण इतरे च तम् मृत्यावपानं सोत्सर्गन्तं पञ्चत्वे ह्यजोहवीत् ४१ त्रि
त्वे हुत्वा च पञ्चत्वन्तच्चैकत्वे जुहोन्मुनिः सर्वमात्मन्यजुहवीद्ब्रह्मण्यात्मानमव्यये ४२ चीरवासा निराहारो बद्धवाङ्मुक्तमू
र्द्धजः दर्शयन्नात्मनो रूपं जडोन्मत्तपिशाचवत् ४३ अनवेक्षमाणो निरगादशृण्वन्बधिरो यथा उदीचीं प्रविवेशाशाङ्गतपू
र्वां महात्मभिः हृदि ब्रह्म परन्ध्यायन्नावर्तेत यतो गतः ४४ सर्वे तमनु निर्जग्मुर्भ्रातरः कृतनिश्चयाः ४५ ४५

तमपानं मृत्यौ तदधिष्ठातृदेवतायां अनेनैव वागादिष्वपि तत्तत्कर्मसाहित्यं ज्ञेयं तं मृत्युं पंचत्वे पंचभूतानामैक्ये देहे देहस्यैव मृत्युर्नात्मन इति भावितवानि
त्यर्थः अजोहवीदिति यङ्लुगंताल्लुङि रूपं त्रित्वे गुणत्रये तच्च त्रित्वं एकत्वे अविद्यायां सर्वं सर्वारोपहेतुमविद्यां आत्मनि जीवे अजोहवीदिति वक्तव्ये अ
जुहवीदित्यार्षं एवं शोधितमात्मानं ब्रह्मणि अव्यये कूटस्थेन तस्यात्मत्वलयः इत्यर्थः ४२ तदेव आत्मप्रतिपत्तिमुत्कावाह्यस्थितिमाह चीरवासा इति

भा०प्र०
७९

सद्द्वाभ्यां वङ्घ्वाकर्मौनी अनवेक्षमाणाः अनुजादिप्रतीक्षामकुर्वन् ४३ आशां द्दिशंगत सर्वो सर्वैः प्रविष्टाः यतोपां दिशि ४४ अधर्मो मित्रं यस्य तेन ४५ साधु कृताः सर्वथा धर्मादयो यैः अतः स्वैः वैकुंठस्य चरणांबुजं भेव आत्मंतिकं शरणं प्राप्ता ४६ ४७ कथंभूते पादे विधूतकल्मषाणां आस्थाने निवासस्थानं

कलिनाधर्ममित्रेण दृष्ट्वाभ्यस्थाः प्रजाभुवि तेसाधुकृतसर्वार्था ज्ञात्वात्यन्तिकमात्मनः मनसा
धारयामासुर्वैकुण्ठचरणांबुजे ४६ तद्ध्यानोद्रिक्तया भक्त्या विशुद्धधिषणाः परे तस्मिन्नारा
यणपदे एकान्तम तयोगतिं ४७ अवापुर्दुरवापां ते असद्भिर्विषयात्मभिः विधूतकल्मषा
स्थानं विरजेनात्मनैव हि ४८

यतस्मिन् विरजेनात्मनैव पाठः नतु षोडशकले न लिंगगतेर्वा विशेषणं विरजेनात्मनैवावस्थानरूपां गतिं गे विधूतकल्मषाः प्रापुरिति ४८ ४९

राम०
७९

तीर्थान्यटन्प्रभासेश्रीकृष्णावेशेनकृष्णेचित्तमावेश्यदेहंपरित्यज्यतच्चित्तएवंसैसदानींनिजमागतैःपितृभिःसहस्वक्षयंस्वाधिकारस्थानंययौ ४९ आज्ञानं प्रति अनपेक्षतांतदाज्ञात्वातमाप ५० इत्येवंपत्नीप्रयाणं अलं अतिशयेन स्वस्त्ययनंमंगलास्पदं अलंपवित्रंच ५१ इतिप्रथमेपंचदशः १५ ततस्त्वषोडशेभ्र

विदुरोपिपरित्यज्यप्रभासेदेहमात्मवान् कृष्णावेशेनतच्चित्तः पितृभिःस्वक्षयंययौ ४९ द्रौपदीचतदाज्ञायप तीनामनपेक्षताम् वासुदेवेभगवतिह्येकांतमतिरापतम् ५० यःश्रद्धयैतद्भगवत्प्रियाणांपांडोःसुतानामितिसंप्रयाणं शृणोत्यलंस्वस्त्ययनंपवित्रंलब्ध्वाहरौभक्तिमुपैतिसिद्धिम् ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेपंचदशोध्यायः १५ सूतउवाच ततःपरीक्षिद्द्विजवर्यशिक्षया महीमहाभागवतःशशासह यथाहिसूत्यामभिजातकोविदाःसमा दिशन्विप्रमहद्गुणस्तथा १ सउत्तरस्यतनयामुपयेमइरावतीम् जनमेजयादींश्चतुरस्तस्यामुत्पादयत्सुतान् २ आजहाराश्वमेधांस्त्रीन्गंगायांभूरिदक्षिणान् शारद्वतंगुरुंकृत्वादेवायत्राक्षिगोचराः ३ निजग्राहौजसावीरःकलिं दिग्विजयेक्वचित्

धर्म्मयोःकलिक्षित्रयोःसंवादवर्ण्यतेमात्रिंपालकस्यपरीक्षितः १ द्विजवर्याणांशिक्षया सूत्यांजन्मनि अभिजातकोविदाःजातककर्मविदःहेविप्रयथातोऽप्यणायस्मिन्नसः १ जनमेजयादीनित्यक्षराधिक्यंछांदसं २ आजहारकृतवानित्यर्थः शारद्वतंकृपंयत्रयेष्वश्वमेधेषु ३ निजग्राहनिगृहीतवान्सकलिमेवनिर्दिशति

टीका ७

कस्यहेतोरितित्र्यमर्थः कलिं कस्माद्धेतोः केवलं निजग्राह न तु हतवान् यतोऽसौ शूद्रकः नृपतिचिह्नितः योगां पदाऽहनदिति ५ अस्य विष्णोः पदांभोज
योर्मकरंदः तं लिहंतीत्यास्वादयंतीति तेषां सतां महतां वा कथाश्रयमिति समासान्ति कथं स्यात् प्रसंगः तर्हि कथ्यतां ६ न चेत् किमन्यैरसद्भिरालापैः यतः पे

नृपलिंगधरं शूद्रं घ्नंतं गोमिथुनं पदा ४ शौनक उवाच कस्य हेतोर्निजग्राह कलिं दिग्विजये नृपः नृदेव
चिह्नधृक् शूद्रकोऽसौ गां यः पदाहनत् ५ तत्कथ्यतां महाभाग यदि कृष्णकथाश्रयं अथवास्य पदांभो
जमकरंदलिहां सतां ६ किमन्यैरसदालापैरायुषो यदसद्व्ययः क्षुद्रायुषां नृणामंग मर्त्यानामृतमि
च्छतां ७ श्रीकृ०

आयुषोऽसद्व्ययः अस्माकमयं सत्रप्रयत्नोऽपि हरिकथामृतपानार्थमेवेत्याह सार्द्धाभ्यां क्षुद्रमल्पमायुर्येषां अतो मर्त्यानां मरणधर्मवतां तथापि ऋ
तं सत्यमोक्षमिच्छतां ७ ७

योमृत्युः सएव सवेशभिन्नरिदं शामित्रं कर्म पशुहिंसनं तदर्थं उपहूतः ततः किमत आह नकश्चिदिति ८ ततोपि किमत आह अहो नृलोके हरिलीलामृतं
वचः पीयेत पीयेत तदर्थं हरिलीलैवामृतं यस्मिन् तदभावे वयो व्यर्थमेव जीवनमित्याह मंदस्य नक्तं रात्रौ पदद्वयः आयुः तत्रिदिपादिवा चेति च पदद्वयं तद्व्यर्थकर्म

इहोपहूतो भगवान्मृत्युः शामित्रकर्मणि। नकश्चिन्म्रियते तावद्यावदास्त इहांतकः ८ एतदर्थं हि भगवानाहूतः परमर्षिभिः अहो नृलोके पीयेत हरिलीलामृतं वचः ९ मंदस्य मंदप्रज्ञस्य वयो मंदायुषश्च वै निद्रया ह्रियते नक्तं दिवा च व्यर्थकर्मभिः १० सूत उवाच यदा परीक्षित्कुरुजांगलेवसत्कलिं प्रविष्टं निजचक्रवर्तिते निशम्य वार्तामनतिप्रियां ततः शरासनं संयुगशौंडिराददे ११ स्वलंकृतं श्यामतुरंगयोजितं रथं मृगेंद्रध्वजमाश्रितः पुरात् वृतो रथाश्वद्विपपत्तियुक्तया स्वसेनया दिग्विजयाय निर्गतः १२ भद्राश्वं केतुमालं च भारतं चोत्तरान्कुरून् किंपुरुषादीनि वर्षाणि विजित्य जगृहे बलिं १३ तत्र तत्रोपशृण्वानः स्वपूर्वेषां महात्मनां प्रगीयमाणं च यशः कृष्णमाहात्म्यसूचकं १४

भिः क्षपयते १० तत्र तावत्कलिनिग्रहप्रसंगमाह यदा निजचक्रवर्तिते स्वसेनपालिते देशे कलिं प्रविष्टं शुश्राव तदा तामनतिप्रियां वार्तां किंचित्प्रियां च उद्वेगकौतुकसंयुतेः तां निशम्य ततः शरासनं दंडनिग्रहार्थमाददे संयुगशौंडिः प्रवृद्धप्रगल्भः यावदंतरे प्रवृद्धशौंडिः कुशलतुल्यः ११ ततश्च दिग्विजयाय निर्गतः १२ भद्राश्वादीनि सर्वं पश्चिमदक्षिणोत्तरतः समुद्रलग्नानि वर्षाणि मेरोः सर्वतः इलावृतं तत उत्तरतो रम्यकं हिरण्मयं च इसितो

हरिस्वंर्षकिंपुरुषेच तानिविजित्य १३ मगीयमानं चयशः पशस्यादीनि शृएवन् तेभ्योददाविति तृतीयेनान्वयः १४ १५ १६ किंचत्रिगर्त्तेषुपांड विस्मोयोनिसारघ्यादीनिकर्मागितानिशृएवन् तथाविस्मोजगत्कर्तृकां मगतिंचशृएव नृपतिः परीक्षिद्विस्मोस्सुरणारविंदे भक्तिंकरोतिस्म

आत्मानंचपरित्रातमश्वत्थाम्रोस्त्रतेजसः स्नेहंचवृष्णिपार्थानांतेषांभक्तिंचमाधवे १५ तेभ्यःपरमसं तुष्टःप्रीत्युज्जृंभितलोचनः महाधनानिवासांसिददौहारान्महामनाः १६ सारथ्यपारषदसेवनसख्य दौत्यवीरासनानुगमनस्तवनप्रणामं स्निग्धेषुपांडुषुजगत्प्रणतिंचविष्णोर्भक्तिंकरोतिस्सुररणारविंदे १७ तस्यैवंवर्तमानस्यपूर्वेषांवृत्तिमन्वहं नातिदूरेकिलाश्चर्यंयदासीत्तन्निबोधमे १८

पारषदमिति रेफषकारयोर्विश्लेषश्छांदसः तत्रपारषदंसभापतित्वंसेवनंचित्तानुवृत्तिः वीरासनंरात्रौखड्गहस्तस्यजागरणेनोपासनं १७ वृत्तिमनुवर्तमानस्य नातिदूरेशीघ्रमेव १८

धर्मो वृषरूपः विच्छायां हतप्रभां गां गोरूपां पृथ्वीं विवत्सां नष्टापत्यां १९ नेत्यात्मनो देहस्य यद्यपि विहीनमयो लक्ष्यते तथापि चेतसि मध्ये आधिः पीडा यस्याः तां त्वामालक्षये केन प्रकारेण विच्छायासि म्लायता ईषत्स्मितेन वैवर्ण्यं भजमानमुखेन लिंगेन अत्र कारणानि कल्पयन् पृच्छति दूरे बंधुमित्यादिपंचभिः

धर्मः पदैकेन चरन्विच्छायामुपलभ्य गाम् पृच्छति स्मानुवदनां विवत्सामिव मातरम् १९ कच्चिद्भद्रेनामयमात्मनस्ते विच्छायासि म्लायतेषन्मुखेन आलक्षये भवतीमन्तराधिं दूरे बंधुं शोचसि कंचनाम्ब २० पादैर्न्यूनं शोचसि मैकपादमात्मानं वा वृषलैर्भोक्ष्यमाणम् अहो सुरादीन्हृतयज्ञभागान्प्रजा उत स्विन्मघवत्यवर्षति २१ अरक्ष्यमाणाः स्त्रिय उर्वि बालान्शोचस्यथो पुरुषादैरिवार्तान् वाचं देवीं ब्रह्मकुले कुकर्मण्यब्रह्मण्ये राजकुले कुलाग्र्यान् २२ किं क्षत्रबन्धून्कलिनोपसृष्टान्राष्ट्राणि वा तैरवरोपितानि इतस्ततो वाशनपानवासस्नानव्य
वायोन्मुखजीवलोकम् २३

दूरे स्थितं बंधुं २० त्रिभिः पादैर्न्यूनं आत्मानं एकपादं मां वृषलै रत ऊर्द्ध्वं भोक्ष्यमाणं एतत्त्रयमप्यात्मपदविशेषणात् हृतो यज्ञभागो येषां यच्च यत्कारणात् हे उर्वि रक्षिभिर्नरैररक्ष्यमाणाः स्त्रियः पितृभिररक्ष्यमाणान्बालान् मनुष्यैस्तैरेव पुरुषादैरिव निर्दयैः आर्तान्क्लिष्टान् वाचं देवीं सरस्वतीं कुकर्मणि

दुराचारैरस्थितांकलयामनज्ञातरीन नम्यनसेवकान् २२ उपलक्षनव्यामान् सर्वबोपितानि उद्धासिमानि व्यवसायोमे युनं निधेयानारेरे रासवेलो
शनादिषुनमुखंभवतेमानंजीवलोकंवा २३ हे अंबमातः धरित्रितेतनवयो भूरिभाररस्या वतारणार्थं कृतावतारस्यकर्माणिस्मरतोतेनानुविसृष्टवि
ष्टासमीभशाचासिनिर्वाणंविलंबिते आश्रितेषुप्रताति यावतेरनिर्वाणंविरंबित उपहसितयेः मोक्षादप्यधिकमुखानोन्यये: २४ हे अंबवतेसोभा

यदांवतेभूरिभरावतारकृतावतारस्यहरेर्हेरित्रिअंतर्हितस्यस्मरतीविसृष्टाकर्माणिनिर्वाणविलंबितानि
२४ इदंममाचक्ष्वतवाधिमूलंवसुंधरेयेनविकर्षितासिकालेनवातेवलिनांवलीयसासुरार्चितंकिंहृतमंबसौ
भगम् २५ धरण्युवाच भवान्हिवेदतत्सर्वंयन्मांधर्मानुपृच्छसि चतुर्भिर्वर्तसेयेनपादैर्लोकसुखावहैः
श्रीकृष्ण: २६ श्रीकृष्ण:

गंकालेनवाहृतम् २५ भवानजानात्येव तथापिवक्ष्यामीत्याह येनहेतुभूतेनत्वंचतुर्भिःपादैर्वर्तसे यत्रचसत्यादयोगुणानविर्यजिते नष्टाः निवा
सिनहरिंतंलोकंशोचामीतिषष्ठेनान्वयः २६

सत्यं यथार्थभाषणं शौचं शुद्धत्वं दया परदुःखासहत्वं क्षान्तिः क्रोधप्राप्तौ चित्तसंयमनं त्यागः अर्थिषु मुक्तहस्तता सन्तोषः अलंबुद्धिः आर्जवं अवक्रता शमो मनो नैश्चल्यं दमो बाह्येन्द्रियनैश्चल्यं तपः स्वधर्मः साम्यं अरिमित्राद्यभावः तितिक्षा परापराधसहनं उपरतिर्लाभप्राप्तावौदासीन्यं श्रुतं च शास्त्रविचारः २७ ज्ञानमात्मविषयं विरक्तिर्वैतृष्ण्यं ऐश्वर्यं नियन्तृत्वं शौर्यं संग्रामोत्साहः तेजः प्रभावः बलं दक्षत्वं स्मृतिः कर्तव्यार्थानुसंधानं स्वातन्त्र्यमपराधीनता कौशलं क्रियानिपुणता

सत्यं शौचं दया क्षान्तिस्त्यागः सन्तोष आर्जवम् शमो दमस्तपः साम्यं तितिक्षोपरतिः श्रुतं २७ ज्ञानं विरक्तिरैश्वर्यं शौर्यं तेजो बलं स्मृतिः स्वातन्त्र्यं कौशलं कान्तिर्धैर्यं मार्दवमेव च २८ प्रागल्भ्यं प्रश्रयः शीलं सह ओजो बलं भगः गाम्भीर्यं स्थैर्यमास्तिक्यं कीर्तिर्मानोऽनहंकृतिः २९ इमे चान्ये च भगवन्नित्या यत्र महागुणाः प्रार्थ्या महत्त्वमिच्छद्भिर्न वियन्ति स्म कर्हिचित् ३० तेनाहं गुणपात्रेण श्रीनिवासेन साम्प्रतम् शोचामि रहितं लोकं पाप्मना कलिनेक्षितम् ३१ आत्मानं चानुशोचामि भवन्तं चामरोत्तमम् देवान्पितॄनृषीन्साधून्सर्वान्वर्णांस्तथाश्रमान् ३२ ३२ ३२ ३२

श्रीकृष्णः ॥ श्रीकृष्ण॰

कान्तिः सौन्दर्यं धैर्यमव्याकुलता मार्दवं चित्ताकाठिन्यं २८ प्रागल्भ्यं प्रतिभातिशयः प्रश्रयो विनयः शीलं सुस्वभावः सह ओजो बलानि मनसः ज्ञानेन्द्रियाणां कर्मेन्द्रियाणां च पाटवानि भगो भोगास्पदत्वं गाम्भीर्यं अक्षोभ्यत्वं स्थैर्यं अचञ्चलता आस्तिक्यं श्रद्धा कीर्तिर्यशः मानः मानार्हत्वं अनहंकृतिर्गर्वाभावः २९ एते एकोनचत्वारिंशत् अन्ये च ब्रह्मण्यत्वशरण्यत्वादयो महान्तो गुणा यस्मिन्नित्याः सहजा न वियन्ति न क्षीयन्ते तस्य ३० तेन गुणपात्रेण गुणालयेन पाप्मना

[illegible] ११ ११

तस्यविरहोदुःसहइत्यहचतुर्भिः ब्रह्मादयोयस्याश्रियः अपांगमोक्षःतस्मिन्हृषिपातःतत्कामाःसंतोबहुतिथंबहुकालंतपःसमचरन्सय
कुचरंतिस्म भगवद्भिर्तुर्नभैःमपत्राआश्रिताअपि साश्रीर्यस्यपादलावण्यंपश्रलमनुरक्तासतीसेवते २२ तस्यभगवतःश्रीमद्भिःपदैःकेतुवर्जैः

ब्रह्मादयोबहुतिथंपदयाक्षःमोक्षकामस्तपस्समचरन्भगवत्प्रपन्नाःसाश्रीःस्ववासमरविन्दवनंविहायपत्रा
दसौभगमलंभजतेनुरक्ता २२ तस्याहमब्जकुलिशांकुशकेतुकेतैःश्रीमत्पदैर्भगवतस्समलंकृतांगी त्रीन
त्यरोचउपलभ्यततोविभूतिंलोकान्समांव्यसृजडुत्स्मयतींतदंते २४ २४ २४ २४ २४

अब्जादयःकेतोश्चिन्हानियेषांतेपदापअब्जादीनामाश्रयैःसम्यगलंकृतमंगंयस्याःसाहंततोभगवतोविभूतिंसंपदस्मपलभ्यमाप्यत्रीन्लोका
न्अतिक्रम्यश्रीरोचेशोभितवत्यस्मि यश्चात्तस्याविभूतेरंतेनाशकालेमांमेसतिउत्स्मयंतीगर्वंकुर्वाणांमांसव्यसृजत्यक्तवान् २५ २४ २४

किंच यो वै श्रासुरो वंशो येषां तेषां राज्ञां महिषी हिरणीशतत्रयं ममातिभरं भारं अपनीतवान् त्वां च ऊनपदत्वात् दुःस्थं संतं यो दुःखेन दुःखाकारेण आत्मनि स्वस्मिन् संश्रयेण पदं सुस्थं संपादयन्
लक्षणाहेतोः क्रियायाः इति हितो शतमपः सपादयितुमित्यर्थः अविभ्रतक्षतवानित्यर्थः ३४ तस्य विरहं का वा सहेत प्रेमावलोकरुचिरस्मितवल्गुजल्पैः स्थैर्यं मधुमानिनीनां
सत्यभामादीनां समानं गर्वेण सहितं स्थैर्यं धैर्यं यः अहरत् यस्यांघ्रिणा रजस्युत्थिते न विटंकितायाः लंकृतायाः शष्पादिभिर्मम रोमोत्सवो भवति ३६ कथयतोः स

यो वै ममातिभरमासुरवंशराज्ञामक्षौहिणीशतमपानुददात्मतंत्रः त्वां दुःस्थमूनपदमात्मनि पौरुषेण संपादयन्यदुषु रम्यमबिभ्रदं
गम् ३५ का वा सहेत विरहं पुरुषोत्तमस्य प्रेमावलोकरुचिरस्मितवल्गुजल्पैः स्थैर्यं समानमहरन्मधुमानिनीनां रोमोत्सवो
मम यदंघ्रिविटंकितायाः ३६ तयोरेवं कथयतोः पृथिवीधर्मयोस्तदा परीक्षिन्नाम राजर्षिः प्राप्तः प्राचीं सरस्वतीम् ३७ इ
ति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे षोडशोऽध्यायः १६ सूत उवाच तत्र गोमिथुनं राजा हन्यमानमनाथवत् दंड
हस्तं च वृषलं ददृशे नृपलांछनम् १ वृषं मृणालधवलं मेहंतमिव बिभ्यतं वेपमानं पदैकेन सीदंतं शूद्रताडितं २ गां च
धर्मदुघां दीनां भृशं शूद्रपदाहताम् विवत्सामश्रुवदनां क्षामां यवसमिच्छतीम् ३ ३ ३ ३ ३ ३

तोः प्राचीं सरस्वतीं प्राचीं प्राग्वाहिनीं कुरुक्षेत्रे ३७ इति प्रथमे षोडशः १६ ततः सप्तदशे राज्ञा कलेर्निग्रह उच्यते ॥ अतः स एवं वीर्यभाजोऽपि वैष्णवं वक्तुमद्भुतम् १ हन्यमानं ताड्यमानं १
मृणालं पद्मकंदः तद्वद्धवलं भयान्मेहंतं मूत्रयंतं इव एकेन पादेन वर्तमानं धर्मं भयान्मूत्रयंतं इव प्रतिक्षणं क्षीयमाणांशः तस्याप्यनिर्वाहात् कंपमानं इवेति स्थितं
तं २ धर्मदुघां हविरादिदोग्ध्रीं क्षामां कृशां यवसं तृणं अत्रापि सस्यादि सवत्सया हि वत्सेव यज्ञाभावात् कृशा अन्नं एव यज्ञभागमिच्छंतीं पृथिवीति विचितं २

भा०प्र०
८१

कार्तस्वरंसुवर्णंतन्कृतः परिच्छदस्य परिच्छदः परिकरोपस्करणानिवद्धमित्यर्थः सज्जीकृतकार्मुकः ४ हंसिघातयसि राजाहमितिचेतत्राह नटइववेषमात्रेणनरदे
वोसि कर्मणातुअद्विजः शूद्रः ५ अशोच्यान्निरपराधान्नरहसि यत्त्वंप्रहरसि सशोच्यः सायणोसि अतोवधमर्हसि ६ वृषंमन्याह हेमृणालधवलत्वंवाकः स्ववृषेम

यष्प्रच्छरयमारूढः कार्तस्वरपरिच्छदम् मेघगंभीरयावाचासमारोपितकार्मुकः ४ कस्त्वंमच्छरणोलोकेवलाद्दु
र्वलान्वली नरदेवोसिवेषेणनटवत्कर्मणाद्विजः ५ कस्त्वंकृष्णेगतेदूरंसहगांडीवधन्विना शोच्योस्य
शोच्यान्रहसिप्रहरन्वधमर्हसि ६ त्वंवामृणालधवलः पादैर्न्यूनः पदाचरन् वृषरूपेणकिंकश्चिद्देवोनः
परिखेदयन् ७ श्रीकृष्ण०

मस्संभावयति किंकश्चिद्देवो वृषरूपेणास्मानपरिखेदयनवर्तसे ७ ७ ७ छ छ छ छ छ श्रीकृष्णः० ॥ श्रीकृष्ण० ॥

राम०
८१

देर्दण्डैः परिरंभितेपरिरंभित तवलुरक्षिते नवस्तुचः अस्तुशाविना अन्येषामप्युशीनानुपतन्तीतितिव्देत्रे तुल्यं दर्शितं ८ एवमुक्ते पुनरपिशोचन्तंप्रत्याह भोसुरभे शुच मा शुचः शोचं माकृतुव्येतुअपयातु गांप्रत्याह अंबमातः शालरिमयिजीवतिसतितेभयमेव अतोमारोदीः ९ ममहितार्थमेवैनेरहनिष्यामिन तवोपकारायेत्या

न जातु कोऽस्त्वेदृशान्दोर्दण्डपरिरम्भिते भूतलानुपतत्यस्मिन्विनाते प्राणिनांशुचः ८ माहोरभेयानुशुचो व्येतुनेव खलाद्धृतम् मादीदरवभद्रनेस्वलानामपि शालरि ९ यस्य एष्वेभजात्स्वर्वोत्रस्वलेन साध्य साधुभिः नस्यमतस्यनरप निकीर्तिरापभेगोगतिः १० एषराज्ञामयं धर्मो ह्यार्तानामार्तिनिग्रहः अन एनमवधिष्यामि भूतद्दुरमसतम ११ कोऽवृश्चतवयादांस्त्रीतोरभेयचतुष्पदः मा भूवैल्लाहशाएवे राज्ञां कस्मानुवर्तिनाम १२ आरभ्यप्रहितपभद्र मप्साधूनामकृतागसाम आत्मवैरूप्यकर्तारप्पार्थ्यानां कीर्तिहूषणात १३ जनिनागप्याधंपञ्जन्तर्वतोप्यवम द्रुपमसाधूनाम्यद्रमेवापिश्वसाधुदमनेकृते १४

हयसेतिदाभ्यांहेलाध्वि सर्वायाःकाश्चिदेयात्पर्थः असाधुनिग्रहसंनेयीमंतरत्यर्थः भगोभाग्यं गतिःपरलोकः १० ११ पुनरपिशोचंतंवृषभंप्रत्याह कःस्वव स्वविच्छेदत्वाहशल्यविद्विधाहःश्विताः १२ वोभद्रमसत्व आत्मनस्तवपादच्छेदेन वैरूप्यंकृतवंतं कीर्तिदूषपतीतितत्याते आरभ्याहि १३ नजनदारभ्याने

क्षेनेकथं भद्रं स्यादित्यत आह यस्मादनागस्सु जनेषु अघं दुःखं युङ्क्ते एवं न भवति अस्य एवंभूतस्य अतः सकाशात् सर्वेषामपि भयं भवति ततः साधूनां भद्रं भवेदिति १४ एतस्य दंडे अहमसमर्थ इति माशंकीरित्याह अनागःस्विति आगस्कृत् अपराधकर्ता तस्यामर्त्यस्य देवस्यापि भुजं आहर्तास्मि आहरिष्यामि सांग

अनागस्स्विह भूतेषु य आगस्कृन्निरंकुशः आहर्तास्मि भुजं साक्षादमर्त्यस्यापि सांगदम् १५ राज्ञो हि परमो धर्मस्स्वधर्मस्थानुपालनं शासतोन्यान्यथाशास्त्रमनापद्युत्पथानिह १६ धर्म उवाच एतद्वः पाण्डवेयानां युक्तमार्ताभयं वचः येषां गुणगणैः कृष्णो दौत्यादौ भगवान्कृतः १७ न वयं क्लेशबीजानि यतस्स्युः पुरुषर्षभ पुरुषं तं विजानीमो वाक्यभेदविमोहिताः १८

दमित्यनेन मूलात् उत्पाटयिष्यामीति दर्शितम् १५ नन्वेकस्य निग्रहेणान्यस्य निग्रहेणान्यस्यानुग्रहे तव किंप्रयोजनं तत्राह राज्ञो हीति अन्यानुत्पथस्थान् शासतो दंडयतः १६ आर्तानामभयं यस्मात्तद्वचः वो युष्माकं उचितमेव १७ वयं तु यतः पुरुषात् प्राणिनां क्लेशहेतवो भवेयुः तं पुरुषं न विजानीमः य

वाक्यभेदेनेवाह किंकालसंभेदं वसंते आच्छादयतियेयोगिनः ते आत्मानमेवात्मनः प्रभुं सुखदुःखप्रदमाहुः तदुक्तं आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मन इतिपराविकल्पैः आर्तर्कैः मरजानास्तिकाः एवंहितेवदंति नतावद्देवादीनांप्रभुत्वं कर्माधीनत्वात् नचकर्मणाः स्वाधीनत्वात् अतः स्वयमेवप्रभुर्नान्यः कश्चिदिति अन्येदैवज्ञाः दैवंग्रहादिरूपंदेवता परेतुमीमांसकाः कर्मअपरेलोकायतिकाः स्वभावं १९ केष्वपितिष्वरेषुमध्येकेष्वपीतिदुर्लभत्वंदर्शितं निश्चयस्तिसिद्धां

केचिदिकल्पवसना आहुरात्मानमात्मनः देवमन्येपरेकर्मस्वभावमपरेप्रभुम् १९ अप्रतर्क्यादनिर्देश्यादितिकेष्वपिनिश्चयः अत्रानुरूपंराजर्षेविमृशस्वमनीषया २० एवंधर्मेप्रवदतिसम्राड्द्विजसत्तम समाहितेनमनसाविखेदः पर्यचष्टतम् २१ धर्मंब्रवीषिधर्मज्ञधर्मोसिवृषरूपधृक् यदधर्मकृतःस्थानंसूचकस्यापितद्भवेत् २२ अथवादेवमायायानूनंगतिरगोचरा चेतसोवचसश्चापिभूतानामितिनिश्चयः २३

तत्वं अप्रतर्क्यात् मनोऽगोचरात् अनिर्देश्यात् वचनागोचरात् परमेश्वरात्सर्वंभवतीतिविमृशस्वविचारयस्वबुद्ध्या २० विखेदः गतमोहः पर्यचष्ट प्रत्यभाषतज्ञातव्यानीतिवा २१ अनिर्धारितमिवब्रुवनधातकंजानन्नपिनसूचदित्येवं रूपंधर्मंब्रवीषि अतोधर्मोसि सूचनेकोदोषइत्यतआह यदितिस्थानंनरकादि २२ यद्वाअज्ञानादप्यकथनंसंभवतीत्याह अथवेतिदेवस्यमायायागतिर्वधधातकलक्षणावृत्तिः भूतानांचेतसोवचसश्चागोचरेस्युरियानभवतीति निश्चयः २२ २३

भा०प्र०
८३

धर्मोऽसाविति ज्ञात्वा तस्य पादानुवादेन व्यवस्थामाह तप इति द्वाभ्यां अधर्मपादैर्लवत्रयः पादास्त्रिभिरंशैर्भग्नाः स्मयो गर्वः २४ इदानीं कलौ हे धर्म ते
पादस्तुरीयांशः सत्यमेवास्ति यतः सत्याद्भवानात्मानं निर्वर्तयेत् कथंचिद्धारयेत् यद्वा पुरुषस्त्वां साधयेत् ममपि पादमनृतेन संवर्धितः कलिरू
पोऽयमधर्मो ग्रहीतुमिच्छति तत्रोपपत्तिः कृतयुगे मध्यमंशस्त्रयाणां तुष्याद्भयैः त्रेतायां च तुर्णां पादानां मध्ये स्मयेन तपः संगेन शौचं मदेन दया

तपः शौचं दया सत्यमिति पादाः प्रकीर्तिताः अधर्मांशैस्त्रयो भग्नाः स्मयसंगमदैस्तव २४ इदानीं धर्म पाद
स्ते सत्यं निर्वर्तयेद्यतः तं जिघृक्षत्यधर्मोऽयमनृतेनैधितः कलिः २५ इयं च भूर्भगवता न्यासितोरुभरा स
ती श्रीमद्भिस्तत्पदन्यासैः सर्वतः कृतकौतुका २६ शोचत्यश्रुकला साध्वी दुर्भगेवोज्झिता धुना अब्रह्म
ण्या नृपव्याजाः शूद्रा भोक्ष्यंति मामिति २७

अनृतेन सत्यमित्येवं चतुर्थोंऽशोऽवशिष्यते सोऽप्ययं तेन नश्यतीति २५ न्यासितः अन्योन्यहरि
णावतारित उरुर्भारो यस्याः कृतं कौतुकं मंगलं यस्याः २६ अश्रूणि कलयति मुंचतीति अश्रुकला तेन नृपव्याजतः शूद्रा भोक्ष्यंति मामिति शोचति २७

राम०
८३

निशातं निशितं अधर्मस्य हेतवे तद्रूपाय कलये तं हन्तुमित्यर्थः २८ अभिप्रेत्य ज्ञात्वा २९ शरण्यः आश्रयार्हः श्लोक्यः सत्कीर्त्यर्हः ३० गुडाकेशोर्जुनः तस्य यशो धरन्ति ये तेषां मध्ये प्रतिबद्धांजलिर्यो न तस्य ते किंतु कथंचन न केनाप्यंशेन वर्तितव्यं यस्मात्त्वमधर्मस्य बंधुः ३१ नरदेवाः राजदेहे वर्तमानं त्वामनु सर्वतः प्रवृत्तः अनार्यं

इति धर्मं महीं चैव सांत्वयित्वा महारथः निशातमाददे खड्गं कलयेधर्महेतवे २८ तं जिघांसुमभिप्रेत्य विहाय नृपलांछनम् तत्पादमूलं शिरसा समगाद्भयविह्वलः २९ पतितं पादयोर्वीरः कृपया दीनवत्सलः शरण्यो नावधीच्छ्लोक्य आह चेदं हसन्निव ३० राजोवाच न ते गुडाकेशयशोधराणां बद्धांजलेर्वै भयमस्ति किंचित् न वर्तितव्यं भवता कथंचन क्षेत्रे मदीये त्वमधर्मबंधुः ३१ त्वां वर्तमानं नरदेवदेहेष्वनुप्रवृत्तोयमधर्मपूगः लोभोनृतं चौर्यमनार्यमंहो ज्येष्ठा च माया कलहश्च दंभः ३२ न वर्तितव्यं तदधर्मबंधो धर्मेण सत्येन च वर्तितव्ये ब्रह्मावर्ते यत्र यजंति यज्ञैर्यज्ञेश्वरं यज्ञवितानविज्ञाः ३३ यस्मिन्हरिर्भगवानिज्यमान इज्यात्ममूर्तिर्यजतां शं तनोति कामानमोघान्स्थिरजंगमानामंतर्बहिर्वायुरिवैष आत्मा ३४

दौर्जन्यं अंहश्च स्वधर्मत्यागः ज्येष्ठा च अलक्ष्मीः माया कपटं ३२ ततस्मात् वर्तितव्ये वर्तितुमर्हे ब्रह्मावर्ते देशे यज्ञस्य वितानं विस्तारं तस्य विज्ञाः निपुणाः ३३ इज्या यागस्तद्रूपा मूर्तिर्यस्य शं क्षेमं कामांश्च तनोति इन्द्रादयो देवा इज्यन्ते न तु हरिस्तत्राह एष स्थावरादीनामात्मेति तथापि जीववत्परिच्छेदः स्यादित्याह अंतर्बहिरिति यथा वायुः प्राणरूपेणांतःस्थोपि बहिरप्यस्ति तद्वत् सर्वांतर्यामी व्याप्योपीति ३४

उद्यतासिं उद्यतखड्गः दंडपाणिं यमं उद्युक्तं ३५ यत्रतत्रवत्स्यामिति यास्तवाज्ञा तया यत्र क्वापि वत्स्यामि किंतु तत्र तत्रापि त्वं आत्तः गृहीत इषुः शरासनं च येन तं त्वामेव लक्षये ततस्त्रासान्नियतो निश्चलो वत्स्यामि ३६ यानं मद्यादेः सूनाः प्राणिवधाः द्यूतं स्त्रश्च तं यानेमदः स्त्रैणे मदो दयाना

सूतउवाच परीक्षितैवमादिष्टस्सकलिर्जातवेपथुः तमुद्यतासिमाहेदंदण्डपाणिमिवोद्यतम् ३५ कलि उवाच यत्रक्वचापिवत्स्यामिसार्वभौमतवाज्ञया लक्षयेतत्रतत्रापित्वामात्तेषुशरासनम् ३६ तन्मेधर्मभृतांश्रेष्ठस्थानंनिर्देष्टुमर्हसि यत्रैवनियतोवत्स्यन्तेआतिष्ठंस्तेनुशासनम् ३७

शलेनोक्तः अनृतं तु गर्वे हारणे योनाशकत्वेन स्त्रीषु संगः

हिंसायां क्रौर्यं च दयानाशकमिति ज्ञेयं यद्यपि सर्वे सर्वत्र संभवंति तथापि प्राधान्येनानृतादीनां द्यूतादिषु यथासंख्यं ज्ञेयं दशमस्कंधे तु सत्यं दया
तपो दानं ॥ श्रीकृष्णं

इति पादा विभोर्न्दर्येत्यत्र दानशब्देन शौचमेवोक्तं मनःशुद्धरूपत्वात् भूताभयदानस्य तत्त्वात् यां धर्मपादानां तुर्यांशो हीयते शनैः अधर्मपादैरनृतं हिंसा संतोष विग्र
हैरित्यत्र असंतोषशब्देन तत्स्य हेतुर्गर्वो लक्ष्यते विग्रहशब्देन च तद्धेतुः स्त्रीसंग इत्यविरोधः ३७ ३८ चतुर्विधस्याप्येकत्रैवावस्थानं हेतोरिति पुनर्याचमानायजा

सूत उवाच अभ्यर्थितस्तदा तस्मै स्थानानि कलये ददौ द्यूतं पानं स्त्रियः सूना यत्राधर्मश्चतुर्विधः ३८ पुनश्च याच
मानाय जातरूपमदात्प्रभुः ततोऽनृतं मदं कामं रजो वैरं च पंचमम् ३९ अमूनि पंच स्थानानि ह्यधर्मप्रभवः कलिः औ
त्तरेयेण दत्तानि न्यवसत्तन्निदेशकृत् ४० अथैतानि न सेवेत बुभूषुः पुरुषः क्वचित् विशेषतो धर्मशीलो राजा
लोकपतिर्गुरुः ४१ वृषस्य नष्टांस्त्रीन्पादान् तपः शौचं दयामिति प्रतिसंदध आश्वास्य महीं च समवर्धयत् ४२
स एष एतर्ह्यध्यास्त आसनं पार्थिवोचितम् पितामहेनोपन्यस्तं राज्ञारण्यं विविक्षता ४३ आस्तेऽधुना स राजर्षिः
कौरवेन्द्रश्रियोल्लसन् गजाह्वये महाभागश्चक्रवर्ती बृहच्छ्रवाः ४४

तरूपं सुवर्णं दत्तवान् ततः सुवर्णदानात् अनृतं मदं काममिति स्त्रीषु संगं रज इति रजोमूलां हिंसां एतानि चत्वारि पंचमं वैरं चादादिति ३९ अमूनि अमीषु स्था
नेष्वन्यवसदित्यर्थः ४० अथ यस्मात् हेतोः बुभूषुः उद्भवितुमिच्छुः स्त्रीसुवर्णयोरसेवनं नाम तयोरनासक्तिः ४१ एवं कलिनिग्रहं कृत्वा वृषस्य पादान् प्रतिसंदधे तत्
पश्चाद्भूमिं प्रवर्धितवानित्यर्थः ४२

भा०प्र०
८५

उष्यदीयसत्रप्रवृत्तिरपितत्प्रभावादेवेत्याहत्रिभिः एतर्हि इदानीं युधिष्ठिरे राज्ञि रायं प्रवेष्टुमिच्छन्ताउपन्यस्तं समर्पितं स्थानमध्यास्ते ४३ अधुना पालय
तइतिचवर्त्तमानसामीप्यवर्तमानवन्निर्देशः स्मेत्यध्याहारोवा ४४ सत्रायसत्रंकर्तुंदीक्षिताः दीक्षांकृतवंतः ४५ इतिसप्तदशः १७ राज्ञस्त्वष्टादशेत

इत्थंभूतानुभावोयमभिमन्युसुतोनृपः यस्यपालयतः क्षौणींयूयंसत्रायदीक्षिताः ४५ इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेकलिनिग्रहोनामसप्तदशोध्यायः १७ सूतउवाच योवैद्रौण्यस्त्रविप्लुष्टोनमातुरुदरेमृतः अनुग्र
हाद्भगवतः कृष्णस्याद्भुतकर्मणः १ ब्रह्मकोपोत्थितायस्तुतक्षकात्प्राणविप्लवात् नसंमुमोहोरुभया
द्भगवत्यर्पिताशयः २ श्रीकृष्णः०

तस्यब्रह्मशापोनिरूप्यते सचानुग्रह एवास्यजातोवैराग्यमावहन् १ परीक्षितोनिर्याणमत्याश्चर्यवत्कुतत्तस्भावनायजन्मारभ्यत्तस्मारयति योवाइति
विप्लुष्टोनिर्दग्धः सन् १ ब्रह्मकोपादुत्थितात्तक्षकात्यःप्राणविप्लवः प्राणनाशस्तस्माद्यतउरुभयंतस्मात्संमुमोह अत्रहेतुः यस्तुभगवत्येवार्पिताशयः
त्रि२

राम०
८५

किं नु तत्स्येति वैयासकेः शुकस्य शिष्यः सन् विज्ञाता अजितस्य हरेः संस्थितिस्तत्त्वं येन सः ३ न चैतच्चित्रमित्याह उत्तमश्लोकस्यैव वार्तास्वेषु अतएव नित्यं तत्कथामृतममृतं जुषतां संभ्रमो न स्यात् ४
न खिन्नराज्ञि सुखं तत्र चित्रं नित्याशयेनाह तावदिति आभिमन्योः उत्तरः एकराट् चक्रवर्ती ईशः पतिः तावत् यत नतु तदा कलेः सर्वेशस्य बालस्य विशेषोपि न प्राभवदिति ज्ञातः तत्राह यस्मि-
न्नहनि यर्हि यस्मिन्नेव क्षणे गां पृथ्वीं अनुवृत्तः प्रविष्टः अधर्मस्य प्रभवो यस्मिन् ६ ननु अधर्महेतुं कलिं सर्वथा किं न हतवान् तत्राह नानुद्वेष्टीति सारंगो भ्रमर इव सारग्राही सारमाह

उत्सृज्य सर्वतस्संगं विज्ञाताजितसंस्थितिः वैयासकेर्जहौ शिष्यो गंगायां स्वकलेवरम् ३ नोत्तमश्लोकवार्तानां जुषतां तत्कथा-
मृतं स्यात्संभ्रमोंतकालेपि स्मरतां तत्पदांबुजं ४ तावत्कलिर्न प्रभवेत्प्रविष्टोपीह सर्वतः यावदीशो महानुर्व्यामाभिमन्य-
व एकराट् ५ यस्मिन्नहनि यर्ह्येव भगवानुत्ससर्ज गाम् तदैवेहानुवृत्तोसावधर्मप्रभवः कलिः ६ नानुद्वेष्टि क-
लिं सम्राट् सारंग इव सारभुक् कुशलान्याशु सिद्ध्यंति नेतराणि कृतानि यत् ७ किं नु बालेषु शूरेण कलिना धीरभीरु-
णा अप्रमत्तः प्रमत्तेषु यो वृको नृषु वर्त्तते ८ उपवर्णितमेतद्वः पुण्यं पारीक्षितं मया वासुदेवकथोपेतमाख्यानं
यदपृच्छत ९ श्रीकृष्ण०

यथा यस्मिन् कुशलानि पुण्यानि आशु संकल्पमात्रेण फलंति इतराणि पापानि आशु न सिद्ध्यंति यत् तानि कृतान्येव सिद्ध्यंति न तु संकल्पितमात्राणीति ७ ननु दोषाधिक्यात् द्वेष्य एव
उक्तः न धीरेषु तस्य किं चित्करत्वादित्याह किं नु तेन भवेत् बालेषु अधीरेषु अप्रमत्तः अप्रमत्तः अवहितः सन् यो वृक इव वर्तते ८ पारीक्षितमाख्यानं यत् पृष्टवंतो यूयं ९

भा०प्र०
८६

किंबहुनानेनैवेतावदेवकर्तव्यमितिसर्वशास्त्रसारंकथयति पापानि कथनीयान्युरूणिकर्माणियस्यतस्यगुणाकर्मविषयाः बुभूषुभिः सद्भावमिच्छद्भिः १० पुनर्विस्तरेणाकथनो र्थस्तुजोकिंनतस्यचाभिनंदति सूतेतित्रिभिः शाश्वतीः समाः अनेनानसंवत्सरान्जीव अत्यंतसंयोगेद्वितीयाविषुद्रुपस्सः कीर्तयसि नत्वास्मांकेमर्त्यानाममृतेमरणा

पापाः कथा भगवतः कथनीयोरुकर्मणः गुणाकर्माश्रयाः पुंभिःसंसेव्यास्ता बुभूषुभिः १० ऋषयऊचुः सू
तजीवसमाःसौम्यशाश्वतीर्विशदंयशः यस्त्वंशंससिकृष्णस्यमर्त्यानाममृतंहिनः ११ कर्मण्यस्मिन्ननाश्वा
सेधूमधूम्रात्मनाभवान् आपाययतिगोविंदपादपद्मासवंमधु १२ श्रीरुद्रः॰ ॥ ७ ७

निवर्तकं ११ किंचअस्मिन्कर्मणिसत्रे अनाश्वासेअविश्वसनीये वैगुण्यबाहुल्येनफलनिश्चयाभावात् धूमेनधूम्रविवर्णआत्माशरीरंयेषांतान् अस्मानित्यर्थः कर्मणिप
द्योआसवंमकरंदंमधुमधुरं १२

राम०
८६

भगवत्संगिनोविस्सुभकालेर्यसंमस्यपोलवः अल्पकालः तेनापिस्वर्गंनतुलयामःसमंनपश्यामः नचापवर्गंसंभावनायालोः मर्त्यानांतुच्छा आशिषोराज्याद्यः नतुलयाम
इतिकिमुवक्तव्यं १३ एवंसत्संगमभिनंद्यश्रवणौत्सुक्यमाविष्कुर्वंति कोनामेति रसविद्रसज्ञः महत्तमानामेकांतेनपरंअयनंआश्रयोयः तस्यकथायापामगुणस्यप्राकृत
गुणरहितस्यकल्याणगुणानामंतंयेयोगेश्वरास्तेपिनजग्मुः एतावंतइतिनपरिगणयांचक्रुः भवःशिवःपाद्मोब्रह्माचमुख्योयेषांते १४ नोस्माकंमध्येभगवान्प्र

तुलयामलवेनापिनस्वर्गंनापुनर्भवं भगवत्संगिसंगस्यमर्त्यानांकिमुताशिषः १३ कोनामतृप्येद्रसवित्कथायांमह
त्तमैकांतपरायणस्य नांतंगुणानामगुणस्यजग्मुर्योगेश्वरायेभवपाद्ममुख्याः १४ तन्नोभवान्वैभगवत्प्रधानोमहत्त
मैकांतपरायणस्यहरेरुदारंचरितंविशुद्धंशुश्रूषतांनोवितनोतुविद्वन् १५ सवैमहाभागवतःपरीक्षिद्येनाप
वर्गाख्यमदभ्रबुद्धिः ज्ञानेनवैयासकिशब्दितेनभेजेखगेंद्रध्वजपादमूलम् १६ श्रीकृष्णः० ॥ राम०

श्रीकृष्ण० १६ श्रीकृष्ण०

धानःसेव्योयस्यसभगवान्नः शुश्रूषतांहरेश्चरितंविस्तारयतु १५ तत्रशुकपरीक्षित्संवादेनकथयेत्याहुः सवाइति याभ्यांवैयासकिनाशब्दितेनकथितेनयेनज्ञाने
नज्ञानसाधनेन अपवर्गइत्याख्यायस्यतत्खगेंद्रध्वजस्यहरेःपादमूलंभेजे १६ ननुअस्यसंवादार्थंयथास्यात्तथाव्याख्याहितदेवनिर्दिशति परीक्षितेकथितंपारीक्षितंश्रीव्या
ख्यानेश्रीभागवतेपुराणेपरंउपायंसत्वशोधनं अन्यद्भुतेयोगेनिरापस्य अनंतस्याचरितैरुपपन्नंउक्तं अतएवभागवतानांअभिरम्यमियं एतैर्विशेषणैः कर्मज्ञानभ

भा०प्र०
८७

त्तियोगप्रकाशकत्वंदर्शितं १८ श्रीभागवतव्याख्यानेलब्धप्रसंगंमहतामादयात्रसान्त्वानेश्लाघ्यतेद्वाभ्यां अहोइत्याश्चर्ये हेतिहर्षेवयमितिवहुवचनंश्लाघायां
त्तिलोमजाअपिअद्यजन्मभृतःसफलजन्मानःआसजाताःवृद्धानामनुवृत्याआदरेणज्ञानवृद्धःशुकःतस्यसेवयेतिवा यतोदुःकुलत्वंजन्मनिमित्तं आधिश्चमनः

तत्रःपरंशुणयमसंवृतार्थमाख्यानमत्यद्भुतयोगनिष्ठम् आख्याह्यनंताचरितोपपन्नंपारीक्षितंभागवताभिरा
मम् १७ सूतउवाच अहोवयंजन्मभृतोद्यहास्मवृद्धानुवृत्यापिविलोमजाताः दौष्कुल्यमाधिंविधुनोतिशी
घ्रंमहत्तमानामभिधानयोगः १८

शीघ्रंमहत्तमानामभिधानयोगः लौकिकोपिसंभाषणःसंबंधः विधुनोतिअपनयति १८

कुतः पुनः किं पुनर्वक्तव्यं तस्यानंतस्य नाम गृणतः उत्तमो महत्तमानामभिधानयोगो दौष्कुल्यं विधुनोतीति यद्वा नाम गृणतः कुतः पुनर्दौष्कुल्यमिति यद्वा गृणतः उत्तमश्लो-
स्य नाम दौष्कुल्यं विधुनोतीति किं वक्तव्यमिति कैमुत्यमेवाह अनंताः शक्तयो यस्य सतोप्यनंतः किंच महत्सु गुणाप्रमलद्गुणानां स्वभावत्वात् तस्माद्गुणतोप्यनंतमाहुः
१९ एवं प्रपंचयति त्रिभिः एतावतेति तस्य परस्परसाम्यं अनतिशायनं च गुणैः तत्साम्यं तदाधिक्यं चान्यस्य नास्तीत्यस्यार्थस्य ज्ञानं एतावता सूचितेन न अलं पर्याप्तं ननु कस्मादवि

कुतः पुनर्गृणतो नाम तस्य महत्तमैकांतपरायणस्य यो नंतशक्तिर्भगवाननंतो महद्गुणत्वाद्यमनंतमाहुः १९
एतावतालं ननु सूचितेन गुणैरसाम्यानतिशायनस्य हित्वेतरान्प्रार्थयतो विभूतिर्यस्यांघ्रिरेणुं जुषतेनभीप्सोः
२० अथापि यत्पादनखावसृष्टं जगद्विरिंचोपहृतार्हणांभः सेशं पुनात्यन्यतमो मुकुंदात्को नाम लोके भगवत्प-
दार्थः २१ यत्रानुरक्ताः सहसैव धीरा व्यपोह्य देहादिषु संगमूढं व्रजंति तत्पारमहंस्यमंत्यं यस्मिन्नहिंसोप-
शमः स्वधर्मः २२

स्तस्तोतुं शक्नोतीति तदेवाह इतरान् ब्रह्मादीन् प्रार्थयमानान् हित्वा विभूतिः श्रीः अनभीप्सोरपि यस्यांघ्रिरेणुं सेवत इति २० अथे-
त्यर्थांतरे यस्य पादनखादवसृष्टं निःसृतमपि विरिंचेनोपहृतं समर्पितमर्हणांभः अर्घ्योदकं ईशसहितं जगत्पुनाति विरिंचोपहृतं सेशमिति च तयोरप्युपास्यक-
त्वमुक्तं स्मान्मुकुंदव्यतिरिक्तः को नाम भगवत्पदस्यार्थः सर्वेश्वरः स एवेत्यर्थः २१ धीराः संतः ऊढं धृतं अंत्यं पारमहंस्याख्यं पदं तदाह यस्मिन्नहिंसा उपशमश्च स्वधर्मा वि

कोधर्मः २२ एवं स्वभाग्यमभिनंद्य परीक्षितो पाख्यानं वक्तुमाह अहंहीति अर्यमणः हे स्वर्पीः त्वयीमत्तेयः अत्र पावा नाम्ना वगमः अस्मज्ज्ञानं तावद्दा चक्षे प्रवक्ष्या मित
याहि यथा पक्षिणो नभः आत्मसमंस्वशात्यनुरूपमेव उत्पतंति नक्तहं तथा विपश्चितोपि विष्णोर्गतिं लीलासमंस्वमत्यनुरूपमेव वदंतीत्यर्थः २३ २४

अहंहि पृष्टोर्यमणो भवद्भिराचक्ष आत्मावगमोत्र यावान् नभः पतंत्यात्मसमं पतत्रिणस्तथा समं विष्णुगतिं विपश्चि
तः २३ एकदा धनुरुद्यम्य विचरन्मृगयां वने मृगाननुगतः श्रांतः क्षुधितस्तृषितो भृशं २४ जलाशय
मचक्षाणः प्रविवेश तमाश्रमं ददर्श मुनिमासीनं शांतं मीलितलोचनं २५ प्रतिरुद्धेंद्रियप्राणमनोबुद्धि
मुपारतं स्थानत्रयात्परं प्राप्तं ब्रह्मभूतमविक्रियम् २६

अचक्षाणः अपश्यन् तं प्रसिद्धमाश्रयं तस्मिन्मुनिं शमोकं २५ प्रतिरुद्धाः अन्याह
ताइंद्रियादयो येन अत एव उपारतं स्थानत्रयाज्जाग्रदादिलक्षणात्परं तुरीयं पदं प्राप्तं अत एव ब्रह्मभूतत्वादविक्रियं २६ २६ २६ २६ २६ २६

विप्रकीर्णाभिर्जटाभिराछन्नं तुरंगविशेषस्तस्य चर्मणा चाछन्नं विशेषेणाभुग्यता तुषेस्य तस्तया भृतं मुनिं २७ नलब्धं तरां तत्रासनं भूमि नुपवेशस्थानं च येनसः नसे
मामोघैः स्वत्वं प्रियवचनं च येन सः २८ मन्तरः तडत्कर्षासहनं २९ गतासुं मृते धनुष्कोत्या चापाग्रेण ३० सर्पनिधानेराशोभिमापपाहस्य किं मन्याहतसैव ड्रिपः स

विप्रकीर्णजटाछन्नं रौरवेणाजिनेन च विभुग्यतालुदकं तथा भूतमपावृत ॥ २७ ॥ अलब्धतरणाभ्याप्यादिरसेनाभार्यस्य
नृतः अवज्ञातमिवात्मानं मन्यमानो भृशं कोपत् ॥ २८ ॥ अभूतपूर्वेतस्तस्य स्फुतसुग्रामर्दितात्मनः बालेषु नलभूजस्मन्यसरा
मन्युरेवच ॥ २९ ॥ सतु व्यस्तनत्पेरं सेगतासुमुरगं रुषा विनिर्गच्छ धनुष्कोट्या निधापपुरमागतः ॥ ३० ॥ एषकिंमता
शेषकरणामीलितेक्षणाः मृषासमाधिराहोस्विदिकिंतु स्यात्क्षत्रबंधुभिः ॥ ३१ ॥ तस्यपुत्रोतितिजस्वी विहरन्बालकोर्भकैः
शृंगप्रापितं तातं श्रुत्वा तत्रेदमब्रवीत ॥ ३२ ॥ अहो अधर्मः पालानां पीवृत्रां बलिभुजामिव स्वामिन्यघं पदासानादास्या
नामिव ॥ ३३ ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रबंधुर्हि द्वारपालो निरूपितः स कथं पद्गृहे द्वास्य स्तभांडे भोक्तुमर्हति ॥ ३४ ॥ ३४ ॥ ३४

नमीलितेक्षणाः स्थितः पद्मास्तत्रबंधुभिरागतैर्वा किंतु स्यादित्येवं ज्ञायाम्यस्ताससमाधिः सतितिजिज्ञासेत्यर्थः ३१ तस्य पुत्रः शृंगीनामत्र पडुः एवं तत्र अर्भकमध्ये ३२
पालानां रक्षां पीवृत्रां पुष्टानां अधर्ममेव दर्शयति स्वामिनि दासानां पदपाचरणं बलिभुजां काकानामिव शुनामिव चेति ३३ दासत्वं दर्शयति ब्राह्मणैरिति सभांडभो

उरसि स्थितं ३४ ततस्तदनंतरमहं शास्मि दंडयामि ३५ इति विपस्तान्न्यक्कारेण खेदेन ताम्रे रक्ते शिरोधरे यस्य कौशिकी नदी तस्या आश्रयः संधिरार्घ्यकं वाग्वज्रं शापं ३६ इति एवं समर्यादेनि:क्षेपेण दंक्ष्यति भक्षयिष्यति पादांतरेति भस्मीकरिष्यति स्मेति पादरक्षणोऽकुलस्यांगारं तुल्यं मे ममपा ततो निरूह्य स्वनस्मार्थे ३७ गलेसर्वपेकलेवरे

क्रमेण गते भगवति शास्तर्युत्पथगामिनाम् तद्भिन्नसेतून्नयाहं शास्मि पश्यत मे बलं ३५ इत्युक्तो रोषताम्राक्षो वयस्यानृषिबालकः कौशिक्याप उपस्पृश्य वाग्वज्रं विससर्ज ह ३६ इति लंघितमर्यादं तक्षकः सप्तमेऽहनि दंक्ष्यति स्म कुलांगारं चोदितो मे ततद्रुहम् ३७ ततोऽभ्येत्याश्रमं बालो गले सर्पकलेवरम् पितरं वीक्ष्य दुःखार्तो मुक्तकंठो रुरोद ह ३८

यस्येत्यलुक्समासः मुक्तकंठः उच्चैरित्यर्थः ३८ ३८

सर्वाण्यपीति ३९ तं संप्रेक्ष्य विलुम्पकेनापकारः कृतः ४० अनभिनंदनवाक्यं अहो रत्या दिवसकं तेनप्यामहत्मापं कृतं द्रोहे अयए चेदमोदमोदं तुः ४१ परः विलुम्पकरिन्दा ख्यातिर्यस्य तेन नरदेवं नृभिः सम्यातु समद्धं ४२ अलक्ष्यमाणो अदृश्यमाने अविविक्त स्थवत मेघसंभवत ४३ नष्टो नाथो यस्य लोकस्य तस्य वसौ वसुनो धनस्य

सर्वाण्यपि रसोऽभवन्मृत्युस्त्वाशु विलापनम् उन्मीलयन्ननेकैर्नेत्रैर्दृष्ट्वा चांसमनोरमं ३९ विलुम्पपुत्रेऽपप्रच्छ वत्सक
स्माद्विरोदिषि केन वाते अपकृतमित्युक्तस्तन्यवेदयत् ४० निशम्य शान्तमतदर्हे नरेंद्रे सर्वाल्लोकानात्मजमभ्यनंदनं च
होवर्णो हि महद्दत्तो हतमलीप सिद्धो हेतुरुरेमो वृत्तः ४१ नवेन्नृभिर्नरेन्द्रे वेपएरक्षंसमानुमहे स्वविषयक वृद्ध्यते ज
साडविषहे रागगुप्ता विंदंति भद्राणि कृतो भयाः प्रजाः ४२ अलक्ष्यमाणो नरदेवनाम्नि रथ्या गयाणा वपमंग लोकः
तदाहि चौरप्रचुरोऽभवित्तं क्षपरस्यमार्गोऽविकृत्य वक्ष्यमाणात ४३ तदप्यतः पापमयेऽत्यनन्वयं पपन्नविघ्नाय स्वसौ
विलुंपकात् परस्परं ग्रंथिरं जं तेयमुक्तन्विप्रो यान्यतु दस्य वोजनाः ४४ तदार्यधर्मेऽप्यविलीयतेन नर्णावर्णाश्र
माचारप्रतत्त्वयीमयः ततोऽर्थकामप्रमिनिविशितान्मनां अनोकयीनामपि वर्णसंकरः ४५

विलुंपकादयः हर्तेति श्रीएहैतो पन्था
पंप्रभविष्यतितत अस्मविमितान्मादस्या नुपेष्यति अनन्वयं सेवं ध्रुवमेव तदेवयार्यदर्शयति यस्यामिति शयंति छतु संवदंति पथ्या दीनवं जते अपर
रतिछतुदस्यवः चौरवहुलाः ४४ आर्यधर्मः सदाचारः अनां कृपी नामिव चार्थकामयोरेवभिनिवेशितचितानां ४५ ४५ ॥ ॥

एवं राजमात्रस्य शापान्न हेत्वमुक्तापस्तुतेरिति विशेषमाह धर्मपाल इति सार्द्धेन हयमेधराट् अश्वमेधयाजी ४६ अस्य महापापायस्यान्यतमापि त्वितमहत्पा
पाप्मा विद्यन भगवंतं प्रार्थयते अपापेष्विति ४७ राजा चेत्प्रतिशापं दद्यात्तर्हि निष्कृतिर्भवेदपि तत्तु न संभवति तस्य महाभागवतत्वादित्याह तिर

धर्मपालो नरपतिः सतु संम्राड्बृहच्छ्रवाः साक्षान्महाभागवतो राजर्षिर्हयमेधराट् सुतः स्वशमप्तो तदैदनिनैवा
स्यच्छायमर्हति ४६ अपापेषु स्वभृत्येषु बालेनापक्कबुद्धिना यापं कृतं तद्भगवान्सर्वात्मा क्षंतुमर्हति ४७
तिरस्कृता विप्रलब्धाः शप्ताः क्षिप्ता हता अपि नास्य तत्प्रतिकुर्वंति तद्भक्ताः प्रभवोपि हि ४८ ४८ ४८

स्कृताः निंदिताः विप्रलब्धाः वंचिताः क्षिप्ताः अवज्ञाताः हताः ताडिताः अस्य तिरस्कारादिकर्तुर्नेतरं तत्प्रतिकारं कुर्वंति तद्भक्ताः विष्णुभक्ताः प्रभ
वः समर्था अपि ४८ श्रीकृष्ण०

विप्रकृतोऽपकृतः अघं अपराधं ४९ उक्तं चैतदित्याह प्रायश इति द्वंद्वेषु सुखदुःखादिषु अगुणाश्रयः सुखदुःखाद्याश्रयो न भवति ५० इति प्रथमे ऽष्टादशः १८ सोपानविशेषं
गंगायां प्रायोपविष्टे जनाद्वृते शुकस्यागमनं तत्र श्लोकमेकोनविंशके स्वकृतेन तत्कर्मेति स्वकेसपमक्षेपणागे हेनिं स्वचिंतयन्नसुदुर्मना जातः चिंता जातः चिंताभवात् सार्द्धाभ्यां अ
होऽस्ति नीचं पापं अमीवमितिपाठे एवार्थः ब्रह्मणि ब्राह्मणे बालणे गूढं गुप्तं तेजो यस्य तस्मिन् १ कृतं यद्देवहेलनं ईश्वरावज्ञा पापमित्यर्थः तस्मान्मे व्यसनं भविष्य

इति पुत्रकृताघेन सोऽनुतप्तो महाद्युतिः स्वयं विप्रकृतो राज्ञा नैवाघं तदचिंतयत् ४९ प्रायशः साधवो लोके परैर्द्वंद्वेषु योजिताः
न व्यथंति न हृष्यंति यत आत्माऽगुणाश्रयः ५० इति श्री० विप्रशापोपलंभो नामाष्टादशोऽध्यायः १८ सूत उवाच महीप
तिस्त्वथ तत्कर्म गर्ह्यं विचिंतयन्नात्मकृतं सुदुर्मनाः अहो मया नीचमनार्यवत्कृतं निरागसि ब्रह्मणि गूढतेजसि १ ध्रुवं ततो
मे कृतदेवहेलनाद्दुरत्ययं व्यसनं नातिदीर्घात् तदस्तु काममघनिष्कृताय मे यथा न कुर्यां पुनरेवमद्धा २ अद्यैव राज्यं
बलमृद्धकोशं प्रकोपितब्रह्मकुलानलो मे दहत्वभद्रस्य पुनर्न मेऽभूत्पापीयसी धीर्द्विजदेवगोभ्यः ३ ३ ३

नितन्तु नातिदीर्घात् कालात् अचिरादेवास्तु तत्रापि अद्धा साक्षात् पुनरित्यादि द्वारेणोक्तिप्रार्थनाकामं अस्मे कोपतः एवं प्रार्थनायाः प्रयोजनमघनिष्कृताय प्रायश्चित्ताय यथा पुन
रेवं न कुर्यामिति २ एवं साक्षात्स्वस्य व्यसनं प्रार्थ्य ततः प्रागेव किंचित्प्रार्थयते अद्यैव मे राज्यादि दहतु मे कोऽपि नेक्षन्तु लमेवानलः पुनर्हि जादीन्प्रत्यपि तं धीर्मेमा
भूत् न भवेदित्यर्थः ३ इत्थं चिंतयतस्तस्य राज्ञो मुनेः सुतेनोक्तः सममेरणिनिर्मिकेतिर्न सर्पयोगाभविष्यतिनेया स्पर्शात् राजा क्षेषितां शिष्यान्तमुत्वा चससतक्षक स्पति

भा०प्र०
९१

षाग्निंसाधुमेने यतोविषयेषुप्रसक्तस्यविरक्तिकारणं ४ अथोनंतरउभौलोकौपरस्तात्एन्यमथएवहेयतया विचारितौमौविहायश्रीकृष्णांघ्रिसेवामेवअधि
मन्यमानः सर्वउत्तमार्थाधिकंज्ञानन्प्रापमनःशनैस्तस्मिन्नित्यर्थः तत्संकल्पेनैयाविशदितियावत् पद्दा प्राप्यप्रकृष्टमपनेशरणंपद्याभवतितया ५ ५

संचिंतयन्नित्यमयाग्रणीघयामुनेः स्तुतोक्तोनिर्वृतिः तत्स्वकारण्य समाधुषिनेनचिरेणातस्वकानलंप्रस
क्तस्यविरक्तिकारणाम ४ अथोविहायममंसुचलोकं विमर्शितोहेयतयापरस्तात् कृष्णांघ्रिसेवामाधिम
न्यमानउपाविशच्छापममर्त्यनद्याम् ५ श्रीकृष्ण०

श्रीकृष्णः० ॥ ७ ७ ७ श्रीकृष्ण० ॥ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ श्रीकृष्ण० ७ ७ ७

राम०
९१

अमर्त्यनद्यामिति विशेषणस्य फलमाह यागंगा लसंती श्रीर्यस्यास्तुलस्याः तया विमिश्रा ये कृष्णांघ्रिरेणवः तैरभ्यधिकं सर्वेश्वं यदंबु तस्य नेत्री तद्वाहिनी उभयत्रापि
नर्वहिश्चान्तश्च सेशान् लोकपालैः सहितान् लोकान् पुनाति मरिष्यमाणः आसन्नमरणः मरणस्य नियतकालत्वात् सर्वोपि तद्यात्र तां को न सेवेत ६ इत्येवं विष्णुपद्यां
गंगायां प्रायोपवेशं प्रति व्यवच्छिद्य निश्चित्य पांडवेय इति तत् कुलोचितं दर्शयति नास्त्यन्यस्मिन् भावो यस्य सः कुतः मुनिव्रतः मुनिव्रतः उपशांतः तत्कुतः मु

यावैलसच्छ्रीतुलसी विमिश्रकृष्णांघ्रिरेण्वभ्यधिकांबुनेत्री पुनाति लोकानुभयत्र सेशान्कस्तां न सेवेत मरिष्यमाणः
६ इतिव्यवच्छिद्य सपांडवेयः प्रायोपवेशं प्रति विष्णुपद्याम् दध्यौमुकुंदांघ्रिमनन्यभावो मुनिव्रतो मुक्तसमस्तसंगः
७ तत्रोपजग्मुर्भुवनं पुनाना महानुभावा मुनयः सशिष्याः प्रायेण तीर्थाभिगमापदेशैः स्वयं हि तीर्थानि पुनंति संतः ८
अत्रिर्वशिष्ठश्च्यवनः शरद्वानरिष्टनेमिर्भृगुरंगिराश्च पराशरो गाधिसुतोथराम उतथ्य इंद्रप्रमदेध्मवाहौ ९ मेधातिथि
र्देवल आर्ष्टिषेणो भारद्वाजो गौतमः पिप्पलादः मैत्रेय और्वः कवषः कुंभयोनिर्द्वैपायनो भगवान्नारदश्च १०

क्तः समस्तसंगो येन सः ७ तत्र तदा तद्दर्शनार्थं मुनय उपागताः ननु तीर्थस्नानार्थं कृतार्थत्वात् ननु तादृशानामपि तीर्थयात्रा दृश्यते तत्राह प्रायेणेति तीर्थयात्रा
व्याजैः ८ ९ १० भृग्वादयः कांडर्षित्वविशेषेण पृथङ्निर्दिष्टाः नानायाम्नायप्रणेतॄणां गोत्राणि तेषु प्रवरान्त्रेषात् शिरसा भुवं स्पृष्ट्वा ववंदे ११

विज्ञापनार्थं पुनः कृतप्रणामः विविक्तं शुद्धं चेतो यस्य अभिगृहीतो संयोजितो पाणी येन सः स्वचिकीर्षितं प्रायोपवेशनादि उक्तवैति विज्ञापयामास १२
अनमोदनेनानुग्रहमालक्ष्य आत्मनात्मानं श्लाघमे नृपाणां मध्ये महत्तमैरनुग्रहणीयं शीलं वृत्तं येषां एतच्चागत्तामपि दुर्लभमित्याह १३ १३

अन्येचदेवर्षिवरास्तर्षिवर्याराजर्षिवर्या अरुणादयश्च नानार्षेयप्रवरसत्समेतानभ्यर्च्यराजाशिरसाववंदे ११
सुखोपविष्टेष्वथतेषुभूपः कृतप्रणामस्स्वचिकीर्षितंयत् विज्ञापयामासविविक्तचेता उपस्थितोग्रेभिगृहीतपाणिः १२ राजोवाच अहोवयंधन्यतमान्नृपाणांमहणीयशीलाः राज्ञांकुलंब्राह्मणपादशौचाद्दूराद्विसृष्टंबतगर्ह्यकर्म १३

त्तमानुग्र

श्रीरस्तु ० श्री ॥ श्री ॥ श्री ७ ७ श्री ७ ७ श्री ७ ७ श्री श्री ७ ७ ७ श्री श्री ७ ७

ब्राह्मणानां पादशौचात्पादप्रक्षालनोदकेन दूराद्बहिष्कृतिराम्नत्रपादां मांसिसमुत्सृजेदिति सृजेईरेहितैस्तद्विलप्यते ततो यदिराद्देव विलक्ष्य क्षिप्तं तत्राप्यिष्या
तमयोग्यमित्यर्थः गर्ह्यंकर्मयस्येत्यात्मानं उद्विग्नशोकं १३ आलोचनावदनुग्रहः ब्रह्मशापोपिभगवत्प्रसादादेव जात इत्याह तस्यगर्ह्यकर्मण एव अतः अघ

तस्यैवमेऽघस्य परावरेशो व्यासक्तचित्तस्य गृहेष्वभीक्ष्णम् निर्वेदमूलो द्विजशापरूपो यत्र प्रसक्तो भयमाशु धत्ते १४ तं मोपयातं
प्रतियंतु विप्रा गंगा च देवी धृतचित्तमीशे द्विजोपसृष्टः कुहकस्तक्षको वा दशत्वलं गायत विष्णुगाथाः १५ पुनश्च भूयाद्भगव
त्यनंते रतिः प्रसंगश्च तदाश्रयेषु महत्सु यां यामुपयामि सृष्टिं मैत्र्यस्तु सर्वत्र नमो द्विजेभ्यः १६ इति स्म राजाध्यवसाययुक्तः
मूलेषु कुशेषु धीरः उदङ्मुखो दक्षिणकूल आस्ते समुद्रपत्न्याः स्वसुतन्यस्तभारः १७ एवं च तस्मिन्नरदेवदेवे प्रायोपविष्टे दिवि देव
संघाः प्रशस्य भूमौ व्यकिरन्प्रसूनैर्मुदा मुहुर्दुंदुभयश्च नेदुः १८

स्य पापात्मनः गृहेष्वासक्तचित्तस्य मे एवं प्राप्त एव परावराणामीशः एव द्विजशापरूपो बभूव यत्र यस्मिन् शापे सति गृहेषु प्रसक्तो भयं धत्ते इति विस्रम्भो भवति यतो निर्वेदमूलः
निर्वेदो वैराग्यं मूलं प्राप्तिकारणं यस्मिन् स्वस्य वैराग्यप्राप्यत्वात्तस्य च भयमूलत्वात् दर्थे द्विजशापं कारितवानित्यर्थः १४ नान्यत् प्रार्थयते तमिति द्वाभ्यां तं मा मां

उपधावेतशरणागतंप्रतियमनुजानंतु देवीदिवतान्स्वपागंगाचप्रत्येतु वाशद्धःप्रतिक्रियान्नादरेणगाथाः कथाः १५ सख्यात्प्रयोपेषांतेषुप्रकृष्टः संगोभूयात् तस्यांतस्या
सत्वैषोजन्मनि १६ अथवह्नापोनिस्पृहःप्राग्ग्रेषुकुशेषु आसीत्स सदृतेजनमेजयेन्प्रत्तोभारोराज्यंयेन १७ सुदाम्मकिरन्देवसंघैर्वादित्रानेदुः १८ प्रजानुग्रहे

आहुःपयऊचुः महर्षयोवैसमुपागतायेप्रशस्यसाध्वित्यनुमोदमानाः ऊचुःप्रजानुग्रहशीलसाराायउत्तमश्लोकगुणा
भिरूपं १९ नवाइदंराजर्षिवर्यचित्रंभवत्सुकृष्णंसमनुव्रतेषु येध्यासनंराजकिरीटजुष्टंसद्योजहुर्भगवत्पार्श्व
कामाः २० सर्वेवयंतावदिहास्महेथकलेवरंयावदसौविहाय लोकंपरंविरजस्कंविशोकंयास्यत्ययंभागवत
तप्रधानः २१ श्रीकृष्णः०

शीलंस्वभावःसारएवलक्षणंयेषां उत्तमश्लोकगुणैरभिरूपंसुंदरमिव १९ भवत्सुपांडवेषुयेजहुरितियुधिष्ठिरादिभिःप्रायेण २० परस्परंमंत्रयंते सर्वेरन्ति यःश्रोषे
लोकं तत्रहेतुः विरजस्कंनिर्मायंविशोकंचयास्यतीति उक्तंनात्राहुःअपमिति २१

आश्रुत्य आकर्ण्य समं पक्षपातशून्यं मधुच्युत् अमृतस्राविगुरुगंभीरार्थं अव्यलीकं सत्यं २२ त्रयाणां लोकानां पृष्ठे उपरि सत्यलोके वेदा यथा मूर्तिधरा भवंति
तुल्याः ज्ञानातिशययुक्ताः कृपया कृपालुत्वमाह नेहेति भवतामपि जनेषु परानुग्रहं विना नास्ति नहि स्वार्थः स्यात् न च आत्मशीलं स्वस्वभाव २३ पृच्छ्यं प्रष्टव्यं
विश्रभ्य विश्वासं कृत्वा एवं कर्तव्यमित्यस्य भावमिति कृत्यता तस्मिन् विषये सर्वात्मना सर्वावस्थासु कृत्यं विशेषतश्च म्रियमाणैः तच्च शुद्धं पापसंपर्करहितं

आश्रुत्य तदृषिगणवचः परीक्षित्समं मधुच्युद्गुरु चाव्यलीकम् आभाषतैनानभिनंद्य युक्तान् शुश्रूषमाणश्चरितानि विष्णोः २२ राजोवाच समागताः सर्वत एव सर्वे वेदा यथा मूर्तिधरास्त्रिपृष्ठे नेहाथवामुत्र च कश्चनार्थ ऋते परानुग्रहमात्मशीलम् २३ ततश्च वः पृच्छ्यमिदं विपृच्छे विश्रभ्य विश्रभ्य विप्रा इति कृत्यतायाम् सर्वात्मना म्रियमाणैश्च कृत्यं शुद्धं च तत्रामृशताभियुक्ताः २४ सूत उवाच तत्राभवद्भगवान्व्यासपुत्रो यदृच्छया गामटमानोऽनपेक्षः अलक्ष्यलिंगो निजलाभतुष्टो वृतश्च बालैरवधूतवेषः २५ तं द्व्यष्टवर्षं सुकुमारपादकरोरुबाह्वंसकपोलगात्रम् चार्वायताक्षोन्नसतुल्यकर्णसुभ्र्वाननं कंबुसुजातकंठं २६ २६ २६

आमृशत विचारयत २४ तत्रैव प्रायोपगतयोः दानादिभिः विवदमानेषु तत्सु यदृच्छया गां पर्यटन् व्यासपुत्रः तत्र अभवत् प्राप्तः न लक्ष्यं दण्डादि लिंगं यस्य स
अवधूतः अवस्था यजने स्यात्कोयः तस्येव वेषो यस्य २५ तमित्यादिना मंत्र्यन्वितादि तितनीयश्लोकेनान्वयः द्विगुणान्यष्टौ वर्षाणि यस्य सुकुमारौ पादौ
करौ ऊरू बाहू अंसौ कपोलौ गात्रं च यस्य चारुणी आयते अक्षिणी यस्मिन् उन्नता नासा यस्मिन् लंबरवादि विशेषणं विना तुल्यौ कर्णौ यस्मिन् शोभने भ्रुवौ

भा०प्र०
९४

यस्मिन्नेवंभूतमानंनंयस्य केउववेद्रखात्रयं किताः सुष्ठजाताः कटोयस्य २६ कटस्याधोभागयोः स्थिते च स्थिनी जत्रुणी मांसेन निगूढे जत्रुणी यस्य पृथु विस्तीर्णं तुं
गंउन्नतं वक्षो यस्य आवर्तवन्नाभिर्यस्य वलिभिस्त्रिभिर्युं· निम्नरेखाभिर्वल्गु उदरं यस्य दिशएवांवरं यस्य वक्राः विकीर्णाश्च केशा यस्य प्रलंबौ बाहू यस्य स्वम

निरूढजत्रु पृथुतुंगवक्षसमावर्तनाभिं वलिवल्गूदरं च दिगंवरं वक्रविकीर्णकेशं प्रलंबबाहुं स्वमरोतमाभम् २७
श्यामं सदापीच्यवपुं गलक्ष्म्या स्त्रीणां मनोज्ञं तु चिरस्मितेन प्रत्युत्थितास्तेमुनयः स्वासनेभ्यस्तत्क्षणाज्ज्ञात्वापि
गूढवर्चसं २८ श्रीशुकः०

रेखुश्रेष्ठेषुदेवे नु उत्तमो हरिस्तद्वत् आभा यस्य सः २७ श्यामम् मितिसदा अपीच्यं अत्यंतिप्रमेयपद्योषो वपुर्यस्य तेन या अंगलक्ष्मीदेहकांतिः तया तु चिरस्मितेन च गू
ढवर्चसमपि प्रत्युत्थिताः ते हृष्ट्वा भगवत्पुद्गमरूपत्वं तरस्पष्टः २८

राम०
९४

शिरसैव सपर्यामाजहार आत्मनिवेदनं कृतवान् तेन सहायगताः स्त्र्यादयो निवृत्ताः स उपविवेशासनमधिरूढः २९ स भगवान्ब्रह्मर्षिसंघादिभिः संवृतः सन्व्य
रोचत ग्रहाः शुक्राद्याः ऋक्षाण्यश्विन्यादीनि अन्यास्ताराः ३० नकुंठा सर्वार्थेषु मेधा यस्य प्रणम्यार्थं पुनर्नत्वा ३१ सूनृतां गिरमाह अहो इति पंचभिः सतां सेव्या जा

स विष्णुरातोऽतिथय आगताय तस्मै सपर्यां शिरसाजहार ततो निवृत्ता ह्यबुधाः स्त्रियोऽर्भका महासने सोपविवेश पूजितः २९
स संवृतस्तत्र महान्महीयसां ब्रह्मर्षिराजर्षिदेवर्षिसंघैः व्यरोचतालं भगवान्यथेंदुर्ग्रहर्क्षतारानिकरैः परीतः ३० प्रशां
तमासीनमकुंठमेधसं मुनिं नृपो भागवतोऽभ्युपेत्य प्रणम्य मूर्ध्नावहितः कृतांजलिर्नत्वा गिरा सूनृतयान्वपृच्छत् ३१
राजोवाच अहो अद्य वयं ब्रह्मन्सत्सेव्याः क्षत्रबंधवः कृपयातिथिरूपेण भवद्भिस्तीर्थकाः कृताः ३२ येषां संस्मरणात्पुंसां स
द्यः शुद्ध्यंति वै गृहाः किं पुनर्दर्शनस्पर्शपादशौचासनादिभिः ३३ सान्निध्यात्ते महायोगिन्पातकानि महांत्यपि सद्यो
नश्यंति वै पुंसां विष्णोरिव सुरेतराः ३४

ताः यतः अतिथिरूपेण हेतुना तीर्थका योग्याः कृताः ३२ ३३ विष्णोः सान्निध्यादसुरगणा यद्वत् ३४ पांडुसुतानां प्रियः श्रीकृष्णः अधमक्षत्रोजातः अत्र तेषां

पैतृष्वस्रेयाणां प्रीत्यर्थं तद्गोत्रस्य मेऽप्यात्मीयतां बांधवं बंधुकृत्यं येन २५ अन्यथा श्रीकृष्णप्रसादं विना अव्यक्ता गतिर्यस्य म्रियमाणानां नित

अपि मे भगवान्प्रीतः कृष्णः पांडुसुतप्रियः पैतृष्वस्रेयप्रीत्यर्थं तद्गोत्रस्यात्तबांधवः २५ अन्यथा तेऽव्यक्त
गतेर्दर्शनं नः कथं नृणां नितरां म्रियमाणानां संसिद्धस्य वनीयसः २६ अतः पृच्छामि संसिद्धिं योगिनां
परमं गुरुम् पुरुषस्येह यत्कार्यं म्रियमाणस्य सर्वथा २७ श्रीकृष्णः ० ॥ ७ ७
श्रीकृष्णः २७ श्रीकृष्णः०

णं कथं स्यात् वनयितृ पाचयिता वनयिता तमो वनीयान् तस्य अनुदारतया मां याचेथा इति प्रवर्तकस्यौत्सुक्ये २६ तस्य का सिद्धिर्यस्मात् परम् २७ २७ २

कार्यंकर्तुंयोग्यंकर्तव्यंतत्तावश्यकमितिभेदः विपर्ययंश्रोतव्यादि ३८ त्वद्दर्शनस्यपुनर्दुर्लभत्वादिदानीमेवकथनीयमित्याशयेनाह नूनमिति गोदोहन मात्रकालमपि ३९ एवमहोइत्यादिकयाश्लक्ष्णयामधुरयागिराआभाषितः अभिमुखीकृतः पृष्टश्च ४० आर्येधर्मजमाहतारिमवनींकृत्वापरीक्षित्प्रभुस्वा

यच्छ्रोतव्यमथोजाप्यंयत्कर्तव्यंनृभिःप्रभो स्मर्तव्यंभजनीयंवाब्रूहियद्वाविपर्ययम् ३८ नूनंभगवतोब्रह्मनगेहेषुगृहमेधिनाम् नलक्ष्यतेह्यवस्थानमपिगोदोहनंक्वचित् ३९ सूतउवाच एवमाभाषितःपृष्टःसराज्ञाश्लक्ष्णयागिरा प्रत्यभाषतधर्मज्ञोभगवान्बादरायणिः ४० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपारमहंस्यांसंहितायांवैयासिक्यांप्रथमस्कन्धेपारीक्षितेशुकागमनंनामैकोनविंशोध्यायः १९ १९ श्री श्री श्री श्री

द्वाद्भिरक्षितंकलिजपरत्वातेचकृत्वाभुवि श्रुतेपःशुककृपातःस्वपरमज्ञानोपदेशेनतंशापाद्यावद्मुंनमामिपरमानन्दाकृतिंमाधवं १ प्रथमस्कन्धगूढार्थ पद्मभावार्थदीपिका सद्भिरुद्दीपनीयेयंयथास्यात्तत्त्वदीपिका २ इतिश्रीश्रीधरस्वामिविरचितायांभागवतभावार्थदीपिकायांप्रथमस्कन्धेसंबंधिन्यामेकोन विंशोध्यायः १९ श्रीकृष्ण॰

इतिप्रथमाकंथपत्र १६ १८

[OrderDescription]
,CREATED=12.05.20 11:47
,TRANSFERRED=2020/05/12 at 12:15:43
,PAGES=191
,TYPE=STD
,NAME=S0003009
,Book Name=M-2986-BHAGWAN KATHA
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF

FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF

FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF

FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF

FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF

FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF

FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF

FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,